Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Historisk årbog for Roskilde Amt

Historisk Samfund for Roskilde Amt 2022

En godsejer og grand-seigneur på Lindegården

N.A. Holten (1775-1850), slægten og kunsten

AF NINA CARLBERG

I 1889 besøgte maleren L.A. Ring (1854-1933) Lindegårdshaven i Hornsherred.[1] Egentlig var det ikke en have, men snarere en park. I forbindelse med sit besøg malede Ring et motiv fra stedet. Billedet viser det højeste punkt på grunden, en bakke omgivet af træer samt en lille, nærliggende sø. Motivet er ikke i sig selv særlig bemærkelsesværdigt, og billedet hører ikke til kunstnerens mest kendte. Og alligevel er billedet interessant. Dels stiller det spørgsmålet, hvorfor valgte Ring at male fra netop dét sted? Og dels fordi titlen på værket *Fra Lindegårdens Have i Hornsherred* indikerer, at motivet er fra en lokalitet, der rummer en særlig historie. Lindegården var i sommerperioderne i årene fra 1810 til 1869 samlingssted for fire generationer af Holtenslægten, og stedets ejer Nicolai Abraham Holten var en formuende person med kunstnerblod i årerne, der, udover den familiemæssige rolle, fik stor betydning som velgører og godsejer i lokalområdet.

Fig. 1. L.A. Ring: Fra Lindegårdens have i Hornsherred, 1889 17 x 23 cm. Tilhørt amtsforvalter Alexander Wilde. I dag ukendt ejer (Wikimedia Commons).

Nina Carlberg, cand.mag. i kunsthistorie, foredragsholder.

Fig. 2. Wilhelm Marstrand: Portræt af Geheimekonferensraad N.A. Holten, 1845. Udstillet på Kunstforeningens Marstrands-udstilling på Charlottenborg. Tilhørt amtsforvalter Alexander Wilde (Wikimedia Commons).

Nicolai Abraham Holten – en finansiel begavelse

Nicolai Abraham Holtens rigdom var ikke grundlagt ved arv. Men Holten var en usædvanlig finansiel begavelse, der med tiden opnåede både højt betroede og særdeles økonomisk indbringende stillinger.

N. A. Holten blev født i København som søn af apoteker, toldkontrollør Johannes von Holten og Ane Margrethe Abildgaard. Holtenfamilien stammede oprindelig fra Oberndorf ved Bremen, hvor den første kendte mand af navnet, landmanden Claus von Holten døde ca. 1662. I året 1717 indvandrede Johann von Holten til Danmark og, som Sofie Holten skriver i sine erindringer, "den mest fremragende af denne slægt var uden tvivl hans sønnesøn Nicolai Abraham von Holten".[2]

Som ung kom N.A. Holten i lære på kontoret i det Rybergske Handelshus.[3] Efter endt uddannelse etablerede han sig som mægler, og allerede her lykkedes det for Holten at oparbejde sin første større formue. Som regeringens kommissionær ved omsætningen mellem sedler og sølv på Børsen fik han ansvar for mange af statens vekselforretninger. Han blev medlem af statsgældsdirektionen og chef for bureauet for de udenlandske betalinger i 1817. I forbindelse med tronskiftet i 1839 blev Holten tilbudt at overtage direktørposten ved Øresunds Toldkammer, der var et embede med en betydelig årlig indtægt. Holten tog imod tilbuddet, men vedblev sideløbende at være medlem af statsgældsdirektionen indtil 1848.[4]

Holtens finansielle evner gik ikke ubemærket hen. Johan Sigismund von Møsting, der varetog statens finanser, ønskede at drage Holten ind i den almindelige finansadministration. Men Holten afviste tilbuddet, da han udelukkende mente, at hans evner lå indenfor det merkantile område. Også Frederik VI havde øje for Holtens indflydelse og benyttede ham jævnligt som rådgiver for sine private, finansielle anliggender.

Fig. 3. N.A. Holtens mæglerportemonai. Kopi fra "Den lille Ida og Holtenslægten".

Datteren Sophie Holten og Just Mathias Thiele

I 1799 blev N.A. Holten gift med Johanne Catharine Kirstine Mangor (1778-1869). Parret fik fire børn: sønnen Hans Christian Holten (1800-1873) og tre døtre, der døde som henholdsvis 1-årig, 17-årig og 29-årig.

Den længstlevende datter Sophie Holten (1806-1835) blev gift med Just Mathias Thiele (1795-1874) tegner, digter og Thorvaldsens biograf. Derudover var Thiele sekretær på

Kunstakademiet og Det Kgl. Bibliotek, hvorfra han i 1835 udskilte Den Kgl. Kobberstiksamling. Fra 1829 havde Thiele embedsbolig på Charlottenborg. Boligen dannede ikke kun ramme om familielivet med hustruen og de to døtre Ida og Hanne, men også om Thieles sammenkomster med forfatter- og kunstnervenner. Blandt dem var maleren Christen Købke (1810-1848), der i 1832 malede et portræt af Ida som 2-årig. Billedet var en gave til bedstefaren N.A. Holten, men tilhører i dag Statens Museum for Kunst. Også H.C. Andersen kom i hjemmet. "(…) han var min ven før han blev Verdensberømt og før man i hans Fødeland havde fået Øjnene op for den i ham boende Genius," skrev Thiele i sine erindringer.[5] Da Ida mistede sin mor som 5-årig, skrev H.C. Andersen eventyret *Den lille Idas Blomster* om hende og som en trøst til hende.

Efter morens død i 1835 voksede de to piger op hos bedsteforældrene i henholdsvis København og på Lindegården.

Lindegården

Omkring 1810 havde Holten oparbejdet en formue, der gav ham mulighed for at blive godsejer og ejer af et landsted i Hornsherred. Med få dages mellemrum købte han Krabbesholm gods og Lindegården, der lå få kilometer fra godset.[6] De to ejendomme var på det tidspunkt forbundet via en allé.

Fig. 4. Ældre kort med angivelse af Holtenfamiliens foretrukne rute til og fra Lindegården. Lindegården – en Erindring fra guldalderen. Bramsnæs museum og arkiv.

Holten havde ikke kun gode evner, han var også en handlekraftig mand, og der var sjældent langt fra tanke til handling. Således heller ikke ved købet af Lindegården. Kommandør Alexander Wilde (1815-1896), der var gift med Holtens barnebarn Ida Holten Thiele (1830-1863), skriver i sine erindringer om, hvordan Holten, samme dag han var ude at bese Krabbesholm gods, kørte forbi Lindegården og her erfarede, at den ikke hørte ind under godset. Da Holten så, at ejeren stod i døren, henvendte Holten sig straks til ham og spurgte, "hvad han skulle have for det hele, som det var". Den noget overraskede ejer tøvede længe, inden det busede ud af ham, "20.000 Daler". "Godt" svarede Holten, stak hånden i lommen og tilføjede, "Der har De Tusind Rigsdaler, resten skal De få i eftermiddag, Farvel ". Da det gik op for sælgeren, hvem køberen var, blev han ifølge Wilde rasende og mente, at han burde have forlangt noget mere, og det skønt Holten havde betalt mere end det dobbelte af gårdens værdi.[7]

Ved Holtens overtagelse af Lindegården var selve stuehuset i meget dårlig stand og arkitekt, hofbygmester og kgl. bygningsinspektør Jørgen Hansen Koch fik til opgave at stå for ombygningen.[8] Kochs første råd var at rive det gamle hus ned og bygge et nyt, da det ville være den billigste løsning. Men en nedrivning ville indebære, at de store lindetræer, som var den egentlige årsag til, at Holten var faldet for stedet, skulle fældes. Derfor var hverken Holten eller hans hustru i tvivl. Det gamle stuehus skulle bevares, koste hvad det ville.[9] Dog ville fru Holten "*ikke sove under stråtag*", så huset fik smukke blå tagsten.[10]

Koch, der også var en dygtig interiørarkitekt og designer, rådgav Holten omkring indretningen af huset. Alligevel blev alt udført efter Holtens egne ønsker. Men Koch forstod at løse sin opgave, og han istandsatte Lindegården, så den holdt de næste tres år, hvor familie Holten boede der.

Det er i dag muligt at få et enestående indblik i, hvordan livet udfoldede sig på Lindegården i Holtens tid. Det skyldes et familiemedlem Sophy Lønborg (1854-1938), der omkring 1910 tog initiativ til at indsamle materiale til *Lindegårdsbogen*.[11] Bogen lå færdig i 1920 og indeholder en stor samling af håndskrevne fortællinger, tegninger, akvareller og fotografier fra og af den del af familien, der kom på Lindegården om sommeren. Den er således et enestående historisk dokument over N.A. Holten og hans hustrus liv i Hornsherred.[12] Af erindringerne i Lindegårdsbogen fremgår det, at på trods af, at Lindegården var en sommerbolig for familien, blev

man standsmæssigt modtaget ved indgangsdøren, når man kom på besøg. Her stod en tjener i gråt livré med sort fløjlskrave og hvide knapper (efter at Holten havde fået storkorset med familiens våben i knapperne) og højrød vest klar til at hjælpe den besøgende af vognen.[13]

Holten overlod hverken driften af Krabbesholm eller Lindegården til forpagtere, men drev selv for egen regning de to landejendomme med hjælp fra funktionærer såsom godsforvalter, avlsforvalter, gartnere etc.[14]

Lindegårdshaven

"(…) allerede dengang stod 6 eller 8 store Lindetræer i en Halvkreds udenfor Havedøren, og disse Træer og denne hyggelige Siddeplads foran Huset blev ved alle senere Forandringer og Udvidelser urørte. Jeg formoder, at Gaarden havde sit navn efter disse Træer (…)," skriver Nicolai Holten-Bechtolsheim (1878-1937), der var barnebarn af Holtens bror, og som besøgte Lindegården både som barn og ung.[15]

Men Holten nøjedes ikke med Lindetræerne. Hans store interesse for træer og planter medførte, at han omdannede

Fig. 5. Holtens våbenskjold. "Den lille Ida og Holtenslægten".

Fig. 6. Lindegården set fra haven i Johanne Holtens sidste år i 1860'erne. Kopi fra: Lindegården – en erindring fra guldalderen. Bramsnæs Museum og Arkiv.

Lindegårdens kuperede terræn og mose, ca. 50 tdr. land, til have og park, mens de resterende 100 tdr. land, der bestod af nærliggende jordområder, blev agerjord.[16]

I løbet af de først år anlagde Holten en planteskole, mest med henblik på eget forbrug. I de følgende tyve år leverede den træer til Lindegårdshaven, forsynede Holtens fæstebønder med frugttræer, og gjorde det muligt at anlægge to skove i nærområdet, Saltsøskoven ved Skibby og Krabbesholm skov mellem Sæby og Krabbesholm.[17]

Udvidelsen af den oprindelige have gjorde det muligt at afsætte store områder til både nytte og fornøjelse. Mangfol-

Fig. 7. Kort over Lindegården med omliggende jorder, målt og tegnet af P.E. Glahn, Artillerielieutnant, 1833. Tegnet i 1:3000. Nicolai Holten-Bechtolsheim har med baggrund i sit fagstudium som gartner og med udgangspunkt i kortet skrevet om Lindegårdshaven til Lindegårdsbogen.

dige rækker af frugttræer og frugtbuske producerede sammen med de anlagte køkkenhaver og drivhuse så store mængder af frugt og grønt, at der var nok til "det altid velbesatte Bord i sommerperioden, hvor de næsten altid talrige Gæster beværtedes med rund Haand".[18] Det var, "high life, man havde det godt på Lindegården. Holtens vinkælder var jo berømt … og køkkenet svarede dertil".[19]

Haven til fornøjelse, der med sit omfang snarere var en park, selvom Holten fastholdt at omtale den som en have, blev anlagt i engelsk stil med velformede gange, der udnyttede stigningerne på den kuperede del af grunden. Rundt omkring var der siddepladser, udsigtspunkter, en kæmpehøj med hule, vanddamme, broer af forskellige former, en "Sneglebrønd", hvor drengene ad en spiralvej kørte ned i hullet med æselvogn, plæner, buskadser, lysthuse af forskellig slags samt det lille træhus *Lindehuset* med to rum til børnene, "dette prægtige og største Stykke Legetøj jeg nogensinde har set (…..) brændte sig levende ind i min Barnehjerne og glemtes aldrig", skrev Just Holten (f.1831), N.A. Holtens barnebarn på sønnens side.[20]

Fig. 8. Børn og voksne leger ved Lindehuset, tegnet af N.A. Holten. Den eneste farvelagte tegning i skitsebogen, som Holten tegnede i til børnene. "Den lille Ida og Holtenslægten".

Der blev ikke sparet på hverken udgifter eller arbejde, når det gjaldt haven. Ifølge Nicolai Holten-Bechtolsheim havde "mangfoldige Smaafolk paa Egnen, Mænd og Koner, aarelang deres Udkomme som Arbejdere i Lindegaardens Have og denne blev snart vidt berømt og et kært Udflugtsmål for Beboerne i en viid Omkreds i det temmelige skovløse Herreds sydlige Deel. Thi ethvert anstændigt større eller mindre Selskab som meldte sig hos Gartneren fik gjerne Tilladelse at bese Haverne og Anlægene (…)."[21] "Et lille paradis" for de besøgende i Hornsherred.

Efter N.A. Holtens død i 1850 blev hans hustru Johanne Holten boende på Lindegården også om vinteren, hvilket nødvendiggjorde, at der blev opsat kakkelovne i alle rum. Efter hustruens død i 1869 blev huset solgt og revet ned. Så da maleren L.A. Ring besøgte grunden og malede sit billede fra Lindegårdshaven, var huset for længst væk.

Godsejer i Hornsherred

Samme år som Holten erhvervede Lindegården (1810), købte han, som tidligere nævnt, også Krabbesholm. Med godset fulgte landsbyerne Sæby, Gershøj og Store Karleby, kirkerne i Sæby og Gershøj samt Sæby skole.[22] Holten boede aldrig på Krabbesholm, da det var en avlsgård og udelukkende bestod af avlsbygninger. Om købet fortæller kommandør Alexander Wilde:

"Om Sommeren (1843) var jeg sammen med Thieles ude på Holtens Ejendom i Horns Herred mellem Roskilde og Jægerspris. Det var Krabbesholm, som Holten i Begyndelsen af dette Århundrede havde købt for 100.000 Daler Kontant. Godset var da (1810) i en elendig tilstand, det havde hverken Hovedbygning eller skov. Begge kirkerne var faldefærdige, alle Gårde og Huse kun opklistrede Lerhytter."[23]

Krabbesholm var i 1673 blevet oprettet som herregård af Oluf Rosenkrantz og opkaldt efter hans hustru, Birgitte Krabbe (begge gamle danske adelsslægter). Oluf Rosenkrantz havde fået bevilling til at oprette en ny herregård på nedlagte jorder fra landsbyen Vinderup, der var ødelagt under 1600-tallets mange krige.[24]

Da Oluf blev forvist fra hoffet på grund af kritik af enevælden, måtte han som straf afstå herregårde, bl.a. Krabbesholm til sine døtre og svigersønner. Mogens Skeel overtog derefter Krabbesholm (og Egholm), men solgte dem til broderen Otte Skeel.

Fig. 9. Sæby kirke. Wikimedia Commons.

Gennem 1700-tallet var Krabbesholm avlsgård under Egholm med skiftende ejere indtil N.A. Holten overtog den i 1810. Det havde været nærliggende, som Sofie Holten skriver, "at Holten havde bygget en formålstjenlig Hovedbygning på Krabbesholm. At han ikke gjorde det laa efter sigende i, at hans Hustru fra første Færd af fattede en afgjort Forkærlighed for Lindegaarden".[25]

Efter Holtens død blev godset i 1852 solgt på auktion til Lars Trolle, der i 1853 opførte den første hovedbygning på Krabbesholm. De nuværende ejere af Krabbesholm er Ejendomsselskabet D.F.K.[26]

Som det fremgik af kommandør Alexander Wildes erindringer var mange af bygningerne i dårlig stand. Men i årene 1810 til 1850, hvor Holten ejede Krabbesholm, foretog han forbedringer såvel ved selve hovedgården som ved husmandsstederne, kirkerne, skolen.

Sæby kirke og skole

Over døren i den østlige ende af Sæby kirke ses en mindeplade fra genopbygningen af kirken. Juleaften 1823 styrtede det gamle tårn fra 1400-tallet ned, og en stor del af bygningen blevet ødelagt. På det tidspunkt hørte kirken under Krabbesholm gods, og N.A. Holten betalte alle omkostningerne omkring genopbygningen af kirken. Som det var tilfældet ved restaureringen af Lindegården, var det arkitekten Jørgen Hansen Koch, der fik overdraget opgaven, og hans klassicistiske skoling er synlig i kirkens arkitektur med dens rene linjer og symmetri.

Da kirken næsten stod færdig i 1824, skrev Holten i et brev til vennen pastor Sundbye: "Nu stunder det snart mod den Tid at jeg med Glæde skal Indvie Sæby Kirke. Den blier ret vakker, men den har ogsaa kostet mig vel meget, maaske mere end jeg efter min Formues Anstændighed havde Raad

Fig. 10. Sæby skole. Privatfoto N.C.

Fig. 11. Just Mathias Thiele og hans datter Ida i Lindegårdshaven. Gengivelse efter et lille maleri på bordpladen af et lille gult bord. Lindegårdsbogen.

Fig. 12. Lågen til Lindegårdshaven i dag, Privatfoto N.C.

til og nær ved det dobbelte af hvad jeg fra Begyndelsen regnede paa."[27]

Men Holten havde heller ikke sparet på noget. Med Jørgen Hansen Koch havde han valgt en af tidens førende arkitekter, der udover selve bygningen også tegnede prædikestolen med lydhimmel samt salmenummertavler begge dele i empirestil. Og den indvendige udsmykning blev lagt i hænderne på nogle af tidens mest anerkendte kunstnere. C.W. Eckersberg (1783-1853) udførte altertavlen med motivet af, *Jesus der giver sig til kende overfor to kvinder efter opstandelsen*, og H.V. Bissen (1798-1868) skabte to store relieffer til sidevæggene, *Kristus og de små børn* til nordvæggen og *Lazarus opvækkelse* til sydvæggen.

Og udendørs – der er kirken omgivet af stynede lindetræer.

Den oprindelige skole i Sæby lå ved siden af præstegården. Men da Holten i 1830 lod opføre en ny skole, blev den flyttet til en mere centralt beliggende grund ved gadekæret. Også skolebygningen blev opført i klassicistisk stil med et klokketårn midt på taget, et vidnesbyrd om bygningens anvendelse som skole.

På hver side af indkørslen ved vejen blev der placeret to store firkantede granitsøjler, som man på Holtens tid også kunne finde ved alle indfaldsveje til godset samt ved Lindegårdens havelåger og Sæby kirke. Flere af søjlerne kan ses den dag idag.

Også skolen afspejler Holtens interesse for planter og træer. Bygningen er omgivet af en frodig have, der stadig har levn fra den have Holten anlagde. Det store lindetræ i baghaven blev plantet i forbindelse med skolens opførelse. Og valnøddetræet i forhaven er et rodskud af et af de nedfrosne træer. Haven blev efterfølgende indrettet "i borgerskabets ånd" med blandt andet frugttræer og hasselgang.[28] De tre blomsterbede blev beplantet med blomster, kendt fra *Den lille Idas blomster*. Ida (1830-1863), der var Holtens barnebarn, var født samme år som skolen blev opført.

Holtens børnebørn Ida og Hanne besøgte formentlig skolen i forbindelse med sommeropholdene i Hornsherred. For lige såvel som Holten var interesseret i sine fæstebønders ve og vel, fulgte han med interesse deres børns trivsel og læring.[29]

På græsplænen overfor skolen står en buste af N.A. Holten. Det er H.W. Bissens bronzeskulptur, opstillet i 1983. Busten er placeret, så Holten vender blikket mod skolen og ud mod Holtensminde.

En grandseigneur med en kunstnerisk åre

Et af husmandshusene i Holtensminde er gengivet på et maleri. Hvem der er kunstneren bag det vides ikke, men Holtens søn Hans Christian Holten (1800-1873), står for følgende udtalelse: "En betydelig del af sin formue anvendte han nu igjennem mange Aar på at forbedre Bønders og Husmænds Kaar paa sit lille Gods; den ene smukke Gaard, det ene smukke Huus for største Delen bygget for hans Regning eller dog altid med hans hjælp (…) og – som disse Boliger omgaves med smukke Haver og Plantninger, saa fremvoxede fra Aarene 1817-1820 2 smaa Skovplantninger på den såkaldte Skovlod ved Sæby og ved Saltesø i Skibby Sogn".[30]

Holten kan med rette kaldes en grandseigneur.[31] Hans initiativer og velgørenhed præger stadig området mellem Krabbesholm og Sæby. På begge sider af vejen ligger Krabbesholm skov, "hans stolthed, drevet frem under alle kunstens regler". Ved siden af skoven ligger den lille by Holtensminde, bestående af en række tidligere husmandsbrug. De velbevarede huse står i dag som et minde om en godsejer, der tog ansvar for sine medmennesker og sørgede for, at de fik frugttræer såvel som kartofler. Samtidig er husene i Holtensminde et eksempel på, at Holtens sans for orden og skønhed gjorde sig gældende overalt, også når det drejede sig om arkitektur i mindre skala.

Holtens sans for skønhed var ikke tilfældig, men kan tilskrives, at han var født med kunstnerblod i årerne. Hans morfar var kongelig arkivtegner Søren Abildgaard (1718 -1791), og hans morbror og gudfar, efter hvem Holten blev

Fig. 13. Buste af N.A. Holten. Bronze på granitsøjle opstillet 1983. Afstøbning af Glyptotekets buste (marmor) oprindelig modelleret af H.W. Bissen i 1834. Soklen tegnet af W. Wohlert. Privatfoto N.C.

Fig. 14. Maleri af et af Holtensmindes husmandssteder. "Den lille Ida og Holtenslægten".

Fig. 15. Holten kører med gæst, kusk og forrider med et af sine firspand. Akvarel tegnet af N.A. Holten. Lindegårdsbogen, (Original i privateje). Holten pendlede frem og tilbage til sine forretninger i København, altid i egen vogn. Holten ejede fire firspand "hver med sin særegne kudsk. Med denne kudsk og fire heste kjørte onkel altid til Kjøbenhavn selv efter at Jernbanen var åbnet mellem Roskilde og Kjøbenhavn". Johan Thiele, Lindegårdsbogen.

Fig. 18. Holten tegner med børnebørnene. Tegningen tilhører en skitsebog Holten tegnede i for børnebørnene i Skuldelev præstegård. Der er to årstal i bogen 1804 og 1834, hvor han øjensynligt har tegnet for børnene. "Den lille Ida og Holtenslægten".

Fig. 16. Hest tegnet af N.A. Holten. (…) sikke nogle heste han havde. Sofie Holten. Lindegården. "Den lille Ida og Holtenslægten".

Fig. 17. N.A. Holten, Hyrdescene, guache. Bagpå står: "til den kjære Hannemoer på hendes Fødselsdag den 2. May 1804. Fra din trofaste Nicolay. Pigen på æslet findes både i skitsebog og på Hyrdescenen. "Den lille Ida og Holtenslægten" 2005.

Fig. 19. Sofie Holten: Altertavlen i Skt. Laurentii Kirke, ca. 1920. Foto Skt. Laurentii Kirke.

opkaldt, var datidens betydeligste maler og professor ved Kunstakademiet Nicolai Abraham Abildgaard (1743-1809).[32]

Holtens kunstneriske interesse viste sig ikke kun i de ting han igangsatte. Den kom også til udtryk i tegninger, akvareller og guacher fra hans egen hånd. Motiverne var oftest hentet fra dagligdagen, og påfaldende mange indeholdt heste, der var Holtens anden store interesse. Holten havde eget stutteri, og der var altid mange smukke både rideheste, køreheste og ypperlige avlsheste opstaldet på Lindegården.[33]

Holtens efterkommere og kunsten

Også flere af Holtens efterkommere var kunstnerisk begavede. Lindegårdsbogen rummer mange, fine tegninger og akvareller udført af de familiemedlemmer, der gennem årerne besøgte stedet. Motiverne blev hentet både på Lindegården og i de omkringliggende byer og landskaber.

For nogle af efterkommerne blev kunsten en levevej. Sofie Holten (1858-1930), der var Holtens oldebarn på sønnens side, og som barn ofte havde besøgt oldemoren på Lindegården, opnåede at få en malerkarriere dels i Paris og dels herhjemme, inden hun omkring 1900-tallet valgte et nyt kunstnerisk ståsted.

I 1908 slog Sofie Holten og hendes samleverske Erika Rosenørn-Lehn sig ned i Roskilde på Skt. Laurentii Vej 3. Her helligede Sofie Holten sig nu overvejende kirkeligt maleri. Blandt andet udførte hun altertavlen og en tilhørende baldakindekoration til Skt. Laurentii Kirke i Roskilde, som gik tabt ved en brand i 1940.[34]

Fig. 20. Krokus, tilskrevet Ida Holten Thiele. "Den lille Ida og Holtenslægten".

Sofie Holten videregav også sine kunstneriske erfaringer. I år 1900 havde hun adopteret sin niece Ragnhild Marie Antoinette efter, at denne havde mistet sin amerikanske mor. I 1913 blev Ragnhild gift med Alphonse Kerckhoffs, der var hentet til Roskilde fra Holland med henblik på at varetage jobbet som organist ved Skt. Laurentii kirken. Kerckhoffs var først og fremmest musiker, men takket være Sofie Holtens initiativ, blev han også maler. Hun forærede ham en malerkasse og blev efterfølgende hans læremester. Det gjorde hun så godt, at Kerckhoffs med tiden kom til at udstille ikke kun i Roskilde, men også talrige steder rundt omkring i landet. Og ofte var hans motiver hentet i det nære miljø i Roskilde.[35]

N.A. Holtens datter Sophie samt barnebarnet Ida Holten Thiele var begge ivrige blomstermalere, og for dem var Lindegårdshaven en evig kilde til inspiration. Idas blomsterinteresse var muligvis også knyttet til eventyret, som H.C. Andersen skrev til hende og til opvæksten på Charlottenborg tæt ved Botanisk Have.

Oldebarnet Margrethe Wilde (1857-1904) blev mor til maleren Harald Giersing (1881-1927), der var en af sin samtids førende avantgarde malere, og hvis værker i dag er udstillet på de store, danske museer. Harald Giersings morbror var

Fig. 21. Harald Giersing, Selvportræt, 1909. Olie på campoboard. Randers Kunstmuseum.

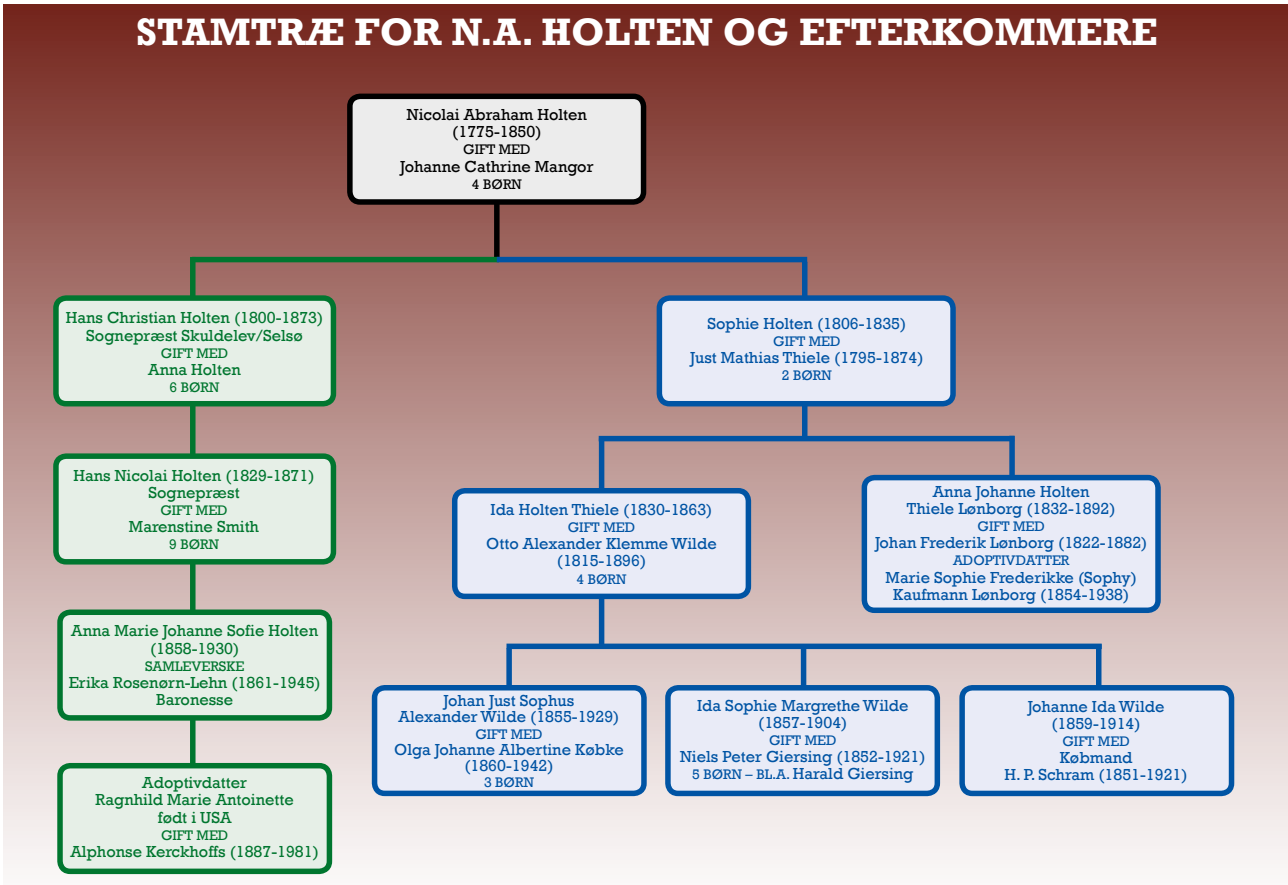

Alexander Wilde (1855-1929), der var jurist og senere amtsforvalter i Randers. Giersing besøgte ofte morbroren i Randers ikke mindst, når han søgte forståelse for sine kunstneriske bestræbelser. Også maleren L.A. Ring besøgte Alexander Wilde og hans hustru i Randers.[36]

L.A. Ring og Holtenslægten

Da L.A. Ring malede billedet fra Lindegårdshaven, havde han allerede tætte relationer til Holtenslægten.

I 1888 besøgte Ring maleren Sofie Holten i Sorø, hvor hun havde boet med sin mor og søskende siden farens død i 1871. Under opholdet udførte Ring et portræt af hende, som i dag er i privateje. Samme år malede Sofie Holten et portræt af Ring, der viser, at hun var en dygtig portrætmaler. Billedet tilhører i dag Roskilde Museum.[37] I 1894 mødtes Ring og Sofie Holten igen. Denne gang var det på en rejse til Italien, hvor Ring ved rejsens begyndelse mødte en række kvindelige kunstnere blandt andet Sofie Holten.[38]

Da Ring i 1889 besøgte Lindegårdshaven, var det i forbindelse med et besøg i Nordsjælland hos sin gode ven Alexander Wilde (bror til Margrethe Wilde og morbror til maleren Harald Giersing). Ring og Wilde havde i 1886 mødt hinanden i Knabrostræde i København, hvor de begge havde lejet et kunstneratelier på kvisten. Alexander Wilde og senere også hans hustru Johanne blev begge Rings nære venner.

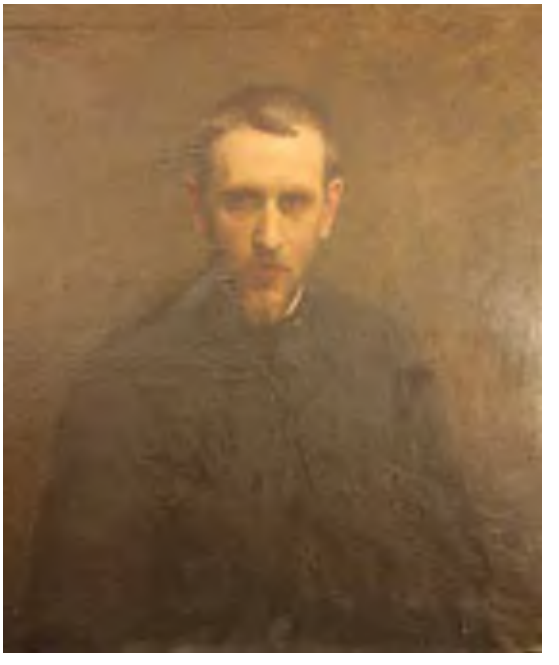

Fig. 22. Sofie Holten: Portræt af L.A. Ring, 1888. Olie på lærred. ROMU.

Fig. 23. Schrams købmandsbutik i Skomagergade 27. Foto Kr. Hude.

Alexander Wilde var som oldebarn af N.A. Holten født på Lindegården, og besøgte stedet som barn. Det er derfor sandsynligt, at det var sammen med Alexander Wilde eller på hans opfordring, at Ring foretog udflugten til Lindegårdshaven og malede *Fra Lindegårdens have i Hornsherred*. Billedet har tilhørt Alexander Wilde, der også havde andre af Rings værker i sin private samling. Hvem der ejer billedet fra Lindegården i dag, vides ikke.

Alexander Wilde var selv på trods af, at han var autodidakt, en god maler og udstillede regelmæssigt på Charlottenborg. Da han flyttede til Randers i slutningen af 1890'erne, kom han i bestyrelsen for Randers Kunstmuseum. Med sin viden og forståelse for kunstens væsen var Wilde med til at højne samlingens kvalitet. Blandt andet erhvervede han i 1901 Rings kanoniserede værk *Sommerdag ved Roskilde Fjord,* 1900 til kunstmuseet.

Samme år som L.A. Ring malede fra Lindegårdshaven, besøgte han også Roskilde. Ring havde hos Alexander Wilde mødt købmand H. P. Schram fra Roskilde, der var medlem af bestyrelsen for Roskilde Bank og fra starten af 1890'erne kompagnon i farens købmandsbutik, Skomagergade 27.[39] Schram overtog senere købmandsbutikken og blev fra 1896 bestyrelsesformand og senere direktør for Roskilde Bank.

Men Schram var også gift ind i Holtenfamilien. Hans hustru var Johanne Ida Wilde (1859-1914), søster til Margrethe og Alexander Wilde og dermed endnu et oldebarn af N.A. Holten. Det år Ring besøgte Roskilde, malede han to billeder, *Roskilde Domkirke med Santa Clara Mølledam i forgrunden* og *Lyndby Strand i Voldborg Herred*, der begge har tilhørt købmand Schram. Det kan tænkes, at Ring forærede Schram de to billeder som tak for opholdet. Ingen ved, hvor billederne er i dag.

Mødet med købmand Schram blev ikke glemt. I et brev til Johanne Wilde, skrevet to år senere, har Ring tilføjet en hilsen til hr. Schram. Og ifølge A. Fang fortsatte Rings forbindelse med familien gennem købmand Schrams søn, grosserer P.A. Schram, København.[40]

Lindegården i dag

Selvom L.A. Rings maleri fra Lindegårdshaven ikke er stort i format og beskedent i sin fremtoning, viser ovenstående, at der bag motivet gemmer sig en omfangsrig fortælling om en handlekraftig familie med relationer til L.A. Ring.

I dag eksisterer Lindegårdshaven stadig, og der er offentlig adgang fra Lindegårdsvej. Selvom der er sket store ændringer, og der i dag ikke er mange spor efter "den vidunderlige, romantiske have – Lindegårdens største herlighed", som Holten fik anlagt, er stedet stadig et besøg værd. Der er fortsat en sø og en mangfoldighed af gamle, store træer og buske på den kuperede grund. Og ikke mindst, "tilbage står som et ensomt Minde de syv (i dag fem) ærværdige gamle Linde" og trækker tråde tilbage til stedets storhedstid og dets ejer N.A. Holten, en grandseigneur som han var.[41]

Litteratur

Dansk biografisk leksikon, 3. udg., 1979ff.

Denman, Henrik: " Baronessen og Malerinden ". *Den katolske kirke i Roskilde 1901-2001. Historisk Årbog for Roskilde amt, 2001.*

Fang, Arthur: *Ring og Roskilde*. Roskilde Museum, 1971.

Fig. 24. Vejen til Lindegårdshaven i dag. Privatfoto N.C.

Hansen, Gorm Bruun: "Jørgen Hansen Koch". *Jul i Roskilde 2010*.
Hertz, Peter: *Maleren L.A. Ring*, 1934.
Holten, Sofie: "Lindegaarden. Erindringer af figurmalerinde Sofie Holten." *Aarbog udg. af Historisk Samfund for Københavns Amt (med gamle Roskilde Amt), 1925.*
Roussell, Aage (red.): *Danske Slotte og Herregårde. København* 1963-1968
Trap, J.P.: Danmark. 5. udg., 1953-1972.
Tønnesen, Eva: *Gæve og grumme mænd i Roskilde*. *Historisk Årbog for Roskilde amt 2018.*
Wivel, Henrik: *Det glasklare hjerte*, 2020.

Digitalt materiale

Lindegårdshaven – en erindring fra guldalderen, Udstilling (2006), Bramsnæs Museum og Arkiv. Onlineudgave.
"Den lille Ida og Holtenslægten". Udstilling lavet i tæt samarbejde mellem Bramsnæs Museum og Slægtssamfundet Holten (2005). Tilgængelig på nettet foranlediget af Slægtsamfundet Holten.
Lindegårdsbogen. Findes i en onlineudgave. Slægtssamfundets arkivar styrer eventuelt udlån. For yderligere information kontakt Slægtsamfundet Holten, redaktør og arkivar Christian Holten, mail: christianholten@gmail.com
Sæby kirke troweb.org

Noter

1 Hertz,234
2 Lindegaarden. Erindringer af Figurmalerinde Sofie Holten. Aarbog udg. af Historisk Samfund 1925, 62.
3 Niels Ryberg og sønnen Johan Ryberg ses på Jens Juuls billede, *Det Rybergske familiebillede*, 1797. Statens Museum for Kunst (SMK).
4 Dansk biografisk leksikon.
5 Just Mathias Thiele, Af mit livs Aarbøger (1820). Gengivet i onlineudgaven af: Den lille Ida og Holtenslægten.
6 Skøde for Krabbesholm dateret december 1809, tinglyst februar 1810. Skøde for Lindegården dateret jan 1810, tinglyst februar 1810. *Lindegårdsbogen.*
7 Commandeur Alexander Wildes erindringer 1850-1853, Lindegårdsbogen. For yderligere information om kommandøren og Roskilde, se Eva Tønnesen, 101-108.
8 Jørgen Hansen Koch, var elev af C.F. Hansen og havde i sin elevtid bistået C.F. Hansen ved genopbygningen af Vor Frue kirke i København. Jørgen Hansen Koch blev senere aktiv i Roskilde. *Jul i Roskilde 2010*, s. 48-51
9 Lindegaarden. Erindringer af Figurmalerinde Sofie Holten. Aarbog udg. af Historisk Samfund 1925, 68.
10 Uddrag af Commandeur Alex(ander) Wildes Livserindringer 1850-1862, *Lindegårdsbogen.*

11 Sophy Lønborgs fulde navn var Marie Sophie Frederikke Kauffmann Lønborg. Hun var adoptivdatter af N.A. Holtens barnebarn Anna Johanne Holten Thiele (1832-1892) gift med oberst, kammerherre Johan Frederik Lønborg (1822-1882).

12 Holtenfamilien stiftede i 1911 "Slægtsamfundet Holten", som ejer *Lindegårdsbogen.* Den er på 234 sider næsten alle håndskrevne eller dekorerede på håndgjort bøttepapir. Indeholder erindringer skrevet af familiemedlemmer i 1910 og 1911 på Sophy Lønborgs opfordring. Derudover sange, digte og erindringer fra tidligere tider. Den er uden register og sidetal. Bogen vejer 3,4 kg, er læderindbundet og opbevares i en trækasse.

13 Holten blev Ridder af Dannebrog 1809, fik Dannebrogordenens storkors 1815, Rang af Etatsråd 1817, Konferensråd 1829, Kommandør af Dannebrog 1835, Storkors af Dannebrog 1839 (fik våbenskjold) og endelig Geheimekonferensraad i 1847. Hæder og Rang. Holten Wikipedia.

14 Nicolai Holten – Bechtolsheim, Lindegårdsbogen. Nicolai Holten-Bechtolsheims far hed Hans Edvard Holten, og var en brorsøn (nevø) til Nicolai Abraham Holten. *Lindegårdsbogen.*

15 *Lindegårdsbogen.*

16 Commandeur Alex(ander) Wildes Livserindringer 1850-1862. *Lindegårdsbogen.*

17 Provst Hans Christian Holten. "Den lille Ida og Holtenslægten".

18 *Lindegårdsbogen.*

19 Uddrag af Commandeur Alex(ander) Wildes Livserindringer 1850-1862. *Lindegårdsbogen.*

20 *Lindegårdsbogen.*

21 *Lindegårdsbogen.*

22 Danske Herregårde, Krabbesholm.

23 Uddrag af Commandeur Alex(ander) Wilde Livserindringer 1850-1862. *Lindegårdsbogen.*

24 Danske Herregårde, Krabbesholm.

25 Lindegaarden. Erindringer af Figurmalerinde Sofie Holten. Aarbog udg. af Historisk Samfund 1925, 66.

26 Danske Herregårde, Krabbesholm.

27 N.A. Holten, 14. februar 1824. "Den lille Ida og Holtenslægten".

28 Lindegårdshaven – en erindring fra guldalderen.

29 Lindegårdshaven – en erindring fra guldalderen.

30 "Den lille Ida og Holtenslægten".

31 Betegnelsen *Grandseigneur* anvendes her i betydningen, fornem, elegant optræden og ikke mindst en rundhåndet person. Den Danske Ordbog, Moderne dansk sprog. Alexander Wilde bruger betegnelsen om Holten i anledning af, at han havde bidraget med penge til Navigations Skole – *"Grand Seigneur som han var"*. A.W's Livserindringer 1850-1862, *Lindegårdsbogen.*

32 Nicolai Abraham Holten …. opkaldt i sin Daabspagt efter sin Morbroder Maleren Nicolai Abraham Abildgaard." Hans Christian Holten: Til Minde 1849. Den lille Ida og Holtenslægten. N.A. Abildgaard kendt for hovedværket *Den sårede Filoktet,* 1775, SMK.

33 Lindegaarden. Erindringer af Figurmalerinde Sofie Holten. Aarbog udg. af Historisk Samfund 1925, 69.

34 Ved en brand i kirken gik altertavlen tabt i 1940. *Historisk Årbog 2001,* Baronessen og Malerinden, 78.

35 Alphonse Kerckhoffs billeder blev vist på en udstilling i Roskilde Kunstforening i år 2000. Der forventes en ny udstilling i Palæfløjen i 2023 af hans billeder, som i dag er i privateje.

36 Wivel, 267.

37 Wivel, 92-93.

38 Wivel, 122.

39 Fang, 8.

40 Fang, 8.

41 Just Holten, 1910. *Lindegårdsbogen*.

Menneskehedens vandring mod lyset

Mogens Lorentzens skammeligt ødelagte udsmykning i Roskilde Højskole

AF GORM BRUUN HANSEN OG CLAUS HELWEG OVESEN

Roskilde Højskole

Statsminister Thorvald Stauning var flere gange på Roskilde Højskole for at holde festtale: første gang 9. juni 1930 for at festligholde, at Arbejderbevægelsen havde overtaget den smukke bygning og derved indvi den første arbejderhøjskole i Danmark. Den anden gang var 3. november 1931ved afsløringen den udsmykning, som er emnet for denne artikel.

Thomas Bredsdorff skabte Roskilde højskole i 1907 efter opfordring fra og støttet af flere lokale ildsjæle som en almen grundtvigsk-koldsk højskole. På bakken i Himmelev sogn ud mod fjorden byggedes den smukke skolebygning tegnet af Ulrik Plesner i en tillempet herregårdstil. Under Bredsdorffs ledelse havde højskolen stor succes, bl.a. med at invitere arbejderungdom fra København til møde med de traditionelle højskoleelever. Efter Thomas Bredsforffs tidlige død i 1922 forsøgte familien af drive skolen videre, men uden held, og i 1929 solgte hans enke skolen til Arbejdernes Oplysningsforbund – AOF, nyligt stiftet af Harald Jensen. Det blev arbejderbevægelsens anden højskole efter Esbjerg.

AOF lod bygningen restaurere og ombygge af arkitekten Ivar Bentsen, som havde været Ulrik Plesners konduk-

Fig. 1. Roskilde Højskole, facade mod vest 1907, Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Gorm Bruun Hansen, f. 1947, pens. gymnasielektor. Lokalhistorisk forfatterskab.

Claus Helweg Ovesen, f. 1945, cand.scient. (biologi). Har arbejdet i stat, amt, Kalundborg Museum samt RUC med naturfredning og natur- og kulturvejledning. Desuden frivilligt arbejde indenfor naturvejledning og kunstformidling.

tør ved selve opførelsen af Højskolen i 1907. Han var en af pionererne bag Bedre Byggeskik og tæt knyttet til samtidens kulturelle strømninger. Hele udsmykningen skulle fornyes.[1]

Harald Jensen lovede, at skolen ville blive en rummelig skole, hvor man med glæde kunne hænge et billede af Karl Marx op i foredragssalen ved siden af Grundtvig,[2] hvilket også skete efter krav fra den nye højskoleforstander Hjalmar Gammelgaard. Han fastholdt, at skolen fortsat skulle hedde Roskilde Højskole i modsætning til "Esbjerg Arbejderhøjskole". Såvel Thomas Bredsdorff som Hjalmar Gammelgaard lagde afgørende vægt på møder mellem by- og landboungdom. Ved indvielsen 9. juni 1930 talte Thorvald Stauning om en skole "for landets arbejderungdom", hvorimod Hjalmar Gammelgaard talte om en skole til "gavn for det hele samfund".[3]

Udsmykning af skolen

Men selvfølgelig skulle skolens nye status og mål også markeres kunstnerisk. Forstanderen Hjalmar Gammelgård henvendte sig allerede 17/5 1930 til Ny Carlsbergfondet for at bede om støtte til totaludsmykning af skolens foredragssal,

Fig. 2. Roskilde Højskole, Luftfoto ca. 1929, Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

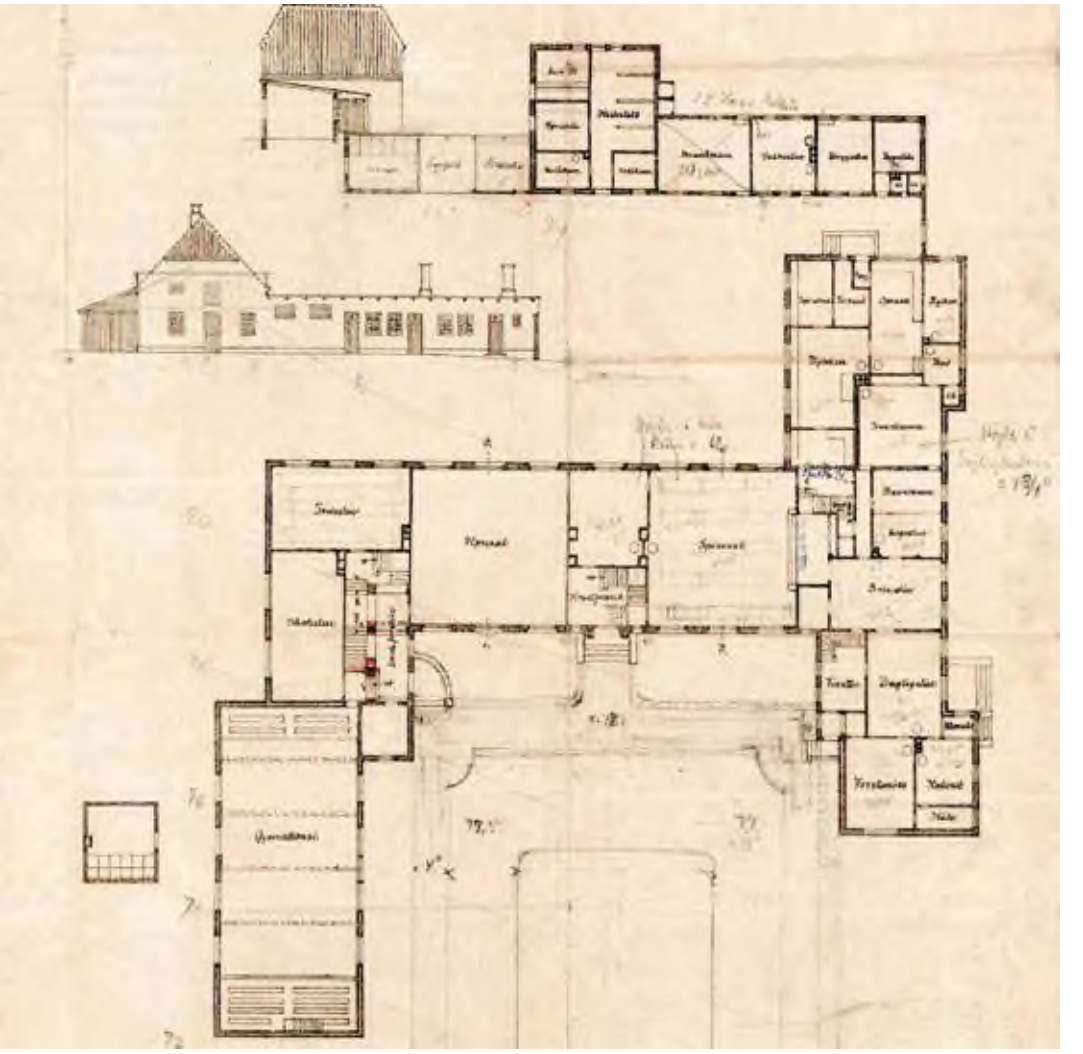

Fig. 3. Ulrik Plesner: Plan af højskolen, 1907 med "høresalen". Kunstbibliotekets arkitekturtegninger.

hvor der hidtil havde hængt malerier med mytologiske emner. Foredragssalen er det naturlige centrum i en højskole til morgensamling, foredrag, taler af gæster udefra og diskussioner om samfundsforhold. I ansøgningen er også nævnt den foreslåede kunstner, nemlig Mogens Lorentzen, som "..kunne give Foredrags- og Festsalen en særlig smuk og med Skolens Formaal og hele Aand stemmende Udsmykning."[4] Lorentzens redegørelse for sine ideer til udsmykningen blev vedlagt. Heri nævnte han også sit honorarkrav: 15.000 kr.[5]

Kun 14 dage før havde Hjalmar Gammelgaard telefonisk inviteret ham til Roskilde Højskole og spurgte om han ville udsmykke "festsalen". Lorentzen mødte op allerede samme dag, beså lokalet, målte op og var straks parat. 5

Fig. 4. Høresalen, ca. 1920. Thomas Bredsdorff på talerstolen. Jul i Roskilde 1955 s. 5.

dage efter fik han den "store" ide med "massernes fremmarch" med "hinanden i hænderne" og arbejdede så som en "vanvittig" videre med hele salen, således at han kunne udfærdige det uhyre detaljerede bilag til ansøgningen allerede 16. maj. Ud fra Lorentzens dagbogsnotater i disse dage er det klart, at det er Ny Carlbergfondets direktør Francis Beckett, som overfor Gammelgaard har peget på Lorentzen. Han støttede ham flere gange i forløbet og kaldte hans skitser for "kloge". Beckett havde fået øje på Lorentzen i forbindelse med dennes bidrag i årene før til udsmykningen af "Stærekassen", datidens radiohus, som senere blev til Det kongelige Teaters Ny scene.[6] Lorentzen angiver selv, at det var forstander Hjalmar Gammelgaard, som henvendte sig til ham.[7]

Flere forhold var ved at forsinke beslutningen i mindst et halvt år til Lorentzens store fortvivlelse, men takket være resolut indgriben fra Francis Beckett og fondets formand, Carl Jakobsens søn Helge Jakobsen, blev støtten bevilget allerede 23/6.[8]

Det var en oplagt opgave for Ny Carlsbergfondet i denne periode, hvor man lagde megen vægt på den kunstneriske udsmykning af skoler og andre institutioner til dannelse og opdragelse af den opvoksende ungdom.[9] Det kom der en del mere eller mindre kendte udsmykninger ud af over det ganske land på skoler, biblioteker, svømmehaller, højskoler, sygehuse m.fl.

Fondet betalte i Roskilde således delvist Ole Søndergaards udsmykning af trapperum og sangsal i Roskilde Realskole (senere Gråbrødre Skole). Bevillingen på 6.000 kr ud af ansøgte 9.000 kr blev givet 15. september 1931, altså godt et år efter Højskolebevillingen.[10]

Det er således karakteristisk, at kunsthistoriker og direktør for fondet Francis Beckett i et brev til fondets formand Helge Jacobsen argumenterer for, at det er vigtigt at støtte kunst til arbejderhøjskolen, fordi fondets penge stammer fra arbejderes indsats, og fordi det "kan have afgørende Betydning for dansk Kulturs Bevaring i Fremtiden, at Arbejderne bliver delagtige i kunstneriske Frembringelser".[11] Ud fra samme tankegang sikrede Ny Carlsbegfondet, at Esbjerg Arbejderhøjskole kunne købe 4 statuer af billedhuggeren Svend Rathsack.[12]

Fig. 5. Festen ved Arbejderbevægelsens overtagelse af Højskolen 9/6 1930, foto set ind mod Roskilde. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Fig. 6. Mogens Lorentzen, selvportræt 1930'erne. Mogens Lorentzen museet.

Der var blandt kunstnere og kunsthistorikere i tiden en stigende interesse for store vægudsmykninger. Fra tiden før Første Verdenskrig kendes fra Danmark især Jørgen Sonnes frise på Thorvaldsens Museum, malerierne i Universitetets forhal og festsal samt Joakim Skovgaards udsmykning af Viborg Domkirke. Kunstakademiet og flere af dets lærere prioriterede denne kunstform, og der blev påpeget et behov for et samarbejde med arkitekter. Ideerne bag var at komme ud til den brede befolkning. Kunsten til folket, kunstneren som agent i demokratiets tjeneste, som den socialdemokratiske ideolog og kunstformidler Julius Bomholt allerede sagde i 1925.[13] Den norske maler Per Krohg, som Lorentzen også lærte af i 1930 ved et besøg i Oslo, formulerede de samme tanker: "udsmykningen af de offentlige bygninger er et demokratisk projekt, hvor kunstnere kunne få folket i tale."[14] Midt under arbejdet på Højskolen i august 1930 tog Mogens Lorentzen til Oslo for af Per Krohg at lære de svære detaljer ved al fresco teknikken.[15]

Dette er præcist også Mogens Lorentzens hensigt. Tidligere havde han været inde på de samme overvejelser, da han i 1918 proklamerede, at "Atelierbilledets tid er forbi", og at malerne skulle lægge alle kræfter i store rum med "de vældige Flader…som altid står ens og går fast i Rummet!".[16]

I Roskilde Højskole skulle han netop komme til at arbejde med det første, medens anden del af udsagnet så sørgeligt skulle mislykkes, som vi skal se senere!

I denne periode diskuterede fondets ledelse ikke valget af kunstner, men overlod det til bygherre at bestemme. Senere i 1930'erne skiftede man politik og ønskede (og ønsker stadig) altid selv at udpege en kunstner og ikke bare acceptere det lokale forslag.[17] Nok fordi en del kunstværker ikke var faldet ud til fondets tilfredshed. Gælder det mon også de to nævnte skoleudsmykninger i Roskilde? Det bliver nok aldrig formuleret eksplicit!

Maleren Mogens Lorentzen (1892-1953)

Allerede i 1920'erne var Mogens Lorentzen en anerkendt kunstner med mange udstillinger og var en del af det kulturradikale miljø. Han blev i 1931 svoger til den socialdemokratiske politiker, forfatter og litterat Hartvig Frisch, da denne ægtede Lorentzens søster Edith. De to har korrespondancer fra l920'erne, Hartvig Frisch blev inviteret til at se forarbejdet og til at overvære afsløringen af kunstværket i november 1931, og de forblev venner til Frisch's død i 1950.
Mogens Lorentzen fik i de år flere store opgaver med støtte af Ny Carlsbegfondet, således Frascati i 1931[18] og Det kongelige Teaters Ny scene (skabt som Radiohus) i 1929-31.

MOGENS LORENTZENS KENDTE RUMUDSMYKNINGSOPGAVER

- Frederik d. 7. og Grevinde Danner, Kinopalæet, 1918 (brændt under besættelsen)
- Kunstnernes Efterårsudstilling, 1921 (sammen med Kay Fisker)
- Danske pavillon på verdensudstillingen i Paris 1925
- Det kongelige Teater, Ny Scene (Stærekassen), opr. Radiohus, 1930
- Menneskehedens vandring mod lyset, al fresco på Roskilde Højskole, 1930-31
- Frokost i det grønne, på restaurant Frascati, København, 1934, nedrevet i 1970'erne
- Året i Danmark, vægmaleri i Den danske Klub i London, 1936-37.

Alle udsmykninger bortset fra Stærekassens er i dag forsvundne.

Mogens Lorentzen har en plads i dansk billedkunsts historie, men huskes i dag nok mere som fremtrædende, kulturradikal stemme fra 1920´erne og til sin død. Han var virksom og en vigtig røst i den ret unge Danmarks Radio, bl.a. med det ugentlige "Saa gik…", han skrev skønlitteratur og digte, herunder for børn; han havde humor. Han fik udgivet postkort, bl.a. julekort, med sine tegninger og korte, rimede sentenser, og han hjalp også yngre kolleger indenfor maleriet til at komme frem og få solgt deres arbejder. Mest kendt er han i dag nok for den fremragende – ikke kristelige, men solhvervsmarkerende – sang om "Juletræet med sin Pynt" og i nogen grad ABC-visen og "Mor Danmark". Han er blevet kaldet "den muntre og populære, den sorgløse maler og digter, halvbohemen".[19]

I Valby findes i dag et digitalt Mogens Lorentzen-museum, hvor en kreds af interesserede har samlet et stort materiale om hele hans litterære og billedkunstneriske indsats.[20]

Som søn af anatomiprofessor Carl Lorentzen har han ikke arbejderbaggrund, hvad han faktisk også selv fremhæver i sin åbningstale ved indvielse af højskolefreskerne: "Jeg er en Outsider her….jeg har haft en privilegeret og beskyttet Barndom."[21].

Han var begyndt at læse medicin ligesom sin far, men indså ret hurtigt, at hans interesser mere lå i billedkunst og gik på teknisk skole og senere hos maleren Rostrup Boysen for at lære at tegne og male. Han supplerede dette med flere udenlandsrejser, hvor han givetvis også har set eksempler på monumental mur- og rumkunst.

Da han var færdiguddannet besøgte Mogens Lorentzen Christiansø sammen med nogle af de allerstørste skikkelser i dansk, "klassisk" modernisme: Karl Isakson og Edvard Weie, og sidstnævnte havde han et særligt nært forhold til. Weie har således malet ham flere gange, malet et portræt af hans far, professor Lorentzen samt et stort havebillede fra sommerboligen i Sletten med Mogens Lorentzen, hans mor og hans broder.

Mogens Lorentzen kom flere gange til Norge, dels på ferie, dels for at få kendskab til de helt nye, store udsmykninger, særligt på Oslo rådhus. Han så værker af og kom i forbindelse med samtidige, kendte norske malere som Per Krohg, Edvard Munch, Alf Rolfsen og Henrik Sørensen. Norges kontakterne førte bl.a. til, at man til Nasjonalgalleriet indkøbte Lorentzens morsomme selvportræt med høj hat fra 1927.

Gentagne gange klager Lorentzen over sin dårlige økonomi. Det lysnede dog, da han takket være udsmykningerne af Frascati, Stærekassen og Højskolen efterhånden bliver en kendt kunstner.[22]

Med Roskilde-udsmykningen træder Lorentzen som en betydningsfuld billedkunstner indenfor arbejderbevægelsen og dens folkelige oplysning. Der var i samtiden, og både før og efter Lorentzen, interesse for denne motivverden med kunstnere som de noget ældre brødre Erik Ludvig og Frants Henningsen, og en senere kunstner som Victor Brockdorff. Direkte, realistiske arbejderskildringer er ikke Lorentzens sag, han er ikke "arbejderkunstner" i snævrere forstand, men 10 år inden arbejdet i Roskilde malede han dog en meget ekspressiv skildring af den tyske socialist og agitator Karl Liebknecht. Man fornemmer, at bevægelsen havde hans sympati.

Arbejdet

Helt fra opgavens start havde Mogens Lorentzen en klar forestilling om det færdige arbejde: placeringen, dispositionen, farveholdning og mange detaljer.[23] Teknikken er al fresco, dvs. at tegning og maling påføres våd puds, en gammel og vanskelig teknik, men normalt med meget bestandig varighed – dog desværre ikke her! Allerede 20. juli 1930 har avisen Socialdemokraten en artikel om højskoleudsmykningen med Lorentzens skitser, der i vidt omfang svarer til de endelige billeder. Han arbejdede altid hurtigt, og han havde også haft "pressevisning" af udkastene. Mogens Lorentzen udførte skitserne til udsmykningen på karton i sit hjem i løbet af efteråret 1930 samtidigt med færdiggørelsen af Stærekassens udsmykning.

Derefter tog han ophold på Roskilde Højskole 7/7-7/10 1931 for at overføre skitserne til salens vægge. Til elevernes begejstring optrådte han i denne periode både for skolens lærere og elever med sang og oplæsning af egne værker.[24]

Fig. 7. Indvielsen af freskerne 3/11 1930. Foto Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv.

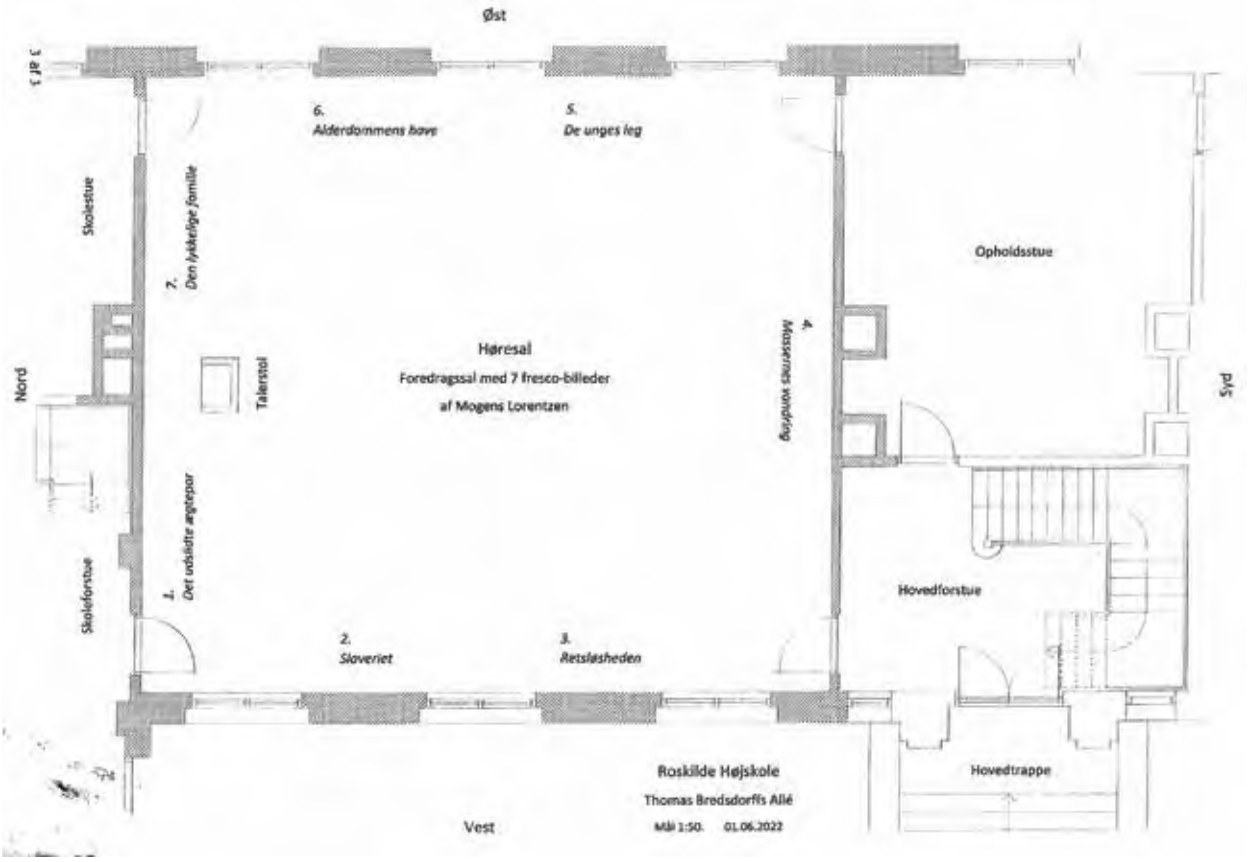

Fig. 8. Høresalen med angivelse af freskernes placering. Udarbejdet af Kåre Lauritsen på basis af Ulrik Plesners originaltegning.

Mogens Lorentzen tillod sig på forventet efterbevilling at lade fortage en del ændringer af foredragssalen for at freskoerne kunne komme bedre til deres ret: bedre belysning (PH-lamper) nyt loft, nye paneler, nye gardiner samt dørlukker. Ny Carlsbergfondet accepterede merudgifterne på trods af, der ikke var blevet ansøgt på forhånd.[25]

Freskerne er i dag helt forsvundne. Vi har kun bevaret nogle store og efter omstændighederne gode affotograferinger fra 1975, som Arbejderbevægelsen lod foretage, da man forlod den gamle højskolebygning.

Disse farvefotos har med årene fået en gulbrun varm tone, som de originale billeder næppe har haft. Ved anvendelse af et almindeligt farvekorrigeringsprogram i en computer har vi fået billederne over i en mere klart grå, sort og brun farvetone, enkelte steder med et lilla-agtigt indslag, som formodentlig er mere korrekt.[26] Sammenligning med optagelser fra forfaldstiden med graffiti-vandalisering tyder også på, at de således korrigerede farver kan være tættere på originalerne, end de bevarede fotografier fra 1970´erne er. Vi har dog valgt at vise affotograferingerne fra 1975 som gennemgående illustration, men i enkelte tilfælde at bringe de

farvekorrigerede udgaver og fotos af billederne med graffiti fra forfaldsperioden til sammenligning. Desuden har vi fundet flere sort/hvide fotografier, som viser billedernes placering i salen, medens den endnu fungerede.

"Menneskehedens vandring mod lyset"

I bilaget dateret 16. maj 1930 til ansøgningen til Ny Carlsbergfondet har Mogens Lorentsen ganske detaljeret beskrevet sine ideer og planer og forklaret intentionerne, ligesom han har lagt sig fast på det tekniske: freskomaleri hele rummet rundt fra loft til de høje paneler med gennembrud af døre og vinduer. Motivet er en lang udviklingshistorie, som skal ses begyndende til venstre for foredragsholderen hele auditoriet rundt og sluttende til højre for foredragsholderen, alt set fra tilhørerens synsvinkel. Foredragssalen på Roskilde Højskole lå midt i bygningen med dagslysvinduer mod øst og vest. Talerstolen stod i rummets nordside, altså med udsigt primært til rummets sydvæg, medens tilhørerne således primært så mod nord.

Lorentzen kalder helheden for "den sociale Udviklings Historie…begyndende i mørke (Uvidenhed og Trældom) frem til Lys (Kundskab og Frihed)". Farveholdningen skal følge denne linje. Lorentzen siger selv i sin tale ved afsløringen, at serien bevæger "sig fra Fattigdommens Farver, Kartoflens Farver, brunt og gråt, sort og hvidt, frem mod Spektret….. Udviklingen fra Mørke til Lys, fra Vankundighed til Kultur."[27] Lorentzen udnytter her også meget bevidst lysindfaldet i salen, idet den kraftige eftermiddagssol lyser ind ad vinduerne fra vest og belyser de glade farverige scener, medens der er meget mindre lys på de dystre scener på vestsiden.

I den følgende beskrivelse vil vi følge Lorentzens egen redegørelse fra ansøgningen – en redegørelse, som også delvis gentages og videreudvikles i hans indvielsestale 3. november 1931. Hvis vi satte os i foredragssalen til et af de traditionsrige arbejderhøjskoleforedrag ved f.eks. Hjalmar Gammelgaard, Knud Heinesen eller Ib Koch Olsen, ville vi til venstre for talerstolen og tavlen se et udslidt yngre ægtepar, trætte og udsigtsløse Konen sover, medens manden måske ser længselsfuldt på situationen på den anden side af talerstolen – slutscenen i "Vandringen mod Lyset"? I hvert fald kalder maleren selv denne scene for "Længsel efter Lyset".

Vender tilhøreren sig derefter lidt til venstre ser han to store scener, som begge illustrerer, alt hvad arbejderbevæ-

På de følgende sider viser fig. 9 til fig. 15 Mogens Lorentzen: Menneskehedens vandring mod lyset. Freskoserie på Roskilde Højskole 1931. Fotograferet ca. 1975. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Fig. 9. Det udslidte ægtepar.

Fig. 10. Slaveriet.

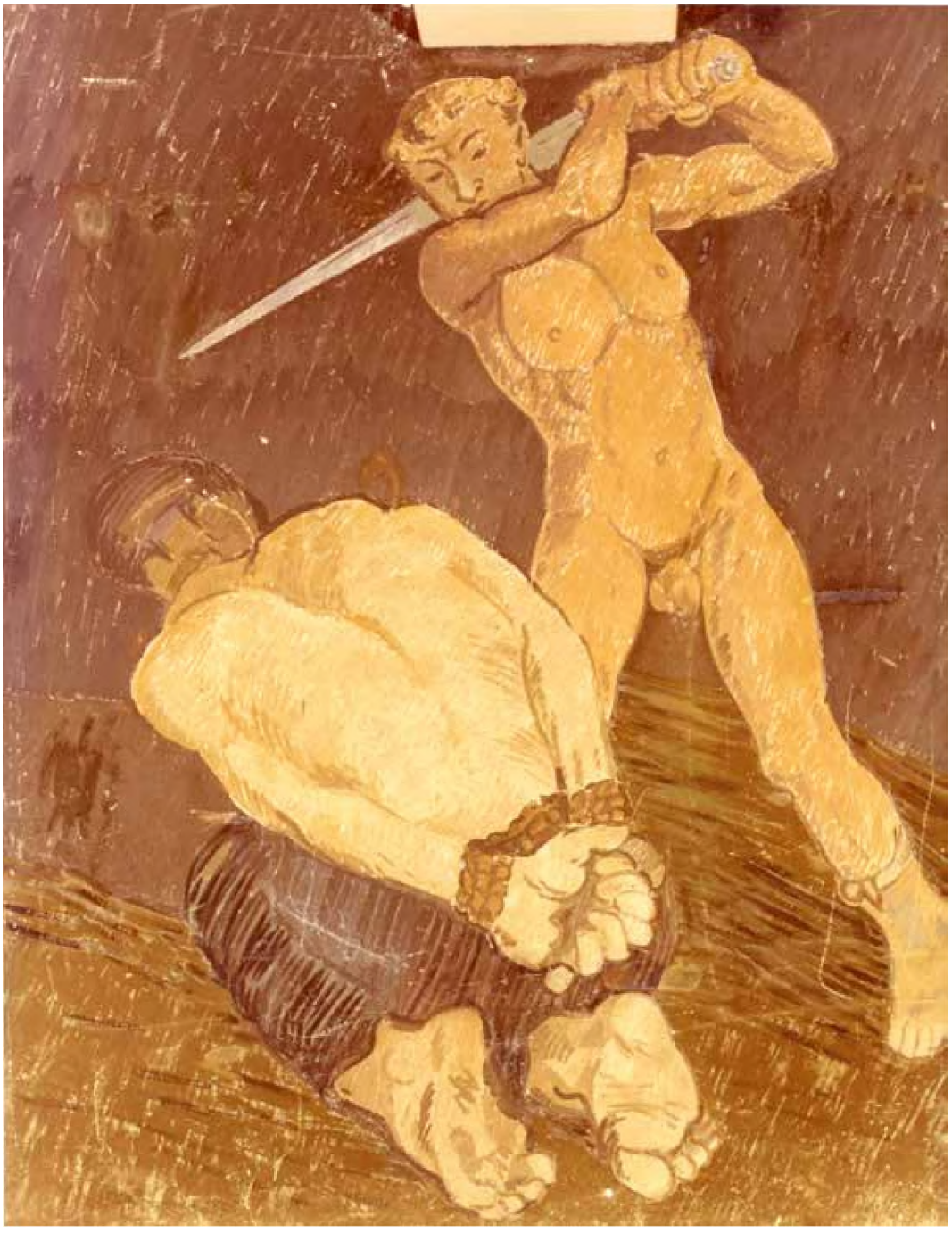

Fig. 11. Retsløsheden.

Fig. 12 A. Massernes vandring mod lyset, foto 1975.

Fig. 12 B. Computer-farvekorrigeret udgave ved Per Stengade.

Fig. 12 C. Foto 2018 med graffiti, foto Jes Fabricius Møller.

Fig. 12 D. Sort/hvid gengivelse i Arbejderhøjskolen 1931 s. 81.

Fig. 13. De unges leg.

Fig. 14 A. Alderdommens have, foto 1975.

Fig. 14 B. Computer-farvekorrigeret udgave ved Per Stengade

Fig. 14 C. Foto 2018 med graffiti, foto Jes Fabricius Møller.

Fig. 15 A. Den lykkelige familie, foto 1975.

Fig. 15 B. Computer-farvekorrigeret udgave ved Per Stengade.

Fig. 16. Den gamle mand, udsnit fra "Alderdommens have".

Fig. 17. Edvard Munch: udsnit fra vægmaleriet "Historien" i festsalen på Oslo Universitet 1916. Foto Claus Helweg Ovesen.

gelsen har skullet kæmpe imod: slaveriet, det ekstremt hårde slid med tunge byrder, og retsløsheden, vilkårligheden, barbariet med halshugningen af den bagbundne mand.

Fra nu af går det fremad. På hele salens sydside har vi den store procession: den store skares tætsluttende march fra denne mørke side mod lyset, friheden, fremtiden. Denne vandring mod lyset er oplagt hovedbilledet med de mange rækker af mennesker, der bevæger sig frem gennem et kun let antydet landskab, iagttaget af en skematisk vist dreng til højre i billedet. I forreste række er menneskene individualiserede, længere bagud bliver skildringen af deltagerne stadig mere skematisk. Fotos af de vandaliserede billeder afslører, at affotograferingen fra 1975 ikke har medtaget de yderste dele af Lorentzens billede i begge sider over dørene, hvor vi kan se, at menneskemængden strækker sig endnu længere bagud. Forrest i midten ser vi en smuk skildring af en kvinde og mand, der holder deres lille datter i hånden og svinger hende frem, mens faderen holder en lidt større dreng i den anden hånd.

Mogens Lorentzen forklarer selv afvekslingen mellem påklædte og nøgne mennesker således: det skulle hverken være en skovtur eller en sekt – vi kan også sige: hverken en revolutionær kampmarch eller en idealiseret menneskehed i antik stil.

Fig. 18. Den unge pige, der klipper sit hår; udsnit fra "De unges leg".

Fig. 19. Kai Nielsen: Vågnende kvinde/Århuspigen, 1920. Foto: Claus Helweg Ovesen.

Det er denne apoteose til arbejderbevægelsens fremmarch og fremskridt, som taleren har for øje stående på talerstolen.

Menneskehedens procession resulterer i, hvad vi ser på højre side: "ungdommens leg", to unge, smukke mennesker, fritidssamfundet, ligestilling mellem kønnene, sporten, kærligheden, nøgenheden; og derefter pendanten: det ældre ægtepar i en haveidyl siddende under et træ med en fugl, der lander på mandens hånd. Det er næsten nutidens velfærdssamfund!

Hele frisen slutter så af til højre for foredragsholderen set fra tilhørerens plads med det billede, Mogens Lorentzen selv kalder "Den lykkelige familie, hvor Linjerne er lodrette i Gruppen og afsluttes i Solens Cirkel… meget farvestærkt: Gloende Sol, grønt Hav, gul Refleks på Søen osv." Netop solen og dens uregelmæssige stråler er helt central her, alle øvrige elementer underordner sig denne og fremstilles stærkt skematiske også med nogle af Lorentzens karakteristiske stiltræk: store hænder og fødder og ikke helt naturlige farver.

Det var denne scene, manden fra første scene længselsfuldt kikkede efter. Det er den lykkelige families knæfald for solen. Solens genskin i havet danner næsten en bro.

I hjørnerne ses fire smalle vægfelter, ca. 80 cm brede med "Stilleben" forestillende symbolske genstande: redskaber, våben, kunstens attributter samt videnskabens attributter – globus, bøger, mikroskop, radio m.m. samt en læsende

person, alle med tilknytning til de tilstødende billeder og alt som symbol på udviklingen.[28]

Den gamle mand med store træsko og lapper på bukserne og håndstillingen har en ganske stor lighed med den gamle fortæller i Edvard Munchs "Historien" i salen på Oslo Universitet, som Lorentzen med stor sandsynlighed har set.

Lorentzen fortæller selv, at han i mangel af levende model til den unge kvinde i "Ungdommens Leg" brugte Kai Nielsens Aarhuspige fra 1920. Der er tydelige ligheder mellem de to kvindeskildringer i form af de kraftige ben, de ret små bryster, det bøjede hoved og de hævede arme. Hos Lorentzens holder og klipper pigens hævede arme det lange hår, mens Kai Nielsens kvinde blot strækker sig i sin opvågning. Den erotiske udstråling hos Aarhuspigen er der ikke meget tilbage af hos Lorentzens lidt spagfærdige figur.[29]

Han antyder også, at kønsfordelingen mellem siddende og stående figur har været omvendt, men skiftede under arbejdet. Man kan da også undre sig lidt over mangel på primært mandligt tegn på den siddende bueskytte.

Alle mennesker på billederne er groft tegnede og med meget store hænder og fødder. Dette stiltræk ses også i et samtidigt Lorentzen-billede med en nøgen mand siddende på et stengærde.

Udsmykningen afsløres

Den 3. november 1931 kom Th. Stauning på Roskilde Højskole for at byde de nye elever velkommen til vinterhøjskolen. Men særligt for at afsløre Mogens Lorentzens kunstværk. Han talte om Arbejderhøjskolens formål og virke i samfundet og for fremtiden. Næsten til slut sagde han, at når eleverne "færdes her i dagens undervisningstimer, vil de have for øje en række billeder på salens vægge, kunstnerens opfattelse af underklassens vandring frem mod lyset. De vil se billeder af fortidens trælle, og de vil se den unge frigjorte slægt, hvortil de selv hører, lykkeligt ved at være nået frem til oplysningens sal".[30]

Mogens Lorentzen holdt selvfølgelig også en tale ved afsløringen af sit hovedværk. Heri fortæller han om værkets historie og tilblivelse, om sine overvejelser og intentioner og diskuterer nogle kunstneriske greb, bl.a. farverne, placeringen i forhold til sollysets indtrængen igennem vinduerne og figurernes størrelse. Menneskene er bevidst i overstørrelse, bortset fra den store procession, hvor det ville ødelægge perspektivet, men så er der tilføjet den lille dreng forrest for at fastholde størrelsesforholdet. Helt overordnet understreger

Fig. 20. Foredragssalen i funktion med dele af frise. Foto 1960'erne, Arbejderhøjskolen okt. 1962 s. 5.

Mogens Lorentzen, at billedfrisen ikke er socialrealistiske billeder af arbejdspladser: Jeg har gjort "..et rigtigt Greb ved at gøre Socialdemokratiet identisk med Menneskeheden".[31]

Lorentzen sluttede sin tale af med – som den digter han også var – et digt skrevet af ham selv:

Vi er det graa, profane Tog
Af Navnløshedens Helte.
Alverdens Folk, Alverdens Sprog
Har ladt sig sammensmelte.
Vi er et Folkeslag
Fra altid til i Dag.
Vor Vej er selveste Tiden.

Vi stiler mod Lysets Land,
Vi ved fra Barn af gives,
Hvor alle fødes Menigmand
Og alle Evner trives.
Der skal hvert Individ
Bli' Brændpunkt for sin Tid,
Og hver Funktion af Liv
Udstraale Kollektiv.
Det Land er Morgendagen.

Her lykkes det for digteren Lorentzen at udtrykke det samme som for maleren!

Fig. 21. Foredragssalen 1961-62. Ved udvidelsen og renoveringen i 1962 blev alt i foredragssalen udskiftet bortset fra freskerne. Ny Carlsbergfondet.

Arbejderbevægelsens apoteose

Th. Rørdam, som havde været såvel elev som lærer ved højskolen i 1940'erne, erindrer således: "Mogens Lorentzens fresker i foredragssalen mindede mig om småmandens vej fra trældom til lysere kår".[32]

Højskolehistorikeren Roar Skovmand skrev i 1949: "Tungt og dysters virker de store kartoffelfarvede billedflader, men det er tilsigtet, for at glansen fra solen, som afslutter billedrækken, kan komme til sin ret. Der er alvor og vægt over disse billeder".[33]

Avisen Social-Demokraten bragte allerede 20. juli 1930 en omtale af den kommende udsmykning, illustreret med Mogens Lorentzens skitser til de 7 motiver. De svarer med et par undtagelser ret nøje til de færdige billeder. Det er sandsynligvis de skitser, som ledsagede ansøgningen til Ny Carlsbergfondet 17. maj 1930.

Afvigelserne til de endelige billeder ses især i motivet "Alderdommens have". I skitsen ser det ud som om, de to gamle er ved at plante et træ. I "Ungdommens leg" har den stående figur en anden position end på det endelige billede, mens den knælende bueskytte er bibeholdt.

Journalisten skriver bl.a.

…"Endevæg skal optages af det centrale i Billedserien:

Massernes Vandring mod Lyset. Dette Storbillede virker allerede i Udkastet monumentalt og gribende. Det endeløse Tog, Underklassens vældige og enige Fremmarch mod Lyset og Sejren. Det er lykkedes Mogens Lorentzen i dette Kæmpebillede at give udtryk for Arbejderbevægelsens Vælde, den verdensomspændende Solidaritet. Naar dette Billede til sin tid smykker Højskolens Festsal, vil vi eje et enestaaende Værk, der på moderne Maade fremstiller vor Tids største Foreteelse, Arbejderbevægelsens Samling og Opmarch."

Det er tydeligt den socialdemokratiske avis' begejstring for arbejderbevægelsens apoteose!

Lorentzens forsvundne værk interesserer i dag nok primært som et billede på tiden og på holdninger i arbejderbevægelsen.

Kunsthistorikeres vurderinger

Kunsthistorikeren Herman Madsen omtaler i 1934 Mogens Lorentzen som ekspressionist og "som en Kunstner, der behersker den dekorativt-monumentale Billedvirkning, hvorfor har han ikke faaet den store, dekorative Opgave, han for-

tjener? Han er en af de faa i den yngre Kunst, som kan forene en fornem Æstetik med en bred anskuelig Folkelighed. … han er en Kunstner med en ualmindelig levende Indstilling overfor det, som rører sig omkring ham. Lad ham skyndsomst faa nogle Banegaarde at dekorere, han ejer nemlig baade de kunstneriske og i bedste Forstand folkelige Egenskaber, der tiltrænges".[34]

Den samtidige kulturradikale og marxistiske forfatter og kunstkritiker Otto Gelsted omtaler flere af Lorentzens udsmykningsopgaver, bl.a. Roskildebillederne. Hans bedømmelse af Lorentzen er, at han har et meget skiftende fysiognomi, som også har taget social-politiske malerier op, og slutter med følgende vurdering: Mogens Lorentzen er "en ægte artist med en krøllet og opfindsom hjerne og et pågående humør, der har gjort ham til en populær figur ikke blot i København, men ud over landet".[35]

I sin danske kunsthistorie fra 1956 skriver en af tidens mest fremtrædende og indflydelsesrige kunsthistorikere, Leo Swane, flg. om Mogens Lorentzen og specielt Roskildebillederne:

… den plakatagtige, hurtigt opnåede effekt blev et naturligere mål…. den passede også bedre til de sociale tendenser, som dukkede frem, f.eks. med billedet af Liebknecht. I den linie ligger også de fresco-dekorationer, han i 1930-31 malede til Arbejderhøjskolen i Roskilde, hans største arbejde. Det er intelligent, som idé betragtet, som venteligt af Mogens Lorentzen. Han har forstået, hvor han er, det store arbejdertog mod lyset, de letfattelige skildringer af trældom og den lykkelige familie, er inden for en rimelig grænse af social agitation, lidt umoderne med tone af halvfemsernes studentersamfund. Men den forstandige, i enkelte scener næsten fantasifulde, behandling af motiverne kan ikke dække over manglen på kunstnerisk energi. … når ikke sine forbilleder, og som helhed er den maleriske virkning svag; der er ikke gjort noget egentligt arbejde med farven.[36]

Med snart 70 års afstand må Swanes karakteristik af freskerne rent æstetisk og billedkunstnerisk siges at stå ved magt. Det gør dog ikke tabet af udsmykningen som tids- og kulturbillede og som hovedværk indenfor kunst knyttet til arbejderbevægelsen mindre beklagelig!

Ødelæggelsen

I 1962 gav Ny Carlsbergfondet efter aftale med kunstnerens enke højskolen lov til at foretage nødvendige reparationer af

loftet, selvom det måske ville gribe ind i Mogens Lorentzens fresker.[37] Det lykkedes at lægge 2 store jernbjælker ind i loft uden at genere freskerne.[38]

Trods gentagne om- og (grimme) tilbygninger i 1950-60'erne var højskolebygningerne efterhånden for gamle, for slidte og for små. Arbejderbevægelsen byggede så de nye bygninger mod NØ på egne jordstykker, de bygninger, som nu rummer Comwell-hotellet. Hertil flyttede arbejderhøjskolen i 1976. Bestyrelsen for højskolen drøftede, hvad der skulle ske med freskoerne, men opgav at flytte dem p.g.a. opgavens sværhedsgrad og lod dem i stedet gennemfotografere. Det er disse fotos, som illustrerer denne artikel.[39] Sygehjælpernes Pensionskasse havde købt bygningerne og udlejet dem til Dansk Flygtningehjælp, som lovede at passe på kunstværkerne.[40] Bl.a. boede en overgang Henning Beckers såkaldte vietnamdrenge her. Senere blev skolen udlejet til Tvind-skoleværket. En af forfatterne har ved selvsyn set, at i den periode var kunstværkerne helt intakte.

Derefter kom bygningerne desværre til at stå helt tomme og ubrugte og blev genstand for omfattende vandalisering med ødelagt tag, åbne vinduer og døre og altomfattende graffiti på alle vægge. Flere ejere ønskede at bebygge området, men lod bygningerne forfalde, da de ikke syntes om de politisk bestemte lokalplaner, hvad angår bebyggelsesprocenter og højder.

Det lykkedes heldigvis i sidste øjeblik at redde selve den gamle hovedbygning. Den står nu flot med 17 lejligheder. Men indvendigt er alt nyt. Mogens Lorentzens freskoer er uigenkaldeligt forsvundne.

Roskilde Højskoles arkitektonisk værdifulde ydre har kunnet bevares gennem en ombygning til lejligheder, mens husets indre med rummene er totalt ændret. En bevarelse af

Fig. 22. Foredragssalen med vægmalerier ødelagt af graffiti. foto Lars Kihldorff, ca. 2015.

høresalen med freskerne var næppe realistisk med den nuværende indretning, og desuden var de jo ødelagt af graffiti. Dette problem møder jo stort set al mur- og rumkunst, når tiderne og dermed bygningers anvendelse ændres.

Mogens Lorentzen er ikke "arbejderkunstner" i snævrere forstand. Kunstnere som f.eks. L.A. Ring, Erling Frederiksen, Victor Brockdorf og Peter Hansen har haft det arbejdende menneske som vigtigere motiv for deres skildringer. I Roskilde-billederne er det strengt taget kun "tunge byrder", som direkte viser arbejdende mennesker. Lorentzen har, som han også selv anfører, ønsket at skabe en sekvens af billeder fra de af arbejdet slidte og undertrykte mennesker over fællesskabet i optoget til de positive skildringer af velfortjent glade mennesker på salens østside.

Mogens Lorentzens udsmykning af Roskilde Højskole har været et storværk i dansk arbejderkunst, og man kan kun beundre, hvordan han med sin egen anderledes baggrund er gået helhjertet til opgaven, endda sådan, at der kan siges at ligge en kunstnerisk idé bag de i nogen af billederne triste "kartoffelfarver". For os forfattere har det været en oplevelse at trænge ind i kunstnerens univers for med denne artikel i nogen grad at kunne dokumentere, hvad vi har mistet ved billedernes ødelæggelse og forsvinden.

Appendiks

Højskolens øvrige kunst

I perioden som arbejderhøjskole kom der flere store markante kunstværker til stedet med tilknytning til arbejderbevægelsen, hvoraf et par stykker stadig står i området.

Harald Jensen (1889-1929) havde deltaget i grundlæggelsen af Arbejderbevægelsens Oplysnings Forbund i 1924 og var dens første formand. Han var en af initiativtagerne til købet af Roskilde Højskole kort før sin tidlige død. I det sydvestre hjørne af højskolens store have skabte skolen så en mindehøj for Harald Jensen og satte en stor trekantet bænk af granit og træ på højen med hyldestinskription. Alt dette blev indviet 30/8 1931.[41] Herfra var der vid udsigt over det bakkede landskab og fjorden. I forbindelse med flytningen af selve højskolen kom bænken hen til græsområdet mod Vestre Kirkevej, for så igen senere at få den nuværende placering ved indgangen til hotellet.

Lidt den samme skæbne fik Anker Hoffmanns (1904-1985) skulptur "Åget brydes", som er et mindesmærke over

Fig. 23. Mindebænken for Harald Jensen, 1931. Foto: Gorm Bruun Hansen, 2021.

Fig. 24. Anker Hoffmann: Åget brydes, 1943. Foto: Gorm Bruun Hansen, 2021.

Fig. 25. Max Meden: Taleren 1938-39: Foto i Kommunalarbejderen 1984, nr. 2, s. 24.

Oscar Levinsen (1891-1942). Denne havde grundlagt Landarbejderforbundet og var død i 1942. Mindesmærket blev allerede afsløret 10/10 1943 et sted på højskolens området. Da arbejderbevægelsen forlod bygningerne i 1975, blev skulpturen flyttet til Dansk Kommunalarbejderforbunds kontor i København. Højskolens forstander Knud Farver Petersen fik i 1990'erne skulpturen tilbage til den nye højskole, hvor den stadig står ud mod Vestre Kirkevej.[42]

Billedhuggeren Max Meden (1882-1946) forærede i 1945 skolen sin statue "Taleren" i anledning af befrielsen som en påmindelse om betydningen af debat og demokrati efter besættelsen. Den blev placeret indvendigt ved trappen. Også den kom til København i 1975 og er dokumenteret af Ib Koch-Olsen[43] – men det er ikke lykkedes os trods ihærdig søgen at finde den![44]

Litteratur

Abildgaard, Hanne 1994: Ny dansk kunsthistorie, bd. 6: Tidlig modernisme.

Arbejderhøjskolen. Elevskrift for Esbjerg Arbejderhøjskole og Roskilde Højskole, udkom 1931-1962.

Gelsted, Otto 1942: Gelsteds Kunstnerleksikon 1900-1942. Arthur Jensens Forlag.

Hartmann, Godfred 1981: Mogens Lorentzen. Dansk biografisk leksikon, 3. udg. (https://biografiskleksikon.lex.dk/)

Heinesen, Knud 2006: Min krønike 1932-1979.

Henningsen, Poul 1953: Nekrolog over Mogens Lorentzen. Socialdemokraten 8. februar 1953.

Hermansen, Tom 2021: 50 kunstudsmykninger fra Ny Carlsbergfondets historie.

Madsen, Herman 1934: Dansk malerkunst gennem de sidste 40 år.

Nielsen, Johan Møller 1976: Roskilde Højskole.

Nørregård-Nielsen, Hans Edvard 2009: Dansk kunst I-II.

Skovmand, Roar 1949: Lys over land.

Swane, Leo 1956: Dansk kunsthistorie. Hirschsprungs Forlag.

Weilbach, Philip 1994-2000: Kunstindeks Danmark & Weilbachs kunstnerleksikon (seneste version på Kulturarvsstyrelsens hjemmeside).

Noter

1 Ansøgning 17. maj 1930. Ny Carlsbergfondets arkiv. Mogens Lorentsen.

2 Roar Skovmand s. 213-215.

3 Knud Heinesen s. 74.

4 Ny Carlsbergfondets arkiv, ansøgning 17/5 1930.

5 Ny Carlsbergfondets arkiv, do.

6 Mogens Lorentzens efterladte papirer, Det kongelige Bibliotek NKS 4842, kvarto, II Personalia, Dagbogsoptegnelser 2/5-15/5 1930. Forløbet støttes af papirer i Ny Carlsbegfondets arkiv.

7 Indvielsestalen, Arbejderhøjskolen juni 1931, s. 78.

8 Ny Carlsbergfondets arkiv, Fondets svar 23/6 1930 og Lorentzens dagbogsnotater 26/5-20/6.

9 Tom Hermansen, s. 9-16.

10 Se Nina Carlberg & Gorm Bruun Hansen: Skjulte og næsten glemte kunstværker i Roskilde, Gråbrødre skole og dens kunst, i *Historisk Årbog for Roskilde Amt, 2020,* s. 149ff.

11 Kladde til Francis Becketts brev til Helge Jakobsen, Ny Carlsbergfondets arkiv, Mogens Lorentzen.

12 Arbejderhøjskolen, juni 1931, s. 82.

13 Hermansen s. 16.

14 Hermansen s. 15.

15 Ny Carlsbergfondets arkiv, brev 14/11 til fondet.

16 Hermansen s. 9.

17 V. Thorlacius-Ussing i *Arkitekten 1956*, s. 66 samt *Ny Carlsbergfondets jubilæumsskrift* s. 133-134.
18 Også denne udsmykning er forsvundet i forbindelse med Industriforeningens nybygning på Rådhuspladsen 1978.
19 Johan Møller Nielsen.
20 Lederen Per Stengade har venligst være behjælpelig med oplysninger om billedmaterialet.
21 Indvielsestalen. Arbejderhøjskolen juni 1931, s. 78.
22 Dagbogsoptegnelser 10/12 1931 m.m., Kongelige Bibliotek, privatarkivet.
23 Indvielsestalen. Arbejderhøjskolen juni 1931, s. 78-79.
24 Arbejderhøjskolen dec. 1931, s. 75, 93-95.
25 Ny Carlbergfondets arkiv, brev 14/6 1931.
26 Tak til Per Stengade fra Mogens Lorentzen Museum – Vanløsebasen.
27 Indvielsestale, Arbejderhøjskolen juni 1931, s. 79.
28 Ny Carlsbergfondets arkiv, bilag til ansøgningen af 17. maj 1930.
29 Indvielsestalen, Arbejderhøjskolen juni 1931, s. 81-82.
30 Staunings arkiv i Arbejderbevægelsens arkiv og bibliotek.
31 Indvielsestalen. Arbejderhøjskolen juni 1931 s. 79.
32 Th. Rørdam i *Årsskrift for Rødding Højskoles elevforening, 1975*, s. 18.
33 Roar Skovmand, s. 218.
34 Herman Madsen: *Dansk Malerkunst gennem de sidste 40 Aar*, 1934, s. 52.
35 Otto Gelsted: Kunstnerleksikon 1940-1942, 1942.
36 Leo Swane: *Danmarks Malerkunst, 1956.*
37 Ny Carlsbergfondets arkiv, skrivelser 14. april og 17. april 1962.
38 Arbejderhøjskolen 1962, s. 4.
39 Disse fotos blev trykt i Johan Møller-Nielsen. Negativerne er forsvundne, de overlevende gengivelser er af en af denne artikels forfattere fundet hos højskolens sidste forstander Knud Farver Petersen. Et sæt gengivelser er overdraget til Lokalhistorisk Arkiv på Roskilde Bibliotek. Arbejdernes Oplysningsforbunds Forlag udgav i 1980'erne disse syv afbildninger som et sæt og solgte en del. Mundtlige oplysninger fra tidligere borgmester Poul Lindor Nielsen.
40 Ny Dag 20. marts 1976.
41 Arbejderhøjskolen dec. 1931 s. 75.
42 Mundtlig beretning af Knud Farver Petersen til en af forfatterne.
43 Kommunalarbejderforbundet, DKA's fagblad, 1984, nr. 2, s. 24-26.
44 Tak til Kåre Lauridsen, Hanne Abildgaard, Per Stengade, Knud Farver Petersen, Jes Fabricius Møller og Ole Kihldorff for gode råd og bidrag, herunder fremskaffelse af billedmateriale.

RUC og Roskilde i 50 år

AF HENRIK TOFT JENSEN

Da jeg blev spurgt, om jeg havde lyst til at skrive et bidrag til Årbog for Historisk Samfund for Roskilde Amt var svaret naturligvis ja, specielt fordi RUC i 2022 kan fejre sit 50 års jubilæum. RUCs historie, særlige pædagogik og opbygning er beskrevet mange gange, derfor har jeg valgt en anden vinkel, nemlig historien om RUC ved Roskilde eller RUC i Roskilde. RUC er et internationalt orienteret Universitet med en lokal og regional forankring. Bidraget bygger dels på personlige erindringer, dels på interview med senere aktører i samarbejdet.

RUC ved Roskilde eller RUC i Roskilde

I 2022 er det 50 år siden RUC åbnede for optag af studerende på det nybyggede universitet på Marbjerg Mark uden for Roskilde. Universitetet blev en realitet, men det varede nogle år før Roskilde blev en universitetsby. Nu er Roskilde by godt på vej til at omfavne RUC med skole, boliger, butikker og virksomheder, men det har taget mange år.

De oprindelige planer med ny station og bycenter ved RUC var storslåede. Station og bycenter kom, men med store forsinkelser: Trekroner Station med 15 års forsinkelse og bycentret ved stationen med mere end 40 års forsinkelse. Den bymæssige sammenhæng med Roskilde er så småt ved at være etableret, mens ideen om en omfattende byudvikling i aksen mellem RUC og RISØ stadig lader vente på sig.

Universitetsby og boliger til de studerende hænger uløseligt sammen, men boliger til de studerende har det knebet med, udbygningen kom sent i gang. Men der er nu bygget en del ungdomsboliger både i de centrale dele af Roskilde, ved RUC og ved erhvervsskolerne. I dag er der ca. 2.500 kollegie- og ungdomsboliger i Roskilde.

Mange studerende vil ganske vist gerne bo i København, men de, der vil eller er nødt til at bo i Roskilde, kan ikke alle komme til at bo der, der er ikke boliger nok til at dække efterspørgslen. Af RUC's omkring 7.500 studerende bor 954 i postdistrikt Roskilde (marts 2022), så selvom antallet af RUC studerende, der bor i Roskilde er steget gennem en årrække, er det kun 13%, der bor i Roskilde, mens 50% bor i Københavns og Frederiksberg kommuner (RUCs database).

Henrik Toft Jensen er lektor i Geografi ved Institut for Mennesker og Teknologi og er i dag emeritus samme sted. Henrik er ekspert i udkantsområder, lokalisering, pendling og migration. Henrik Toft Jensen var rektor for Roskilde Universitet i perioden 1989-2006.

Fig. 1. RUCs oprindelige bygninger, bygning 03 i 1970'erne. Arkitekt Preben Hansen.

17% af det samlede antal ansatte på RUC (ca. 1.300) bor i Roskilde eller i Roskildes nabokommuner ifølge en pendlingsundersøgelse fra 2019 (H. T. Jensen m.fl: *Pendling*, RUC 2022).

Roskilde by har nu en række fine tilbud til studerende og elever med cafeer og spillesteder, Musicon og Roskilde Festivalen. Ikke desto mindre er der givetvis en pæn andel af de RUC studerende, der kun kender Roskilde fra Trekroner Station og fra gåturen til RUC's Campus. Den årlige modtagelse af de studerende i Roskilde ved Vikingeskibsmuseet søger at råde bod på dette. Men man skal bo i Roskilde for at opleve byen og udnytte dens mange muligheder.

Hovedparten af boligerne til de studerende bygges som almennyttige ungdomsboliger eller selvejende ungdomsboliger med statslige og kommunale tilskud. Det er naturligvis en belastning for den kommunale økonomi, men der er også andre muligheder for at bygge boliger til studerende såkaldte private studieboliger, der i en periode kunne bygges med statstilskud.

På RUC var vi en mindre gruppe, der etablerede RUC's Internationale Kollegieboligfond, der byggede godt 150 kollegieboliger ved RUC bl.a. for at sikre at der var boliger til RUC's mange udvekslingsstuderende. Boligerne blev finansieret ved lån, statstilskud og donationer fra private herunder Rockwool International.

Fig. 2. Byggeplads 1971, RUCs bygning 02. Arkitekt Preben Hansen.

Byen og universitetet

Roskilde som universitetsby med studenterliv er nu ved at være en realitet. Der er en lang række bånd mellem Byen og Universitetet. Bånd, der er lagt mange kræfter i at etablere.

Universitetet blev oprindeligt placeret ved Roskilde ved en folketingsbeslutning i 1970, uden at beslutningen byggede på lokal entusiasme eller et lokalt pres for at få det nye universitet placeret i Roskilde. Det lå ikke inden for den daværende provinsbyidentitet at tænke Roskilde som Universitetsby.

Fig. 3. Henrik Christiansen (1938-2000) var borgmester i Roskilde Kommune i perioden 1986-2000.

Der var mange debatter om, hvor universitetet skulle placeres: Næstved, Ålborg og en række af jyske provinsbyer. Det virkede nærmest som et hovsa, da det blev besluttet, at universitetet skulle placeres i Roskilde. Begrundelsen var, at universitetet skulle være en aflastning for Københavns Universitet, og at RUC nemt skulle kunne rekruttere forskere fra Københavns Universitets forskningsmiljøer pga. af den begrænsende geografiske afstand.

Der blev ganske vist oprettet en Universitetsforening i Roskilde i 1969, da det var ved at være en realitet, at det kunne ende med, at universitetet blev placeret i Roskilde. Universitetsforeningen blev dannet med henblik på at skabe et forum for kontakten mellem universitet og by, men som borgmester Henrik Christiansen skriver: "Vi må erkende at foreningen hurtigt mistede fodfæstet, da bølgerne stod højt om det røde universitet midt i den landspolitiske storm" (Henrik Christiansen: *Byen og Universitetet i RUC 25 år*, Roskilde Universitetsforlag 1997).

Der var en folkeuniversitetsafdeling i Roskilde, men den havde ikke megen aktivitet. Først fra sidst i 1980-erne blomstrede folkeuniversitetet med en række aktiviteter, indtil det pga. økonomiske problemer måtte lukke omkring årtusindskiftet.

Midt i 1980-erne udviklede samarbejdet sig mellem Roskilde kommune og RUC. Det var Borgmester Henrik Christiansen og Rektor Boel Jørgensen, der var arkitekterne bag

Fig. 4. Boel Jørgensen var Roskilde Universitetscenters rektor i perioden 1978-89.

dette. Der blev iværksat flere initiativer, der havde til formål at involvere RUC's ekspertiser i ideudvikling, analyse og samarbejder med Roskildes Byråd, administration, erhvervsliv og institutioner. Samarbejdet var designet således, at Byrådet, kommunens administration, erhvervsliv og institutioner lærte RUC at kende. 1970-ernes forbehold over for det røde universitet skulle afprøves, og det blev det gennem frugtbare dialoger og afprøvning af ideer på regelmæssige møder i styre- og arbejdsgrupper gennem 1980-erne og 1990-erne.

Roskilde Erhvervsstrukturundersøgelse

Roskilde Erhvervsstrukturundersøgelsen var et af flere initiativer. Roskilde Kommune var med til at finansiere et projekt, der i bred forstand havde som mål at analysere Roskildes udviklingsmuligheder med særlig vægt på erhvervsudvikling og planlægning. Projektet påbegyndtes i efteråret 1985 og afsluttedes efteråret 1988.

PROJEKTET FULGTES RET TÆT AF EN STYREGRUPPE MED EN BRED SAMMENSÆTNING

Henrik Christiansen, borgmester
Lisbeth Olsen, Kommunalbestyrelsen
Ernst B. Linder, Kommunalbestyrelsen
Christian Bruun, Kommunalbestyrelsen
Per Kongstad, RUC
Henry Albertsen, DA
Henning Mikkelsen, DA
Jorun Beck, FO
Svend Aage Sundberg, FO
Arne T. Hansen, Amtsarbejdsmarkedsnævnet
Torben Johansen, Arbejdsmarkedsnævnet
Børge Stigler, Arbejdsmarkedsnævnet
Niels Borchersen, Kommunaldirektør
Jørn Larsen, Beskæftigelsessekretariatet
Steen Dahl Pedersen, Beskæftigelsessekretariatet
Jens Galle, Byplanafdelingen
Gejr Larsen, Byplanafdelingen
Poul Fik, Teknologisk Informationscenter
Alex Nebsager, Arbejdsmarkedsnævnets Sekretariat.

Møderne blev normalt afholdt kl. 08:00 om morgenen. Lidt af et kulturchok for de RUCere, der skulle forelægge planer og delresultater for styregruppen, vi var vant til lidt senere mødetider og til møder uden øl og gammel dansk på bordet.

I løbet af de tre år, som projektet varede blev der afholdt en lang række styregruppemøder på Rådhuset. Disse var en god inspiration for os RUC ansatte, der udførte projektet. Styregruppemøderne var en enestående mulighed for RUC forskere for at fremlægge delresultater fra undersøgelserne og få inspiration til nye undersøgelser. Styregruppen og de organisationer, som de repræsenterede fik gode muligheder for at følge med i projektets undersøgelser og få ejerskab til projektets resultater

I forbindelse med Roskildeundersøgelsen foretog de ansatte på projektet fra RUC interviews af ejere og ansatte på Roskildes små, mellemstore og store virksomheder. Servicevirksomheder og turismeaktiviteter blev ligeledes undersøgt. Dette gav værdifuldt empirisk materiale til belysning af erhvervslivet og dets udviklingsmuligheder i de forskellige erhvervssektorer. En vigtig sideeffekt var, at undersøgelserne også betød møder mellem de ansatte på RUC og virksomhedsledere og ansatte, der gennem interviews og samtaler lærte hinandens metoder og arbejdsvilkår at kende. Det gav anledning til en forøget gensidig respekt. De RUC ansatte blev derved en form for ambassadører for RUC samtidig med, at de bar resultater, indtryk og respekt for erhvervslivets vilkår med hjem til RUC. En gensidig respekt, som var et godt grundlag for de kommende års samarbejde mellem RUC og Roskilde på mange forskellige niveauer.

Behovet for en kommunal erhvervspolitik blev påpeget og et tydeligt resultat af dette blev oprettelsen af Roskildes Erhvervsudviklingsråd – se nedenfor.

Fig. 5. RUCs Bygning 42 fra 2000'erne. Arkitekt Henning Larsens Tegnestue.

Roskilde befolknings alderssammensætning, uddannelsesniveau, erhvervsfordeling og pendlingsmønstre blev ligeledes undersøgt i projektet. Her blev der bl.a. peget på, at mange brugte Roskildes arbejdspladser og uddannelsesinstitutioner, uden at de boede i kommunen, og på manglen på boliger specielt boliger til unge uddannelsessøgende. (Jørgen Ole Bærenholdt m.fl. Ed: *Roskilde – Nu og i morgen*, Roskilde Universitetscenter 1988, s. 50)

Roskildes attraktioner og seværdigheder blev fremhævet som styrker for turismeerhvervet. Her blev turismens daværende og fremtidige økonomi og sociale effekter vurderet som et oplæg til en turismepolitik.

Påpegningen af uddannelsesbehov inden for branchen gav anledning til at RUC udbød nogle lokalguidekurser, som gav kursusdeltagerne en god baggrund for at guide Roskildes gæster i Domkirken, Vikingeskibshallen og i andre af Roskildes seværdigheder. Roskildes historie og nutidige forhold var naturligvis på dagsordenen.

Siden gav erfaringerne fra disse kurser anledning til, at RUC etablerede en toårig turistføreruddannelse, der uddannede turistførere til det Storkøbenhavnske område. En uddannelse, hvor RUC trak på den mangfoldighed af kompetencer, der er på universitetet.

Den kommunale planlægning blev analyseret og vurderet med udgangspunkt i kommuneplanen. Der blev bl.a. peget på behovet for at tydeliggøre kommunes prioriteringer. En sådan planlægning kunne være et godt grundlag for dialog om kommunens udviklingsretning. I dag ville man nok kalde det anbefalede for strategisk planlægning og byledelse.

Kommunens forskningsmæssige styrker – RISØ, RUC, Slagteriernes Forskningsinstitut, Statens Vejlaboratorium og hospitalerne – blev fremhævet, ligesom de mange uddannelsesinstitutioner med universitet, gymnasier, erhvervsskoler og mellemuddannelsesinstitutioner blev fremhævet som en enestående styrke ved Roskilde. En svaghed blev påpeget: Mange studenter, elever og ansatte var kun gæster i Roskilde i dagtimerne, men manglede tilknytning til Roskilde, enten fordi der ikke var boliger nok, eller fordi der manglede kulturtilbud og socialt byliv for disse grupper.

Roskildeundersøgelsen anbefalede netværksdannelser af relevante institutioner: Forskningsinstitutioner kunne danne en forskerpark (se CAT), Uddannelsesinstitutionerne havde allerede dannet et netværk (Skoleledernes Samråd).

Samlet var der oplæg til en hel del nyskabelser. Koordineringssekretariater og samarbejdsinstitutioner blev etableret i forlængelse af Roskildeundersøgelsens aktiviteter og rapporter (Se litteraturlisten over publikationer fra Roskildeundersøgelsen). Møderne mellem aktørerne fra by og universitet var en vigtig baggrund.

Roskildeundersøgelsen blev også udgangspunkt for udbud af forskellige efteruddannelseskurser fra RUC. De nye statslige regler for universiteterne om indtægtsdækket virksomhed, åben uddannelse og rekvireret forskning blev brugt som grundlag for at iværksætte flere af disse aktiviteter. Miljøet omkring Roskildeundersøgelsen, der var eksternt finansieret udførte også rekvireret forskning for organisationer og andre rekvirenter. Der var i alt 15 medarbejdere (heltids og deltids), hvoraf 9 var finansieret ved de eksterne aktiviteter. Medarbejderne var forankret i det daværende Institut III: Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Medarbejderne fremgår af faktaboksen, der viser de udgivelser, der var et af Roskildeundersøgelsens resultater.

Sidst i 1988 var Roskildeundersøgelsens oprindelige opgave afsluttet og en række nye initiativer (se nedenfor) blev iværksat, mens andre aktiviteter ophørte. De der havde været ansat ved Roskildeundersøgelsen fandt enten ansættelser på RUC eller andre steder og i 1989 ophørte Roskildeundersøgelsen som en særlig bevillings- og projektenhed.

Roskilde Kommunes Erhvervsstrukturundersøgelse åbnede en række samarbejdsflader mellem by og universitet, hvor gensidig tillid og udviklingsinitiativer afløste gensidig skepsis og manglende forståelse for vilkår og potentialer. Som rektor for RUC havde jeg stor glæde af samarbejdet med Henrik Christiansen, en række byrådsmedlemmer, erhvervs- og kulturlivet samt de faglige organisationer. I fællesskab fik RUC og Roskilde løst en række udfordringer og var med til at sætte gang i udviklingen af by og universitet. Der blev i de følgende år taget mange første spadestik og klippet mange snore, en af de vigtige var etableringen af Universitetsvej, der skabte forbindelse mellem Roskilde og RUC, uden at man skulle køre halvvejs til Marbjerg for at komme fra Roskilde til RUC.

Kommunens administrative opbygning analyseres og organiseres

Ud over Roskildeundersøgelsen iværksatte kommunen med borgmester Henrik Christiansen i spidsen et projekt om

UDGIVELSER I FORBINDELSE MED ROSKILDE ERHVERVSSTRUKTURUNDERSØGELSE

Peter Bundesen, Henrik Toft Jensen og Eva Jørgensen: Skitse til en erhvervsstrukturundersøgelse af Roskilde med omkringliggende kommuner, Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Roskilde Universitetscenter 1984.

Peter Bundesen, Henrik Toft Jensen, Viggo Plum og Peter Skriver: Roskilde Erhvervsstrukturundersøgelse, første delrapport: Kommuneplanvurdering. Roskildes udvikling og fremtid.

Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Forskningsrapport nr. 47. Roskilde Universitetscenter 1986

Peter Bundesen, Henrik Toft Jensen, Viggo Plum og Peter Skriver: Roskildes udvikling og fremtid – et resume.

Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Roskilde Universitetscenter 1986

Susanne Haraszuk(red): Roskilde Erhvervsstruktur-undersøgelse. Idekatalog. Institut for Geografi, Samfunds analyse og Datalogi. Roskilde Universitetscenter 1986

Kathe Geuken og Susanne Haraszuk: Efteruddannelse inden for turisterhvervene. En forundersøgelse af behovet for efteruddannelse inden for de turisttilknyttede erhverv i Roskildeområdet – foretaget i sommeren 1986. Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Arbejdspapir nr. 52. Roskilde Universitetscenter 1986

Linda Andersen og Margit Thomsen: Erhvervsservice i Roskilde – en undersøgelse af 15 virksomheder.

Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Arbejdspapir nr. 69. Roskilde Universitetscenter 1988

Bente Hansen og Hannelene Toft Jensen: Rapport om mellemstore virksomheder i Roskilde.

Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Arbejdspapir nr. 73. Roskilde Universitetscenter 1988.

Bente Hansen og Hannelene Toft Jensen: Rapport om virksomhederne i Industribyen i Roskilde. Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Arbejdspapir nr. 55. Roskilde Universitetscenter 1987

Henrik Toft Jensen og Peter Skriver: Foreløbig rapport om forskerparker, deres udvikling i Europa og USA og hvordan vi kan bruge ideen i Roskilde.

Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Arbejdspapir nr. 62. Roskilde Universitetscenter 1987

Hannelene Toft Jensen og Bente Hansen: Rapport om store virksomheder i Roskilde. Anden reviderede udgave.

Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Arbejdspapir nr. 63. Roskilde Universitetscenter 1987

Kathe Geuken og Susanne Haraszuk, 1987: Turismen og Roskilde. Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Speciale i geografi. Foreløbig udgave. Arbejdspapir nr. 64. Roskilde Universitetscenter 1987

Jørgen Ole Bærenholdt, Kurt Jensen og Erik Lund: Katalog over anvendelsesorienteret forskning og efteruddannelsesaktiviteter på Roskilde Universitetscenter.

Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Arbejdspapir nr. 66. Roskilde Universitetscenter 1987

Jørgen Ole Bærenholdt, Henrik Toft Jensen og Margit Thomsen(red): Roskilde Kommunes Erhvervsstruktur-undersøgelse. Roskilde nu og i morgen. Erhvervsliv og kommune, beboere og pendlere, forskning og uddannelse.

Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. Forskningsrapport nr. 62. Roskilde Universitetscenter 1988

Herudover har projektet bidraget med en række artikler blandt andet i FRUCTUS, Børsen, Aktuel Erhvervskontakt, Roskilde Tidende samt diverse fagblade.

Fig. 6. RUCs Bygning 42 og 43 fra 2000'erne. Arkitekt Henning Larsens Tegnestue.

kommunens økonomiske problemer og administrationens opbygning. Dette projekt blev udgangspunkt for et større analyse- og udredningsarbejde inden for alle forvaltningsområder i kommunen. Dette sket i samarbejde med forskere fra RUCs Institut for samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi med lektor Søren Villadsen som en af de drivende kræfter. Resultatet blev en ændret organisering af administrationen og den politiske organisering i kommunen. Bl.a. etableredes en organisering, der ud over den almindelige organisering i forskellige forvaltnings sektorer (som: Børn og unge, vej og park, kultur og fritid) havde tværgående organiseringer, der bandt forvaltningssektorerne sammen, når det var hensigtsmæssigt. Siden dannede denne organisering baggrund for etableringen af en egentlig analyse- og planlægningsafdeling i kommunen.

Både kommunen og RUC havde stor glæde af dette samarbejde, de to organisationer kom tæt på hinanden. Kommunens administration blev nyorganiseret og RUC fik lejlighed til at drøfte og afprøve organisationsudvikling i praksis.

Roskildeegnens Erhvervsudviklingsråd (REUR) og CORO LAB

Et af resultaterne af Roskildeundersøgelsen var, at såvel virksomheder som kommunens ledelse pegede på, at der manglede et forum for dialog mellem kommunen, erhvervslivet og kommunens videns- og uddannelsesinstitutioner, en trefløjet organisation, der i virkeligheden var det, der senere blev kaldt en Tripel Helix organisation. Det var ret fremsynet i 1988. Roskildeegnens Erhvervsudviklingsråd blev etableret med sekretariat til at varetage denne opgave og udvikle forskellige erhvervsfremmeideer. Erhvervsudviklingsrådet fungerede

Fig. 7. RUCs Bygning 40 fra 2000'erne. Arkitekt Henning Larsens Tegnestue.

som et vigtigt mødested mellem kommune, erhvervsliv, universitet og andre uddannelsesinstitutioner. Erhvervschefen varetog det daglige arbejde med at give information, opbygge relevante databaser og søgte samtidig at sikre, at lokalisering i Roskilde indgik i virksomheders overvejelser, når de søgte etablerings- og udbygningsmuligheder i det Storkøbenhavnske område.

Erhvervsudviklingsrådet var en vigtig spiller i erhvervsudviklingen på Roskildeegnen i 1990-erne frem til 2015, hvor konsekvenserne af Strukturreformen med de nye kommunegrænser slog så meget igennem, at nogle af rådets medlemmer opfattede Erhvervsudviklingsrådets opgaver som mindre betydningsfulde. Opgaverne overgik til Roskilde Kommunes Erhvervschef og til det eksisterende Roskilde Erhvervsforum med virksomheder og uddannelsesinstitutioner herunder RUC som medlemmer.

Innovationsopgaven blev fra 2016 varetaget af det nyetablerede CORO LAB (COoperation ROskilde), Roskildes Innovationslaboratorium med tre partnere (triple helix): Offentlige organisationer (Roskilde Kommune), virksomheder og vidensinstitutioner (RUC, DTU, Aarhus Universitet og Roskildes mange ungdoms- og videregående uddannelsesinstitutioner). CORO LAB har i særlig grad fokus på at fremme innovationskraften i Roskildeområdet og har således også overtaget en del af de opgaver som forskerparken CAT oprindelig var tiltænkt.

Forskerparken CAT

Forskerparkideen blev også lanceret af Roskildeundersøgelsen bl.a. i: Roskilde – nu og i morgen, 1988 s. 93. Allerede året efter i 1989 blev Forskerparken CAT (Center for Avanceret

Teknologi) en realitet som fond, der blev etableret af RUC, RISØ, DMU og fremtrædende erhvervsfolk.

Etablering af Forskerparken CAT blev besluttet efter langvarige forhandlinger i påsken 1989. RUC havde udviklet en forskerparkide, det samme havde RISØ og Danmarks Miljøundersøgelser sammen med plastindustriens formand K. E. Jacobsen og Dansk Arbejdsgiverforenings formand Bennet Hansen.

Bennet Hansen, K. E. Jacobsen, Claus Singer RISØ, Henrik Sandbæk DMU og Henrik Toft Jensen RUC forhandlede i påskedagene om etablering af forskerparken og om, hvor ho-

EKSEMPLER PÅ VIRKSOMHEDER, DER ER TRUKKET TIL ROSKILDE MED REUR SOM VIGTIG AKTØR

Sjællands Kirkemusikskole blev etableret i 1992 og søgte et domicil, blev hjulpet af REUR, så skolen fik lokaler i Allehelgensgade.

Patientforeningen *Astma-Allergi Danmark* modtog i 1990-erne en arv, så de kunne bygge eget domicil. Foreningen opsøgte REUR for at finde et egnet sted i Roskilde. Erhvervsudviklingsrådet foreslog en kommunal grund med beliggenhed tæt ved RUC og CAT, så man kom tæt på det molekylærbiologiske forskningsmiljø. Samtidigt ønskede foreningen bistand til købs- og byggeprocessen, så man hurtigt kunne få løst opgaven. Foreningen har i dag små 30 ansatte.

Digiquant, var et IT firma, der var baseret i Holbæk, men havde pladsproblemer p.g.a. stærk vækst. REUR henvendte sig derfor tidligt i 1999 til Digiquant, Dette resulterede i et møde mellem Digiquant, Forskerparken CAT og REUR. Mødet blev holdt i CAT-bygningen ved RUC, hvor der passerede hundredevis af studerende forbi. Digiquant, der manglede arbejdskraft, så de oplagte rekrutteringsmuligheder ved at ligge tæt på RUC. Digiquant ønskede at flytte til Roskilde allerede efteråret 1999, men det krævede, at der kunne skaffes lokaler med kort varsel. Det kunne RUC's Internationale Boligfond, der kunne få bygget pavilloner på kort tid. Pavillonerne indrettedes som kollegieværelser, som de skulle bruges til, når Digiquant fik bygget permanente lokaler. Digiquant betalte en høj husleje, der sammen med banklån udgjorde finansieringen af grundkøb og byggeri. Efter langvarige drøftelser med kommunens planafdeling, der ikke fandt de midlertidige pavillonerners arkitektoniske udtryk tilfredsstillende fandt borgmester Henrik Christiansen en løsning, der førte til en byggetilladelse og sikrede dermed, at Digiquant flyttede til Roskilde og fik samarbejde med RUC bl.a. med RUC's datalogiforskning og -studium.

Digiquant historien er en historie om et fantastisk og hurtigt samarbejde mellem REUR, CAT, RUC og Roskilde Universitetscenters internationale boligselskab.

Digiquant havde 300-400 ansatte og flyttede i 2000 ind i et stort nybyggeri ved siden af RUC på 10.000 m^2. Efter fusion med Sisco skiftede firmaet navn til Belle sysstems. Siden blev firmaet ramt af IT-krisen. Det blev i 2003 opløst som selvstændigt firma og aktiviteterne flyttet til andre af Siscos afdelinger. Tilbage står et kollegium i midlertidige bygninger med ca. 50 kollegieboliger og en stor flot bygning ved siden af RUC, som der har været god brug for siden IT-virksomheden stoppede sine aktiviteter i Roskilde.

Fig. 8. RUCs oprindelige bygninger, bygning 21 og 23 fra 1970-erne. Arkitekterne Halldor Gunnløgsson og Jørgen Nilsson.

vedsædet skulle være: Ved RISØ's forskningsmiljø eller ved RUC's og tæt på RUC's studerende.

Det endte med, at de tre institutioner besluttede at danne fonden Forskerparken CAT. I 1995 kom DTU med i forskerparken.

Forskerparken fik sit første hovedsæde i en ny bygning på RISØ, senere flyttede forskerparken til de bygninger, der tidligere havde dannet rammen om Niels Bohr Instituttet ved RISØ. Lokaliseringen på RISØ var en løsning som RUC var nødt til at acceptere, men RUC fik løfte om, at der også skulle være CAT faciliteter ved RUC.

Forskerparken tilbød lokaler og laboratorier til videnstunge nyetablerede firmaer, der enten udviklede sig fra institutionernes forskningsmiljøer eller samarbejde med disse – en slags kuvøse. Det viste sig imidlertid, at det kun var et begrænset antal virksomheder, der anvendte forskerparkens lokaler. Der var mere brug for Forskerparkens rådgivning og rekrutteringshjælp, når bestyrelsesmedlemmer og forandringsagenter skulle findes til firmaerne.

Forskerparken CAT fik som besluttet i påsken 1989 senere lokaler ved RUC. Først i midlertidige lokaler, siden i permanente i CAT bygningen.

Forskerparken CAT blev etableret på grundlag af erfaringer fra UK og Frankrig, men kom til at fungere på en noget anden måde end de store forskerparker dér, idet mursten og lokaler fik langt mindre betydning end forventet, men omvendt lykkedes det at konstruere investeringsmodeller, der kom til at fungere, så viden fra universiteter og forskningsinstitutioner kunne gøres kommercielle. Roskilde Amtskommune bidrog til dette med en garanti på 20 mio. kr. CAT udviklede modeller, hvor det var aftalt, hvordan CAT kunne trække sig ud på vilkår, der i forvejen var planlagt.

Siden 1998 har CAT (og tilhørende investeringsselskaber) investeret 540 mio. kr. i start-up virksomheder og SMV'er (Små og Mellemstore Virksomheder). Disse investeringer har tiltrukket yderligere 1,7 mia. kr. til virksomhederne fra andre investorer.

CAT har via en specialenhed for fundraising, understøttet af region Sjælland, yderligere tiltrukket 370 mio. kr. til virksomhederne fra diverse nationale og internationale støtteordninger.

I 2020 etablerede Forskerparken CAT en ny konstruktion Spring Nordic bl.a. for at tage højde for ændrede statslige regler. Det er stadig RUC, DTU og Region Sjælland, der er de vigtige aktører i den nye konstruktion. Spring Nordic har i dag kontorer i Musicons Erhvervshus i Roskilde, medens CAT-bygningen ved RUC er ombygget til kollegieværelser.

Langt de fleste af Spring Nordics investeringer er i virksomheder, der er beliggende i Region Sjælland.

OM CATS OG SPRING NORDIC' INVESTERINGER

I alt er der investeret i 250 virksomheder, f.eks.:
Addifab (3D-print), Jyllinge ved Roskilde
Norlase (lasersystem til øjenlæger)
Subway surfers (verdens mest downloadede computerspil), Århus og København
Leanvent (ventilationssystem), Korsør
U-composites (recycling af glasfiber fra bl.a. vindmøllevinger), Bogø
samt Tail-log (software til flyindustrien), Roskilde.

Fig. 9. RUCs bygning 44 fra 2000'erne. Arkitekt Henning Larsens Tegnestue.

Skoleledernes Samråd

Skoleledernes Samråd er et samarbejde mellem uddannelsesinstitutionerne i Roskilde: Folkeskolen ved Roskilde Kommune, ungdomsuddannelserne, sprogskolen samt mellemuddannelserne og RUC med de videregående uddannelser.

Skoleledernes Samråd lancerede en række initiativer efter behov. I nogle år drev Skoleledernes Samråd Uddannelsesvejviseren på Stændertorvet, men den statslige centralisering af uddannelsesvejledning gjorde Uddannelsesvejviseren overflødig.

Skoleledernes Samråd er med til at fremme samarbejde mellem uddannelsesinstitutionerne, hvor det giver mening at samarbejde som f.eks. Roskilde velkomst til elever og

studerende ved uddannelsesstart og sikre ungdomsboliger til de uddannelsessøgende. En anden vigtig opgave er at være med til at sætte uddannelse på dagorden i kommunen. Særligt efter Strukturreformen har samarbejdet også været præget af pædagogiske og didaktiske spørgsmål.

Roskilde er enestående: der findes inden for en radius af 5 km stort set alle de uddannelsesmuligheder, der eksisterer i Danmark. Det giver en enestående mulighed for at skabe sammenhænge i børn og unges uddannelsesforløb. Her har netværket stået i spidsen for en række udviklingsprojekter, hvor elever og lærere fra de forskellige institutioner og uddannelsesniveauer gennem korte og længerevarende forløb besøger og underviser elever fra andre niveauer.

Fig. 10. Bygning 46 fra 1990-erne. Arkitekt Mangor og Nagels Tegnestue.

Skoleledernes samråd har skiftet navn nogle gange, i 2013 til Roskilde Campus og siden til RUN (Roskilde Uddannelses-Netværk). Siden 2007 har Roskilde kommune varetaget sekretariatsfunktionen for netværket, der nu også omfatter professionshøjskolen Absalon. Studenter og elevorganisationer for 32.000 studerende, kursister og elever i Roskilde har deres eget netværk.

Netværket mellem Roskildes uddannelsesinstitutionen mindsker ufrugtbar konkurrence om elever og studerende og er med til at etablere enkelte fælles initiativer og arrangementer og til at sikre at uddannelsesinstitutionerne er på byrådets dagsorden.

Studenterprojekter/Studentermedhjælp/ Studiejob/Praktik

Der er mange studenterprojekter på RUC, der behandler forhold i Roskilde som oftest i samarbejde med virksomheder, institutioner, borgergrupper, foreninger og kommunen. RUC's bibliotek (nu en del af det Kongelige Bibliotek) har juli 2022 registreret 1.183 studenterprojekter, der i løbet af de sidste 50 år har analyseret en lang række forhold i Roskilde.

En del af disse studenterprojekter bygger på de studerendes egne ideer, andre er rekvireret af en partner i Roskilde. Der er gode muligheder for at få belyst en række problemstillinger, som optager en rekvirent. På RUC har der gennem tiderne været forskellige indgange til sådanne samarbejder: Videnskabsbørs og Videnskabsbutik og nu senest Job og Projektportal. Her kan man også hente studentermedhjælp og studerende, der ønsker et studiejob. En del studerende ønsker praktikophold, når deres studieordning giver mulighed for det. "Job og Projektportalen" er en god mulighed for at få kontakt med RUC's studerende.

Feltkurser for RUC studerende, der ofte finder sted i Roskilde og andre sjællandske kommuner fungerer ifølge borgmestre ofte som øjenåbnere for lokale grupper, kommunalpolitikere og kommunale administrationer. De studerende stiller ofte spørgsmål, som man ikke er vant til, og belyser problemstillinger og foretager analyser, som ikke har været prøvet før. De finder ofte uventede spændende problemstillinger i de besøgte byer.

De studerende tager viden om byerne og byernes udfordringer med hjem.

Mange i Roskilde og Region Sjælland har benyttet disse muligheder for at hente ny inspiration og veluddannet ar-

bejdskraft blandt RUC's studerende, og omvendt får de studerende en god mulighed for at lære Roskilde og Region Sjælland nærmere at kende. Så de oplever, at der også er jobmuligheder her efter endt uddannelse. Dette er med til at styrke RUCs rolle som byens og regionens universitet.

Regionen

Ved strukturreformen i 2007 blev RUCs rolle som regionens universitet styrket. Der er filialer af andre universiteter i regionen som Syddansk Universitet i Slagelse og DTU i Kalundborg, ligesom både DTU og Aarhus Universitet har forskningsaktiviteter på RISØ: Det er imidlertid RUC, der er universitetet i regionen. Dette har vist sig i en række sammenhænge. RUC sad i formandsskabet for Vækstforum i regionen indtil erhverv blev fjernet fra regionen og Vækstforum dermed nedlagt. RUC har en række kontakter til og samarbejdsflader med regionen, selvom de formelle rammer om disse er fjernet. RUC har også etableret en række samarbejdsaftaler med flere af regionens kommuner, om service til kommunerne, om feltkurser i kommunerne og om uddannelsestilbud, der er baseret i nogle af de større byer. Specielt i forbindelse med udflytningen af uddannelsespladser har RUC sammen med flere af regionens kommuner udarbejdet modeller for at dække uddannelsesbehov i forskellige byer i en blanding mellem uddannelsestilbud i de enkelte byer og uddannelsesaktiviteter på RUC i Roskilde. De kommende år vil vise, hvorledes dette samarbejde reelt udmøntes, og hvorledes kombinationen mellem uddannelsesaktiviteter i Sjællands byer og aktiviteter i Roskilde vil blive organiseret.

Universitetsbyen en realitet

Roskilde Universitet er et internationalt universitet med en lokal og regional forankring. Forskning og videregående uddannelser skal operere på en international scene, hvor de nyeste forskningsresultater inddrages og udvikles samtidig med at både forskning og uddannelse skal tjene lokale, regionale og nationale forskningsbehov og behov for veluddannet arbejdskraft, der kan løse både lokale og regionale opgaver.

RUC og Roskilde kommune har i dag et tæt samarbejde. Rammerne for dette samarbejde har skiftet i løbet af de 50 år, hvor RUC har uddannet studerende, men samarbejdet er løbende blevet intensiveret både omkring ungdomsboliger,

studerende, uddannelse, forskning og gensidige serviceydelser. Ud over de mange fora som bl.a. er omtalt ovenfor er der halvårlige møder mellem RUC og Roskilde Byråd.

I forbindelse med de seneste års ideer om regionale omstruktureringer af de videregående uddannelser har RUC og Roskilde Kommune talt med fælles stemme. Det har været vigtigt for RUC at have kommunens opbakning til modeller, der både tjener uddannelsesudbuddet på Sjælland, og som samtidig sikrer, at der er tilstrækkeligt styrke i de faglige miljøer bag udbuddet.

Det bor et stigende antal studerende og ansatte i Roskilde, så i dag er RUC ikke blot nogle Københavnere på en mark uden for Roskilde, men i stigende grad en væsentlig del af byens liv og identitet.

I Trekroneområdet har der været stor byggeaktivitet, så universitetet er nu ved at være en del af byområdet, et sted man kan handle, og hvor nogle af de studerende og ansatte kan bo. Beliggenheden på en pløjemark er en saga blot, ligesom det er en stor fordel at stierne fra Trekroner Station til RUC er asfalterede og ikke blot trampede, det letter rengøringen på universitetet, ligesom broen over Trekroner Alle nedsætter faren for at de studerende og ansatte bliver kørt ned af travle bilister.

RUCs campus er en åben campus med en række faciliteter: Et offentligt bibliotek, en vuggestue/børnehave, kantine, forskellige lege og sportspladser f.eks. en frisbeebane, forskellige motionsredskaber og en idrætsplads. På RUCs campus er der spændende skulpturer og et haveanlæg, der er velegnet til gåture. RUCs bygningsmasse er varieret. Forskellige arkitekter har stået for udformningen. Ældst er Preben Hansens grå bygninger med facadebeklædning af "strandbred", siden kom Mangor og Nagels vellykkede kvadratiske cremefarvede bygninger til og endelig omkranser Henning Larsens store monumentale bygningskomplekser RUC, med et af Nordeuropas smukkeste biblioteksrum. RUCs Campus er et besøg værd.

Tak

Tak til de mange som har bidraget med oplysninger, præciseringer og opdateringer heriblandt:

Borgmester Thomas Breddam
CAT direktørerne Flemming Bahner og Kim Ove Olsen
Erhvervschef Kim Valbum
Rektor Claus Niller

Kilder og litteratur

Der er meget få litteratur- og kildehenvisninger, da det meste af fremstillingen bygger på mine erindringer.

En del kunne formentlig hentes i gamle referater af møder. Disse kunne have været anvendt som kilder, men det er kun ganske få af de pointer, som jeg fremhæver, der direkte kunne hentes i referaterne.

Bærenholdt, Jørgen Ole m.fl. red.: *Roskilde nu og i morgen*, RUC 1988.

Christiansen, Henrik: "Roskilde i 1988" i: *Jul i Roskilde* 1988, side 1.

Christiansen, Henrik: "Byen og universitetet" i Henrik Toft Jensen m.fl. ed.: *RUC i 25 år*, Roskilde Universitetsforlag 1997, side 311-318.

Christiansen, Henrik: "Roskilde – Danmarks femte universitetsby" i: *Jul i Roskilde* 2000, side 3-5.

Jensen, Henrik Toft m.fl.: *Pendling*, RUC 2022.

Jensen, Henrik Toft: "Roskildes befolkning og erhverv" i*: Jul i Roskilde* 1988, side 29-31.

Jensen, Henrik Toft: "Roskilde Universitetscenter i sit 25. år" i: *Jul i Roskilde* 1997, side 17-20.

Jensen, Henrik Toft: "Roskilde Universitetscenter. En universitetscampus i det åbne landskab mellem Roskilde og Hedehusene" i: *Jul i Roskilde* 1999, side 13- 16.

Jørgensen, Boel: "RUC og Roskilde eller RUC i Roskilde" i: *Jul i Roskilde* 1986, side 17-18.

Knudsen, Per: "Årgang 0 på RUC, Vuggestuen Korallen" i: *Jul i Roskilde*, 2004, side 58.

Knudsen, Per: "RUC's nye vartegn" i: *Jul i Roskilde* 2004, side 59.

Roskildeegnen blev Nordens midtpunkt for 100 år siden

AF HENRIK DENMAN

Folkemøderne i Herthadalen nær Ledreborg Slot havde deres storhedstid i de sidste årtier af 1800-tallet. De populære grundlovsmøder og jubilæumsfesten for ophævelsen af stavnsbåndet i 1888 havde i flere år samlet langt over 10.000 mennesker.

Siden dalede interessen for de store folkemøder betragteligt. Der blev fortsat arrangeret møder i Herthadalen, hvor især partiet Venstre og Roskilde Højskole var aktive. Arrangementerne skabte dog ikke den store interesse, og antallet af deltagere var beskedent.

Men pludselig blev stedet igen centrum for et folkemøde, hvor mere end 10.000 mennesker samledes til taler og festlighed. Det store nordiske møde i Herthadalen fandt sted den 6. juli 1921 og satte både Roskilde og Lejreegnen på den anden ende.

Denne gang var det dog ikke grundloven, som var på talernes dagsorden i Herthadalen. Det var derimod et aktuelt emne i den politiske debat, nemlig fremtidens nordiske samarbejde og det folkelige og kulturelle samarbejde mellem de nordiske lande.

Mødets betydning blev understreget af, at tre nordiske politikere, der var eller havde været statsministre, deltog i hele arrangementet og var hovedtalere i Herthadalen.

Det var Hjalmar Branting, der havde været Sveriges statsminister i 1920 og igen indtog posten i oktober 1921, Gunnar Knudsen fra Norge, som havde været statsminister i to omgange, senest 1913-1920, samt Niels Neergaard fra Danmark, der var konseilspræsident (statsminister) 1908-09 og statsminister 1920-24.

De var topfigurerne i en kortege, der kørte fra København til Roskilde og videre til Lejre. Det var dog ikke så meget den politiske debat, der tiltrak opmærksomhed fra den store menneskemængde. Det var et forholdsvis nyt transportmiddel – bilen. Statsministre, kulturpinger og andre honoratiores ankom ikke som i 1880'erne med tog og hestevogn, men i en kortege af imponerende biler. Tilskuernes interesse i

Henrik Denman, f. 1954. Uddannet journalist, BA i Litteraturvidenskab 2008. Har udgivet bibliografier om danske digtere. Artikler og bøger om litteraturhistoriske og lokalhistoriske emner.

Roskilde og omegn blev også tiltrukket af de deltagende kvinders uhørt fine påklædning.

Det kunne nok få folk ud på gaderne i Roskilde.

Drømmen om en skandinavisk union og bestræbelserne for at skabe et tættere nordisk samarbejde er behandlet flere steder i faglitteraturen, senest i Rasmus Glenthøjs og Morten Nordhagen Ottosens banebrydende værk om emnet. *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien* fra 2021.

Begivenhederne i Roskilde og Herthadalen er derimod kun sporadisk beskrevet i litteraturen. Begivenheden blev til gengæld dækket detaljeret af især de lokale aviser *Roskilde Dagblad* og *Roskilde Avis*. Men også de københavnske aviser og lokale dagblade andre steder i landet satte god plads af til at beskrive det nordiske folkemøde i Roskilde og Herthadalen i 1921. Det er derfor primært presseomtalerne, der ligger til grund for denne artikel.

Det nordiske folkemøde i Herthadalen skal ses på baggrund af to politiske ambitioner.

For det første at styrke båndene mellem de nordiske lande. Første Verdenskrig havde knyttet de nordiske lande tættere til hinanden, bl.a. gennem øget vareudveksling, og efter krigens afslutning ville flere politikere styrke samarbejdet.

For det andet handlede debatten i mange lande under og efter krigen om, hvordan man kunne øge småstaternes sikkerhed og selvstændighed gennem internationalt samarbejde. Det var en voksende interesse for at sikre fredelig sameksistens mellem landene gennem samarbejde i internationale organisationer.

Desuden skal euforien omkring folkemødet ses i lyset af Genforeningen i 1920, hvor Sønderjylland igen blev en del af Danmark.

Skandinaviske visioner

Ønsket om et nærmere samarbejde mellem de skandinaviske lande var langt fra nyt, men kan føres tilbage til første halvdel af 1800-tallet.

Gennem 1800-tallet talte man om skandinavismen. Efter Napoleonskrigene var politiske kredse i flere mindre lande for alvor begyndt at argumentere for, at tiden var løbet fra småstater. Historien viste, at små stater nemt blev løbet over ende af de store stater. Den politiske debat i Danmark, Sverige og Norge blev derfor i stadig højere grad præget af et ønske om et tættere samarbejde eller ligefrem en union.

Skandinaviske politikere uddrog den lære af de mangeårige Napoleonskrige, at statsdannelser måtte være af en vis størrelse politisk, økonomisk, militært og kulturelt for at kunne gøre sig gældende.

Fremtrædende politikere i de skandinaviske lande var ikke ene om visionen om en eller anden form for union. I 1862 blev Otto von Bismarck ministerpræsident i Preussen, og han havde en plan for at forene Skandinavien. Hans vision var et Storsverige. Også Dronning Victoria af Storbritannien foreslog det slesvigske spørgsmål løst ved en skandinavisk union, mens Frankrigs Napoleon 3. aktivt arbejdede for et samlet Skandinavien. Blandt de store europæiske stater var Rusland derimod stålsat imod et styrket Skandinavien, ikke mindst fordi det ville spærre Rusland inde i Østersøen.

Skandinavismen var gennem 1800-tallet imidlertid ikke én vision, men indeholdt mange aspekter. Fra første halvdel af 1800-tallet var der tale om en bred bevægelse, der både ønskede øget kulturelt, økonomisk og politisk samarbejde mellem landene. Den store diskussion handlede om målene og midlerne.

Forløbet gennem 1800-tallet blev til tider meget dramatisk med bl.a. planer om statskup og hemmelige forhandlinger om en nordisk union. Det beskrives af Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen således:

En tanke var imidlertid grundlæggende. Det var ideen om skandinavisk enhed, der skulle udvikles ved et tættere fællesskab. Tanken vandt bred tilslutning i de skandinaviske eliter fra 1840'erne. Spørgsmålet var, i hvilket omfang den skulle realiseres, hvordan den skulle realiseres, og hvor hurtigt den skulle realiseres.[1]

Der viste sig at være flere sten på vejen til en mulig skandinavisk samling. Kulturelt havde tanken godt fat især blandt studenterkredse, og det udviklede sig til det, man i universitetskredse kaldte åndelig skandinavisme.

Men på det politiske plan var det vanskeligere. Skandinavister midt i 1800-tallet mente, at de skandinaviske landes selvstændighed var truet af Tyskland og Rusland. Man fulgte optrapningen af striden mellem Preussen og Danmark tæt, og spørgsmålet om en skandinavisk alliance mellem Danmark og Norge-Sverige blev aktuelt. Men mange svenskere og nordmænd vægrede sig imod at forpligte sig til det, som så ud til at blive en uundgåelig krig i Slesvig mod en overlegen stormagt. Der var mistanke i politiske kredse især i Norge og Sverige om, at danskerne ikke ville føle samme forpligtelse til at hjælpe med i krigstilfælde.

Fig. 1. Der findes stort ingen tilgængelige fotografier fra det nordiske interparlamentariske møde i København i 1921. Det samme gælder de nordiske deltageres besøg i Roskilde og Herthadalen den 6. juli 1921. Et af de få fotografier viser den nordiske interparlamentariske kommission i København, hvor flere førende nordiske politikere deltog. Det Kongelige Bibliotek.

Krigen i 1864 blev en realitet, og Danmark mistede Slesvig, Holsten og Lauenborg og blev dermed kraftigt reduceret. Sådan lå landet, da Første Verdenskrig brød ud. Optakten til krigen og krigens forløb pustede imidlertid igen nyt liv i tanken om et skandinavisk samarbejde – eller et nordisk samarbejde med Finland med i visionen, som man i årene inden verdenskrigen talte om.

Nordisk samarbejde

Første Verdenskrig 1914-18 fik afgørende betydning for udviklingen af det nordiske samarbejde. Der skulle dog gå adskillige år og en afslutning på krigen, inden en vision om et nordisk samarbejde blev til virkelighed.

Bestræbelserne på at styrke det nordiske samarbejde foregik på to områder.

For det første søgte førende politikere i de nordiske lande i årene inden og under Første Verdenskrig at finde en løsning på et tættere, mere forpligtende samarbejde. I 1907 dannedes Det nordiske interparlamentariske Forbund, men de indledende forsøg på at nærme sig hinanden foregik under stor gensidig skepsis, først og fremmest efter opløsningen af den svenske-norske union i 1905. En kreds af politikere fra Danmark, Sverige og Norge stiftede forbundet for at tale sammen om fælles opgaver, og hvad man kunne gøre for at føre landene sammen om det store mål: at erstatte magt med retfærdighed. Det var dog helt centralt, at der ikke var noget ønske om at skabe en nordisk overrigsdag.

For det andet søgte man at skabe et kulturelt og sprogligt samarbejde, som resulterede i stiftelsen af Foreningen Norden i 1919.

Det nordiske interparlamentariske Forbund arrangerede årlige møder i hovedstæderne. Det var åbne møder i den forstand, at mødernes indhold og eventuelle beslutninger blev ført til protokols, som efterfølgende blev oplæst i de nationale forsamlinger.

Efter krigsudbruddet i 1914 forsøgte politikere at gøre Det nordiske interparlamentariske Forbund til centrum for et fredsprogram mellem de krigsførende lande, men det stod snart klart, at der var store meningsforskelle blandt ledende politikere i Danmark, Sverige og Norge.

I det svensk-norske fredsmiljø ønskede man aktivt at påvirke fredsspørgsmålet gennem internationale fredsorganisationer, mens fredsspørgsmålet i Danmark stort set forsvandt fra den politiske dagsorden. En afgørende årsag var Danmarks beliggenhed – stort set på kanten af de europæiske slagmarker, ligesom de danske stræder havde en betydelig strategisk interesse for de krigsførende magter.

Eufori i Danmark

Det er den ramme, man skal se begivenhederne i 1921 i. For første gang valgte man at gå nye veje i forsøget på at engagere befolkningen, nemlig med kortegekørsel til Roskilde og folkemøde i Herthadalen.

Den 4.-5. juli 1921 fandt det 13. nordiske interparlamentariske møde sted i København. Det blev gennemført på den nystiftede Foreningen Nordens initiativ, og begivenheden fik stor omtale i aviserne.

Den store opmærksomhed blev især rettet mod det efterfølgende specielle arrangement den 6. juli med højtideligt besøg i et flagsmykket Roskilde og et nordisk folkemøde på den gamle historiske festplads i Herthadalen ved Ledreborg Slot.

Den folkelige opbakning til festlighederne og de politiske taler af førende nordiske politikere skal også ses i sammenhæng med den eufori, der var opstået i Danmark efter afslutningen på Første Verdenskrig. Danmark havde gennem krigen forholdt sig neutralt, og de sejrende magter havde besluttet, at Danmark skulle have Nordslesvig tilbage, og at grænsedragningen skulle afgøres ved en folkeafstemning. Afstemningen blev holdt i 1920, og Danmarks nye grænse kom til at ligge, hvor den ligger i dag. Sønderjylland blev atter dansk, men krigen og Danmarks nye grænse viste sig at være et aktuelt udgangspunkt for politikernes taler om fremtidens nordiske samarbejde i Herthadalen.

Fig. 2. Hjalmar Branting (1860-1925), svensk socialdemokratisk politiker og Sveriges statsminister i tre regeringer i 1920, 1921-23 og 1924-25.

Fig. 3. Gunnar Knudsen (1848-1928), norsk politiker for Venstre og Norges statsminister 1908-10 og 1913-20.

En solonyhed

Allerede inden folkemødet kunne Roskilde Dagblad bringe et interview med en af de centrale norske deltagere ved det kommende nordiske folkemøde i Herthadalen, den tidligere norske statsminister Gunnar Knudsen. Tilfældet ville, at avisens redaktør Th. Wellejes var på ferie i Norge og her afbrød ferien for at opsøge den norske toppolitiker.

I avisen forklarer Gunnar Knudsen, hvorfor nordmændene var forsigtige og tilbageholdende, når det gjaldt et nærmere nordisk samarbejde. Redaktøren rettede det til skandinavisk samarbejde, og det affødte følgende kommentar fra Gunnar Knudsen om, hvorfor han talte om nordisk samarbejde og ikke skandinavisk samarbejde:

Det sagde jeg ikke. Jeg brugte med vilje ikke Ordet "skandinavisk". I Udlandet er man nemlig tilbøjelig til at slaa Skandinavien sammen under eet. Men det er ikke eet Rige. Det er flere. Norge til Eksempel er et Land for sig og vil ikke vide af at blive slaaet sammen med de andre. Vi har ikke nogen Samhøring og den fejle Mening hos Udlændingene maa vi modarbejde.[2]

Der var dog områder, hvor de nordiske lande kunne samarbejde, og de opgaver ville han nævne i sin tale i Herthadalen.

Dermed var der lagt op til, at i hvert fald én stemme på det nordiske folkemøde ville stå fast på, at der ikke kunne blive tale om en nordisk union, men et samarbejde mellem selvstændige nordiske stater.

På den store festdag den 6. juli skulle politikerne gennem et tætpakket program med et storstilet besøg i Roskilde. Datoen var ikke tilfældig, for på det tidspunkt var den 6. juli en vigtig mindedag. Det var datoen for Slaget om Fredericia i 1849, som var et af de mest kendte slag under Treårskrigen eller Første Slesvigske Krig 1848-50 mod Preussen. Danmark fejrede siden krigen som en sejr, men det var blot forløberen for Anden Slesvigske Krig i 1864.

En flagklædt by

Det store arrangement i Roskilde og Herthadalen var på flere måder betydningsfuldt. Den nystiftede Foreningen Norden fik en enestående mulighed for at skabe opmærksomhed om den nordiske sag og samtidig reklamere for sit arbejde. Byen Roskilde fik samtidig mulighed for at vise sig frem på fineste vis for omverdenen. Desuden fik førende politikere fra de nordiske lande mulighed for at markere sig i en sag, der havde gehør i befolkningerne i de første år efter Første Verdenskrigs afslutning.

Foreningen Norden havde lagt planlægningen af dagens program i hænderne på tømrermester Harald Weber jun. fra en stor familievirksomhed i Allehelgensgade. Han havde ikke blot haft travlt med at sammensætte et minutiøst program; han havde også sørget for at tømre 1500 siddepladser sammen foran den berømte talerstol i Herthadalen.

Dagen begyndte i København. Kl. 9 samledes de delegerede i Christiansborgs indre slotsgård, hvor "den utrættelige og evigt-elskværdige Grosserer Valeur havde samlet en Automobilpark af Byens bedste Vogne", som *Berlingske Tidende* kunne rapportere.[3]

De 60 blankpolerede automobiler kørte i promenadekørsel nordpå ad Strandvejen langs Øresund og videre gennem Nordsjælland. Med på turen var ca. 270 nordiske politikere med ægtefæller. Desuden deltog topembedsmænd sammen med deres ægtefæller samt repræsentanter for Foreningen Norden og journalister.

Kortegen kørte til Bagsværd og Farum og videre til Slangerup, og herfra gik ruten langs Roskilde Fjord til Roskilde.

I Roskilde var forventningerne til dagens begivenhed store fra den årle morgenstund. Solen skinnede fra en skyfri himmel og bidrog til den forventningsfulde stemning blandt de mange fremmødte borgere, selv om mange allerede om formiddagen mærkede den stærke varme. En by klædt i Dannebrogsflag bød de nordiske gæster velkommen. På Stændertorvet var der som altid travlhed, da det var torvedag. De mange gartnere måtte flytte deres boder nærmere til springvandet, hvor vandet sprang i dagens anledning.

Byrådsmedlemmerne fordrev ventetiden i rådhusets forhal, og foran rådhuset havde politiet travlt med at skabe plads til de ventede biler. Det gav dog ikke skår i glæden. Humøret var højt, og forventningerne voksede, ikke mindst da selskabet var blevet en halv time forsinket. Endelig kom selskabet – og det var især de omkring 60 biler, der fangede tilskuernes opmærksomhed, da de kørte ad Palæstræde ind på Stændertorvet og op foran rådhuset. Aldrig havde man set så mange biler samtidigt.

Så fulgte det ene elegante luksusautomobil efter det andet. Det havde været en dejlig køretur langs den solbeskinnede Roskildefjord, men støvet havde der været på vejen, og det må alligevel have været helt velgørende atter at komme ind på stenbroen. Automobilerne fik hurtigt sat deres interparlamentariske indhold af på torvet, skrev journalisten fra *Roskilde Avis*.[4]

Fig. 4. Niels Neergaard (1854-1936), dansk politiker for Venstre og Danmarks statsminister 1908-09 og 1920-24.

Alle sejl var sat til for at give de nordiske politikere en storslået oplevelse i Roskilde, selv om der også var et par fodfejl. Således kunne man I *Roskilde Avis* læse følgende:

En by i flag hilste i formiddags den interparlamentariske kommission velkommen til Roskilde. Fra næsten hvert hus inde i byens gader vajede Dannebrog, og rådhuset flagede endog med svensk og norsk flag. En fin opmærksomhed overfor vore nordiske gæster. Til forbavselse for mange savnede man imidlertid ganske et dansk flag på rådhuset.[5]

I Roskilde blev deltagerne modtaget af byrådet med borgmester J.C. Sørensen i spidsen.

Ro-roser

Borgmester Sørensen slog i sin velkomsttale på den store vision om at styrke fællesfølelsen og den fælles vilje hos de nordiske folk, men han fik også nævnt betydningen af netop at være i Roskilde:

De kommer hertil paa en Dag, hvor det danske Folk kan fejre et af sine mest straalende historiske Minder, men et Minde, som tillige er et stolt og kært Fællesminde for alle Nordens Folk. De mødes med os her på gammel historisk Grund, i en By og en Kirke, hvor mangfoldige Minder fra Nordens Historie løber sammen i gode Minder og bitre Minder mellem hverandre, men alt sammen Minder, som vi nu har paa den lange historiske Afstand, der gør, at de alle i Forening til vort Slægtled taler et manende og advarende Sprog, der vel kan have sin Betydning for det Maal, De stræber imod.[6]

Selskabet gik til Domkirken, hvor stiftsskriver Westrup overtog værtsrollen. Han fortalte om Roskildes navn, der skulle stamme fra Roars Kilde, men den teori mente han dog ikke holdt vand.

Han tilføjede, at det til gengæld var en kendsgerning, at de unge piger, som havde ledsaget selskabet fra rådhuset, samme morgen havde plukket de fine roser ved Roars Kilde. Og disse blomster havde nu et helt særligt navn – Ro-roser.

Efter et besøg i Domkirken spadserede selskabet til frokost på Hotel Prindsen. Her havde overtjener Schneidelbach sørget for, at ingen skulle gå sultne fra bordet. Der var smurt ikke færre end 1.400 stykker smørrebrød – og meldingen lød, at der hurtigt gik svind i smørrebrødet.

En mindre gruppe i det fornemme selskab måtte imidlertid nøjes med at spise rester. De var kørt forkert på turen i Nordsjælland og tog en omvej via Frederikssund og blev derfor forsinket i ankomsten til Roskilde. Pressen skrev, at den ekstra omvej "gjorde Automobiludflugten interessante-

Fig. 5. Det har ikke været muligt at finde bevarede fotografier fra folkemødet i Herthadalen i 1921, men opbakningen til festlighederne i skovene ved Ledreborg Slot har lignet dette foto fra et af de populære folkemøder i Herthadalen omkring århundredskiftet. Foto ikke dateret. Flensborg foto. Lejre Arkiv.

re, men denne Ekstra-Udflugts Deltagere lidt brødflove; de kom først til 'Prinsen's Smørrebrødsfade, da Tomheden havde grebet Fadene".[7]

Herfra kørte man videre til Herthadalen.

Folkefesten i skoven

Da bilkortegen med de nordiske politikere ankom til Herthadalen, blev de mødt af festlighed og en lystig stemning. Omkring 10.000 mennesker havde fundet vej fra det kendte mødested, mange fra Lejre- og Roskildeområdet, men også fra Stevns og det øvrige Østsjælland. Alene fra Roskilde var 400 mennesker ankommet til Lejre med toget for så at gå det sidste stykke vej fra Lejre Station til Herthadalen.

På festpladsen i Herthadalen havde arrangørerne opstillet stole til politikerne og deres følge. Mange deltagere i folkefesten forsøgte at sætte sig på stolene, men det lykkedes den ansvarlige arrangør, tømmermester Weber og "hans tapre Stab af Akademiske Skytter og Spejdere, ved energiske Forestillinger" at få ryddet stolene, som en journalist bemærkede.

Arrangørerne havde lavet en nyskabelse i forhold til folkemøderne i anden halvdel af 1800-tallet. Politikerne skulle ikke tale fra den ikoniske talerstol af sten inde mellem træerne, men fra en talerstol ved vejen, så flere tilhørere kunne deltage. Bag talerstolen stod flagstænger med det danske, svenske og norske flag.

I ventetiden, inden politikerne gik på talerstolen, kunne deltagerne lytte til et orkester, der spillede skandinaviske sange. Stemningen var i top, så de mange mennesker kunne tage imod de nordiske parlamentarikere, mens de istemte "Jeg elsker de grønne lunde".

Fig. 6. Herthadalen med den berømte talerstol i dag. Foto Henrik Denman.

De politiske taler

Statsminister Neergaard tog i sin tale udgangspunkt i det fællesskab mellem de nordiske lande, som genforeningen i 1920 havde vist. Sønderjyderne havde i deres kamp oplevet støtte fra de øvrige nordiske lande, ikke mindst i form af åndelige værdier.

Statsministeren formulerede det vigtige i Danmarks geografiske placering:

Danmark bliver nu som altid Nordens Grænseland mod syd, og Opgaven er vanskeligere end nogensinde, fordi vi har et tysk Folkeelement indenfor vort Omraade.[8]

Derfor havde de nordiske lande en stor moralsk opgave:

Den at skaffe samme sproglige og nationale Frihed, som Sønderjyderne under Fremmedherredømmet krævede for sig. Det betragter vi som en Æressag og som en Pligt overfor det øvrige Norden.

Han var skuffet over arbejdet med at skabe resultater i Folkenes Forbund – forløberen for det senere FN –, og det førte ham frem til det nordiske samarbejde. Udgangspunktet for et samarbejde var klart:

Intet nordisk Statsforbund – heller ikke en politisk Entente.

De tre skandinaviske lande, som i første omgang søgte et samarbejde, skulle fortsat være selvstændige stater. Der måtte ikke blive tale om nogen form for overherredømme eller en overnational konstruktion og ingen tågede fantasier om et nordisk statsforbund. Det skulle derimod være et samarbejde, som byggede på fællesskab. Landene skulle også fremover holde fast i den neutrale linje, som de havde gjort det under Første Verdenskrig.

Konkret nævnte Neergaard et øget økonomisk samarbejde om udveksling af varer og et styrket kulturelt fællesskab. Han afsluttede med en opfordring til at skabe resultater:

Vi er alle Venner af internationalt folkeligt Samarbejde. Lad os dog saa begynde hjemme fra med de nærmest liggende Lande.

Den tidligere norske statsminister, Gunnar Knudsen, tilsluttede sig Neergaard visioner, men han erkendte, at der var delte meninger i den norske befolkning. Det skyldtes historiske årsager. Mange nordmænd havde stadig følelsen af undertrykkelse og uret fra de mange år under dansk herredømme, og det blev ikke bedre af efterfølgende at komme under svensk herredømme i 1800-tallet.

Siden har Norge været selvstændigt i 16 Aar – et Minut i Menneskehedens Historie. Og De forstaar, at naar der i nogle norske Kredse er Skepsis overfor det nordiske Samarbejde, saa er det, fordi man frygter en ny Union.[9]

Gunnar Knudsen nævnte som muligheder for det fremtidige samarbejde, at man fortsatte de interparlamentariske møder. Han mente, at de politiske møder havde vist deres værdi, ikke mindst under verdenskrigen. De nordiske lande skulle desuden bakke op om nye internationale organer som Folkenes Forbund, for det "er nu Folkene, der regerer, ikke Fyrsterne", som han udtrykte det. Målet skulle være at afskaffe krig. Her havde de nordiske lande en vigtig opgave med at fremme verdensfreden.

Roskilde Dagblad

Herthadalens historiske Dag.

Fig. 7. Roskilde Dagblad bragte en stor reportage fra folkemødet i Herthadalen den 7. juli 1921.

SOCIAL-DEMOKRATEN

FRIHED LIGHED BRODERSKAB

Nr. 185 TORSDAG DEN 7. JULI 1921

Det nordiske Møde i Herthadalen.

Kemalisternes Marsch mod Konstantinopel.

Den tyske Rigsdag.

Det internationale Arbejderraad.

Fig. 8. Forsiden af Social-Demokraten den 7. juli 1921 med et stort fotografi, der viser den store folkemængde i Herthadalen.

Den tredje politiske tale blev holdt af den tidligere svenske statsminister Hjalmar Branting. Han lagde vægt på nationalitetskampen og folkenes frihed og selvstændighed. Om de nordiske landes placering i en ny verdensorden sagde han:

I den store verden spiller vi en ringe rolle. I verdensbladene nævnes vi sjældent. Dette er ikke retfærdigt, thi vor kultur kan i mange henseender måle sig med den bedste i de største lande. Lad os trænge frem med vor kultur, så verden mindes om vor eksistens.

Hjalmar Branting fortsatte dermed ad Gunnar Knudsens spor om at lade de nordiske folks stemme høre på den internationale scene:

Men skal vi have bedre Tilstande, maa vi indrette os paa at staa sammen, saa meget vi formaar, saa vi med samlet Vægt kan lade vore Ideer lyse over Verden.

Verdenskrigen og begivenhederne, der førte frem til krigen, havde lært politikere i de nordiske lande, at små stater nemt blev overset og i værste fald knust af de store stater. Internationalt blev de små lande nemt overset eller ignoreret. På den baggrund drog Hjalmar Branting denne lære:

Et splittet Norden vil ingen tage Hensyn til.[10]

Efter afslutningen på folkemødet var interparlamentarikerne indbudt til te hos lensgreve Joseph Holstein på Ledreborg Slot. Herefter kørte bilkortegen atter mod København efter en lang dag med et tæt pakket program.

Samtidens vurdering

Det nordiske folkemøde blev ivrigt kommenteret i pressen. Det var primært de konservativt orienterede aviser, der brugte lederplads til at kommentere og analysere det interparlamentariske møde i København og det efterfølgende folkemøde i Herthadalen.

Således nøjedes *Social-Demokraten* med at bringe et referat af bilturen til Roskilde og mødet i Herthadalen, om end det blev bragt på avisens forside med et stort foto fra Herthadalen. Avisen fik dog fremhævet arbejdernes interesse i at få skabt en fredelig verden:

Branting udtalte særligt, at netop Arbejderne var livsinteresserede heri og hentydede til den Rolle, de svenske og norske Arbejdere spillede ved den norsk-svenske Unionskonflikts Løsning.[11]

De konservative aviser var enige om, at politikernes taler gav et tyndt grundlag for et fremtidigt skandinavisk samarbejde.

I den københavnske avis *Dagens Nyheder* sammenfattede redaktør Harald Tandrup folkemødets udfald:

Det stolte Haab, at Norden en Gang skal blive et Folk og et Sprog, var altsaa et Eventyr. Og nu er det dødt! De smaa Dværge sørger og bærer Snehvide bort i Glaskisten. Men de, der troer paa Eventyret, vil ikke indrømme, at hun virkelig er død. Hun har bare faaet et af Kundskab forgiftet Æble forkert i Halsen.[12]

Den indflydelsesrige avis *Nationaltidende* skrev en grundig leder om folkemødet og så vigtige perspektiver i dagens taler. Politikerne havde alle fremhævet det samme, nemlig at samarbejdet mellem de nordiske lande var et led i bestræbelserne på at virkeliggøre de tanker, som lå til grund for Folkenes Forbund.

I dette Forhold, at den nye Skandinavisme kan blive forbilledlig for den mellemfolkelige Udvikling i Europa, ligger netop dens største Betydning. Men just derfor kunde man ogsaa ønske, at der ved en Lejlighed som Herthadalsmødet i Gaar var blevet talt i mere konkrete Ord om denne nye Skandinavismes Formaal og Indhold.[13]

Jyllands-Posten, der var den store konservative avis i Jylland, skrev en meget kritisk leder, der gav udtryk for, at politikerne bare snakkede, mens de politiske forhandlinger gik trægt. Avisen var mest tilbøjelig til at mene, at man

lige så godt kunne spare pengene til de interparlamentariske møder.

Hvilken Nytte gjør da de interparlamentariske Møder, vil sikkert Læseren spørge. Man kan kun henvise til Referaterne af Mødet i Kjøbenhavn. De mest snakkesalige af det halve Hundrede Politikere faar Lejlighed til at aabne for Sluserne og fremsætte deres uforgribelige Mening om mange Ting, og i Pauserne samles man som Kæmperne i Valhalla til bedre Middage, der koster mange Penge. Det er i Hovedsagen, hvad der kommer ud af Møderne.[14]

Avisen fremhævede dog Hjalmar Brantings tale og visioner og bedømte ham som en politiker af europæiske statsmandsrang. Hans styrke var ifølge avisen, at han pegede på afrustning som vejen frem til permanent fred.

Roskilde Avis, der var byens borgerlige avis, konkluderede, at politikerne klart havde slået fast, at fremtidens skandinavisme skulle bygge på, at de enkelte lande skulle bevare deres fulde selvstændighed. Samarbejdet skulle blot omfatte de temaer og udfordringer, landene i forvejen var fælles om. Spørgsmålet for avisen var nu, hvilke temaer man kunne være fælles om.

Der blev kun sagt grumme lidt herom. Naar alle skønne og hjertelige Ord fjernedes blev kun faa Realiteter tilbage. […] Men fører disse nordiske Fællesmøder ikke til noget stort Resultat i det praktiske Arbejde, saa bidrager de til at fremme og udvikle Venskab og Forstaaelse blandt Nordens Folk. I saa Henseende var det herlige Stævne i Herthadalen en Styrkelse og Berigelse.[15]

Roskilde Dagblad brugte ikke lederplads til at kommentere mødet, men havde over to dage fyldige reportager på forsiden af avisen.

Arrangementet blev også kommenteret af Foreningen Norden, der havde taget initiativ til folkemødet. Hos Foreningen Norden lød vurderingen:

Vægtige og lødige Ord blev der her talt af tre af de nordiske Landes Statsmænd, Hjalmar Branting, Gunnar Knudsen og Niels Neergaard. Der var mindre Lyrik og mere Realitet i de Ord, der blev talt, end det ellers er Tilfældet ved saadanne Møder, men det Stormbrus af begejstret Hyldest, der slog de tre Talere i Møde, vidnede om, at Ordene fandt Genklang hos den danske Borger og Bonde.[16]

Fremtidens samarbejde

Som Venstreavisen *Østsjællands Folkeblad* noterede dagen efter folkemødet, fremsatte talerne ikke store tanker og visioner, men avisen påpegede samtidig, at politikerne stod

som typisk repræsentanter for deres befolkninger. Vigtigt var det også, at de lovede at søge mod et tættere samarbejde og en større forståelse mellem landene.

De tre talere i Herthadalen fremsatte ingen konkrete forslag til, hvordan de nordiske lande kunne indgå et tættere samarbejde. Formelt set kunne de heller ikke meget, for det havde de intet mandat til, men de løftede sig heller ikke med vidtrækkende visioner.

Man kan sammenfatte de mest konkrete dele af talerne med, at tanken om en union var stendød. Et politisk bindende samarbejde kunne på ingen måde komme på tale. Ingen af landene ville opgive nogen form for suverænitet. Tilbage var så et forstærket samarbejde på andre områder, og her blev to muligheder nævnt, nemlig et tættere kulturelt og sprogsamarbejde og som en mulighed et øget økonomisk samarbejde indenfor handel.

Foreningen Norden har i godt 100 år været en betydningsfuld aktør i arbejdet med at styrke især det kulturelle og folkelige samarbejde mellem de nordiske lande.

Det nordiske samarbejde har nået flere konkrete resultater. I 1939 etableredes samarbejdet mellem nordiske venskabsbyer. Foreningen Norden stod i 1953 bag oprettelsen af Nordisk Råd, den nordiske pasunion kom i 1952 og det fælles arbejdsmarked i 1954.

I Herthadalen var man blevet lidt uvant med at holde store folkemøder, så arrangørerne havde visse betænkeligheder. Alt forløb imidlertid efter bogen. Den historiske dag blev meget vellykket, lød vurderingen dagen efter.

For tilhørernes tætte skarer blev stævnet uforglemmeligt. Alle havde følelsen af historisk højtid. Og man fik det indtryk, at det var en sjælden lydhør forsamling, som befolkede Herthadalens skråninger. Talerne blev gang på gang afbrudt af bravoråb og bifaldssalver, og når nationernes kæreste sange blev sunget, bares tonerne af kraftige stemmer viden om, skrev Roskilde Avis i sin reportage.[17]

Det viste sig snart, at det genoplivede populære folkemøde var en enlig svale. Der blev kun det ene nordiske møde. Men det nordiske møde i København og den efterfølgende folkefest i Roskilde og Herthadalen fik trods alt langtrækkende betydning.

Debatten i 1921 om mulige veje til en fredelig fremtid og øget internationalt samarbejde for at dæmme op for store staters aggressivitet er på flere måder tankevækkende, når man følger de aktuelle begivenheder på den internationale scene!

Litteratur

Roskilde Dagblad
Roskilde Avis
Østsjællands Folkeblad
Dagens Nyheder
Nationaltidende
Berlingske Tidende
Social-Demokraten
Jyllands-Posten
Beretning om den danske, den norske og den svenske Forening "Nordens" Virksomhed, København 1922. 10 s.
Denman, Henrik: Herthadalen som politisk kampplads i 1800-tallet" i: *Historisk Årbog for Roskilde Amt 2020*, s. 53-86.
Glenthøj, Rasmus og Morten Nordhagen Ottosen: *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien*. Gads Forlag 2021.
Gram-Skjoldager, Karen: *Fred og folkeret. Dansk internationalistisk udenrigspolitik 1899-1939*. Museum Tusculanums Forlag 2012.
Nielsen, Jan Ahtola: "Nordisk forår. Stiftelsen af Foreningen Norden" i: *Fund og forskning*, bd. 45 2006, s. 173-213.
Aarbog for de Nordiske Interparlamentariske Grupper. Nordisk Interparlamentarisk Forbund 1922.

Noter

1 Glenthøj s. 8.
2 Roskilde Dagblad 1.7.1921.
3 Berlingske Tidende 7.7.1921.
4 Roskilde Avis 6.7.1921.
5 Roskilde Avis 6.7.1921.
6 Roskilde Avis 6.7.1921.
7 Berlingske Tidende 7.7.1921.
8 Roskilde Dagblad 7.7.1921.
9 Roskilde Dagblad 7.7.1921.
10 Østsjællands Folkeblad 8.7.1921.
11 Social-Demokraten 7.7.1921.
12 Dagens Nyheder 8.7.1921.
13 Nationaltidende 7.7.1921.
14 Jyllands-Posten 9.7.1921.
15 Roskilde Avis 8.7.1921.
16 Beretning om den danske, den norske og den svenske Forening "Nordens" Virksomhed, København 1922, s. 10.
17 Roskilde Avis 7.7.1921.

Divisionskommando-bygningen i Roskilde

AF JES FABRICIUS MØLLER

I årbog for Historisk Samfund for Roskilde Amt 2020 skriver Kim Furdal en lang artikel om ejendommen Dronning Margrethesvej 39 i Roskilde.

Hvad huset har været brugt til, kommer Furdal ikke ind på andet end ganske kort at skønne, at formålet har været militært. Det forekommer umiddelbart kontraintuitivt, da bygningen dengang lå i byens allerøstligste udkant, mens kasernen blev opført i det, der dengang var byens vestligste udkant.[1] Men Furdal skønner rigtigt.

Huset blev ifølge Weilbachs Kunstnerleksikon tegnet i 1914 af Sven Sinding (1889-1929), men det er ikke hans navn, der står under den bevarede tegning af huset.[2] Den er signeret Carl Frederik Suhr Schouboe, der var kaptajn ved Ingeniørregimentet i København.[3] Furdal mener i huset at se en inspiration fra slesvigsk arkitektur. Mere om det til slut. Først om husets oprindelse.

Divisionskommandoen til Roskilde 1909-1922

Som følge af hærloven af 30. september 1909 blev Danmarks forsvar forskudt fra vest mod øst. Der blev rustet vældigt op på Sjælland, og der blev bygget kaserner i flere sjællandske byer i årene op til 1. Verdenskrig, således også i Roskilde, der blev garnisonsby i 1913. De omfattende byggerier i den forbindelse havde både kommunale og statslige bygherrer, og Sinding var ansat som arkitekt i ingeniørkorpset, altså for den statslige del af byggerierne.[4]

Den danske hær var opdelt i tre divisioner, hvoraf den 3. omfattede de på Sjælland uden for hovedstaden garnisonerede tropper. Bygningen på Dronning Margrethesvej blev opført til brug for divisionskommandoen for 3. division og havde altså ikke noget direkte at gøre med byens garnison. Derimod må man skønne, at placeringen af divisionskommandoen i Roskilde skyldtes byens centrale placering på Sjælland, og nærheden til banegården muliggjorde iltransport til de øvrige garnisonsbyer Holbæk, Ringsted, Slagelse, Næstved og Vordingborg samt naturligvis hovedstaden. Det er tankevækken-

Jes Fabricius Møller (f. 1966) er dr.phil., lektor i historie på Københavns Universitet og kgl. ordenshistoriograf. Han har boet i Roskilde siden 1999.

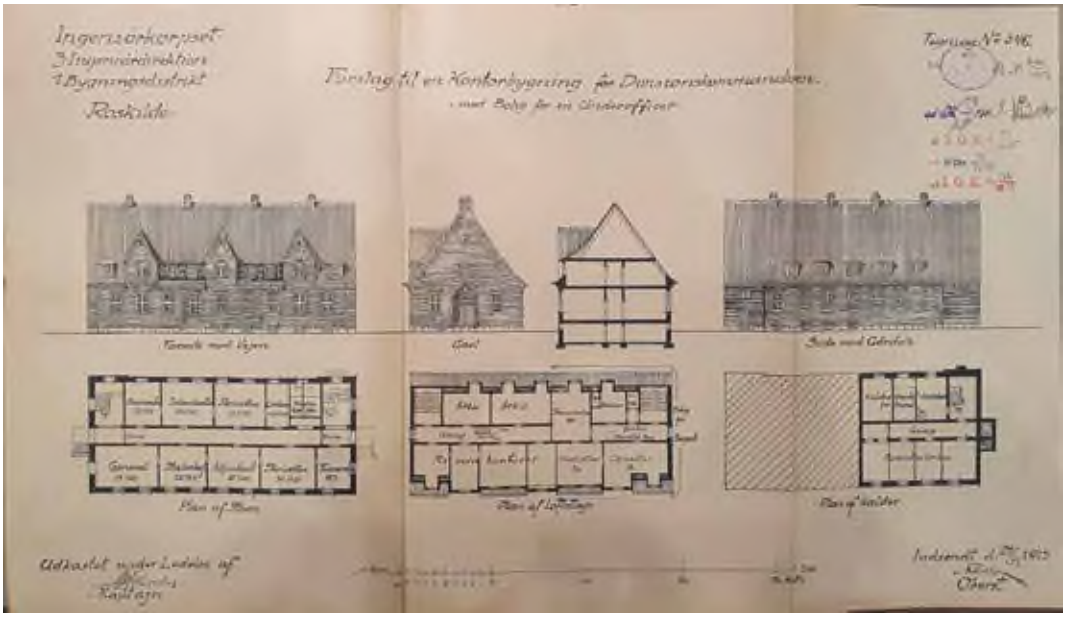

Fig. 1. Tegningerne bærer ikke Sindings signatur, men derimod hans chefs, kaptajn Schouboe. Af påtegningerne øverst til højre kan man se, hvordan udkastet er gået sin gang igennem det militære system.

de, at hvis tyskerne havde valgt at åbne nordfronten i den verdenskrig, der udbrød i august 1914, ville forsvaret af Sjælland indledningsvis have været koordineret fra Dronning Margrethesvej i Roskilde. Det blev heldigvis ikke tilfældet.

Da det først kom på tale at flytte divisionskommandoen til Roskilde, var det planen, at den skulle flytte ind i Palæet ved domkirken, men det strandede på betænkninger ved rumfordelingen, og man mente i øvrigt også, at den pigeskole, der også holdt til i palæet ville forstyrre medarbejderne for meget. Derudover overvejede man at erhverve villaen Ringstedgade 19, der havde tilhørt netop afdøde Edele Kornerup, enke efter agent Kornerup, men Krigsministeriet endte med i en skrivelse af 24. jan. 1914 til Ingeniørkorpset "med visse Indskrænkninger" at approbere det af korpset indsendte forslag "til en Kontorbygning i Roskilde for 3' Divison med Bolig for en Befalingsmand og en Staldbygning for Divisionens Heste". Man forhandlede med Roskilde byråd om erhvervelse af to parceller af Roskilde adelige Jomfruklosters jorder, men forhandlingerne trak ud, fordi "der paa disse Grunde hvilede forskellige, for benyttelsen generende servitutter", som det hedder i ingeniørkorpsets sammenfatning af sagen dateret 29. maj 1914. Der var bl.a. tale om, at der krævedes dispensation til at opføre kvisten som en halvetage.[5]

Byggeriet gik derefter hurtigt. Hvad sagerne i Krigsministeriets arkiv ikke oplyser os om, kan man følge i Statsbibliotekets – nu Det kongelige Bibliotek – fortjenstfulde digitalisering af aviserne, suppleret af de digitaliserede folketællinger.

Bygningen blev taget i brug den 20. oktober 1914 som kommandobygning for hærens 3. division.[6] Furdal bemærker, at det omgivende kvarters huse har ligheder med divisi-

onskommandobygningen, men det er ikke så sært, for vi kan i *Roskilde Dagblad* læse, at Sinding blev antaget som kommunens censor ved opførelsen af villaer på klosterjorden.[7] Måske har han endda også slået en streg eller to.

Ved folketællingen i 1916 anføres huset som værende "3. Divisions Administrationsbygning", og på adressen blev registreret en række yngre mænd, der var indkaldt som soldater, samt en premierløjtnant Leschly og hans familie. Desuden blev det noteret, at intendant Aa. R. Gjerlev var fraværende under tællingen.[8] De højerestående officerer, som arbejdede på stedet, har haft bolig andetsteds, må man formode. Divisionsintendanturen – som var en del af hærens forplejningskorps – støder vi f.eks. på i en annonce fra februar 1916, hvor intendanturen varslede en auktion over tre udtjente trækheste på Hestetorvet.[9]

Efter hærloven af 1922 blev en række af de sjællandske kaserner og militære bygninger sat til salg. 3. Divisions stab blev forlagt fra Roskilde til København pr. 1. november 1923.[10] Salget blev annonceret i aviserne som en 2080,4 m2 grund og en beboelsesbygning på ca. 290 m2: "1. Etage: Kontorer, 2. Etage: 1 Stk. 5 Værelses Lejlighed samt Kontorlokaler. Stald til 4 Heste. Villaservitut."[11]

Kaptajn V. Fenger

Salget udviklede sig til en budrunde mellem flere interessenter, herunder flere lokale. På vegne af Odd-Fellow-logen bød murermester J.P. Olsen 40.000 kroner, som han siden forgæ-

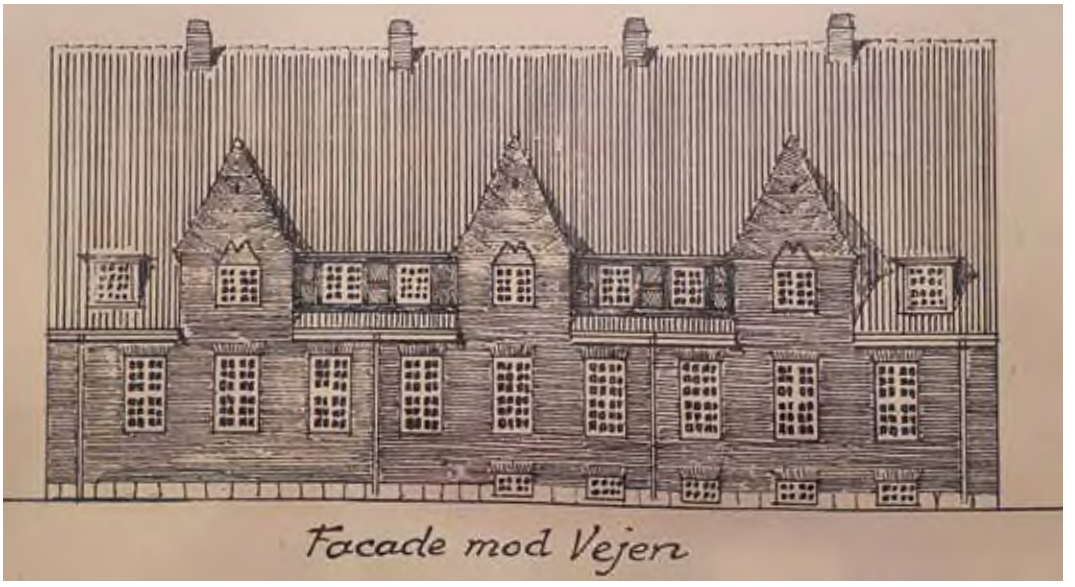

Fig. 2. Det oprindelige udkast til bygningens facade rummede tre gavlkviste, mens den færdige bygning endte med at have to.

Fig. 3. Kort over Roskilde fra 3. udgave af Traps Danmarksbeskrivelse, 1906. Endnu på dette tidspunkt var den østlige ende af byen domineret af klosteret og dets avlsgård, der stødte direkte op til egen dyrket jord.

ves forhøjede. Malermester Børresen bød på vegne af et konsortium 47.000, og Roskildes stadsingeniør Mortensen bød 53.000 – på byens brevpapir, men på egne vegne. Bestyrerinden for pigeskolen i Palæet, Louise Lønholdt, bød 55.555 kroner, men husets udnyttelse til skoledrift strandede på, at det stred imod de servitutter, som klosterets patroner havde fået tinglyst, da jorderne var blevet solgt til kommunen i 1908 med henblik på udstykning.[12] Også Roskilde Amts Sogneforening meldte sig som interessent med henblik på indretning af et plejehjem. Budrunden foregik ikke snorlige, og Børresen og konsorter erklærede sig da også noget brøstholdne over fremgangsmåden, da de fandt ud af, hvem køberen var.[13]

Offentligheden fik oplysning om, hvem der havde vundet budkonkurrencen i februar 1924, her i *Roskilde Avis'* gengivelse:

"Som kort meddelt i Gaar har Forsvarsministeriet nu endelig afhændet Divisionskommandobygningen på Dr. Margrethesvej. Bygningen er købt af et konsortium, repræsenteret ved Kaptajn V. Fenger, for 56,000 Kroner. Kaptajn Fenger ser sig ikke i Stand til at oplyse, hvem Konsortiet bestaar af, men efter hvad vi erfarer fra anden Side, findes bl. andet Navne som Baron Reedtz-Thott, Etatsraad Monberg, Generalkonsul Johan Hansen og Godsejer Schou, Palsgaard, paa Listen."

Det var planerne at indrette huset til et hjem for for "bedrestillede enlige eller ældre Mennesker". Kaptajn Fenger meddelte avisen, at ideen var hans egen, og at han havde ventileret den allerede i 1922 for ministeriet. Det var før den offi-

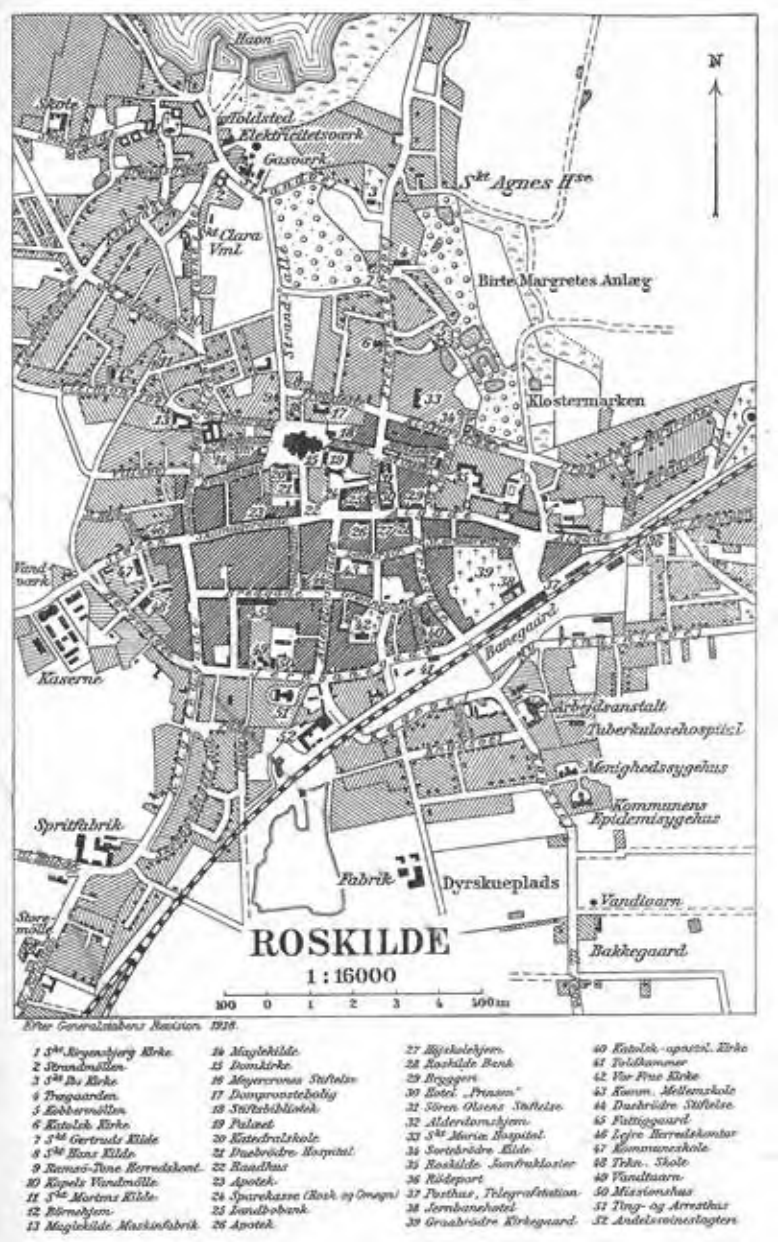

Fig. 4. Roskilde iflg. 4. udgave af Trap, ca. 1920. Udstykningen af klosterets jorder er i fuld gang. Kong Valdemarsvej er endnu blot en lille stikvej, og den vestlige del af den nuværende Dronning Margrethesvej hedder endnu Klosterstræde.

cielle meddelelse om forlægningen af divisionskommandoen, som imidlertid var en forventet følge af hærloven af 1922.[14]

Vagn Petersen Fenger (1876-1945) blev i 1912 gift med Ellen Høgh. Ægteparret kom til Roskilde fra Jylland, da byen blev garnisonsby i 1913. Parret adopterede en søn, Carl, i 1918.[15] Da Fenger forlod byen omtrent 25 år senere, gav *Roskilde Avis* følgende portræt af ham:

"Kaptajn Fenger er født i Aarhus som Søn af den kendte Professor P.B. Fenger og Hustru, født Dorph-Petersen. Allere-

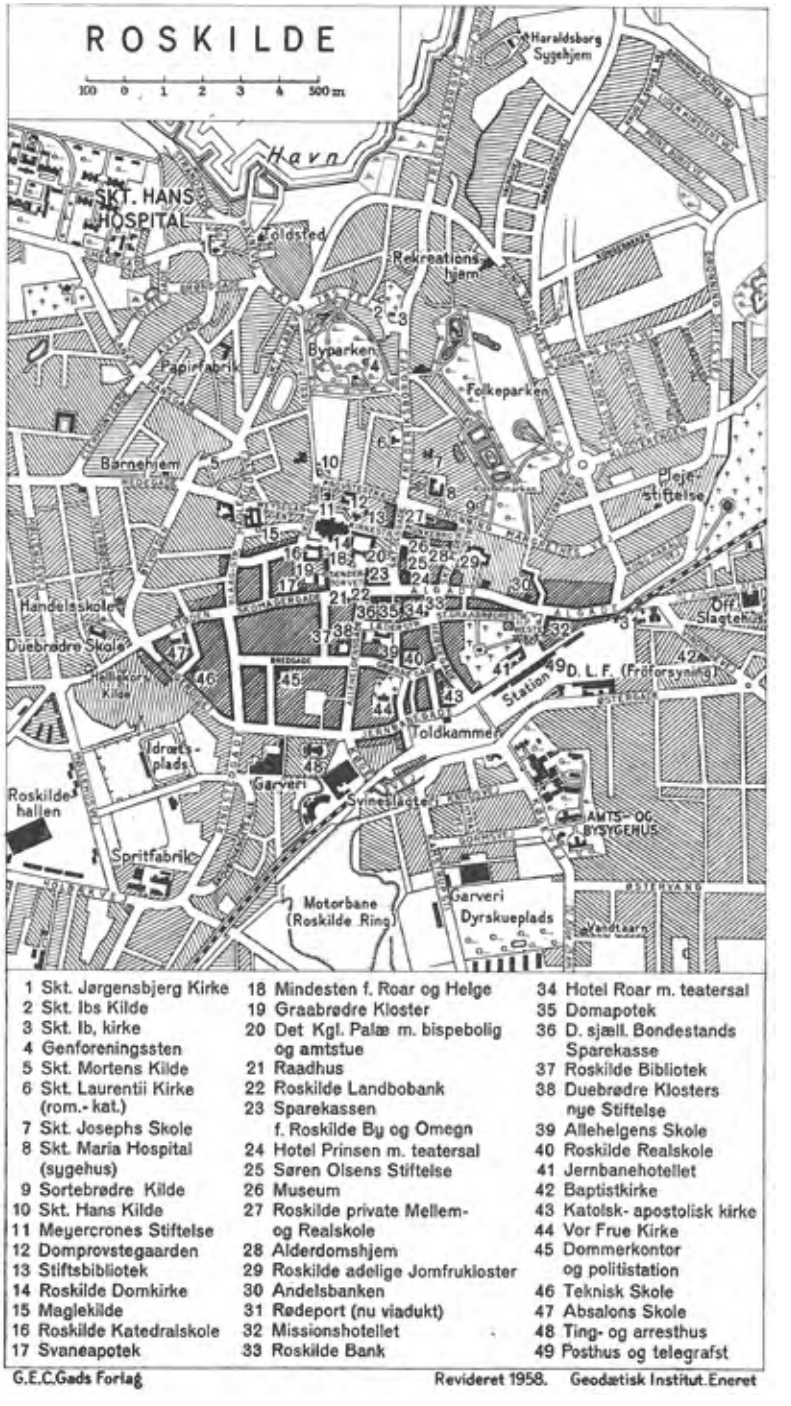

Fig. 5. Roskilde iflg. 5. udgave af Trap, ca. 1960. Klosterets fortid har sat sig enkelte spor i navne som Klostermarken og Klosterengen, der vidner om fordums hovedgårdsdrift. Plejestiftelsen på Dronning Margrethesvej er nu indtegnet på kortet.

de som ung valgte han officersvejen og tog som kun 19-aarig Adgangseksamen til Officersskolen. I 1899 blev han Premierløjtnant, og i 1911 udnævntes han til Kaptajn efter først at have virket som Lærer ved Officersskolen på Frederiksberg Slot og

Fig. 6. Martin Nyrop gjorde til Vallekilde Højskole 1907-8 også brug af gavlkvisten og de sammenhængende kvistvinduer som motiv. (Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger).

have gjort et Aars Tjeneste ved Rytteriet. Da Garnisonen i en Række jyske Byer i 1913 flyttedes og ogsaa Aarhus-Garnisonen maatte finde sig i sin Skæbne og overflyttedes til Roskilde, flyttede Kaptajn Fenger med og blev Kompagnichef her, og som saadan virkede han under hele Verdenskrigen, indtil Hærloven af 1922 tilbød en Række Officerer at fratræde med fuld Pension. Kaptajnen tog da sin Afsked og overtog efter Forhandling med daværende Forsvarsminister Søren Brorsen Divisionskommandobygningen paa Dr. Margrethevej og oprettede her fra 1924 et Hjem for Enligtstillede." [16]

Ved folketællingen i 1925 står kaptajn Fenger anført som ejer af ejendommen, der dengang havde adressen Dronning Margrethesvej 17, men han boede der ikke. Der var 17 logerende i ejendommen, overvejende yngre kvinder, men også ældre mænd og kvinder, alle enlige.[17] Hjemmet kaldtes "Pension Roskilde Fjord", men det blev kendt som "Kaptajn Fengers Hus". Man kan følge det i aviserne, ikke mindst fordi Fenger ofte averterede efter personale.[18]

På et tidspunkt har kaptajn Fenger – man kan forstå, at fru Fenger har været skrøbelig af helbred[19] – opgivet den daglige drift, der blev overtaget af Anna Ørum. [20]

Amtsplejestiftelsen 1937-2006

Dronning Margrethesvej var i 1930 blevet forlænget mod vest, ved at det tidligere Klosterstræde nu blev omdøbt, således at vejen fik sin nuværende udstrækning. Det skete ved et byrådsmøde 15. oktober, hvor også udstykningens øvrige gadenavne blev fastlagt.[21] Kaptajn Fengers Hus skiftede derfor også adresse til nr. 39.

I 1937 afhændede Fenger huset til kommunen, som ønskede at indrette et hjem for "kronisk syge", stod der i *Roskilde Avis*.[22] Hjemmet indledte sin virksomhed året efter i et

samarbejde mellem Roskilde Amt og Roskilde Kommune i henhold til Lov om offentlig Forsorg af 20. maj 1933, §39, der tilsiger oprettelsen af amtslige plejestiftelser. Den officielle indvielse fandt sted den 8. marts 1939, og i en stor reportage med foto berettede *Roskilde Avis* om Amtsplejestiftelsens indretning og drift. Den var tænkt som en mellemting mellem et sygehus og et alderdomshjem med 25 pladser.[23]

Folketællingen af 1940 opgjorde blandt beboerne 24 patienter, hvoraf den ældste var født i 1851, foruden 5 husassistenter, en økonoma, en køkkenpige, en sygeplejerske og en portner med familie.[24]

Amtsplejestiftelsens drift kan man følge gennem stillingsannoncer, dødsannoncer og redaktionel omtale. Den udviklede sig med årene til noget, der lignede et psykiatrisk plejehjem. Efter nedlæggelsen af amterne i 2006 blev driften overtaget af kommunen, der i dag anvender huset som botilbud for borgere, der har diagnoser inden for autismespektrummet, kan man læse på kommunens hjemmeside.

Den smukke bygning

I sin artikel om huset på Dronning Margrethesvej konkluderer Furdal temmelig håndfast, at husets udseende må være inspireret af den tyske højskole i Tinglev. Med mindre arkitekten selv deklarerer sin inspirationskilde, er det ofte vanskeligt at udpege, hvor ideerne kommer fra, og man kan derfor heller ikke bare afvise Furdals hypotese, men sagen er den, at inspirationen typisk kom så mange steder fra. Sindings kasernebyggerier læner sig op ad den i tiden omkring 1. Verdenskrig så populære ny-barok, der i Roskilde også er repræsenteret i Roskilde Højskole fra 1907, et af Ulrik Plesners første forsøg i den stil. Divisionskommandobygningen er derimod mere i slægt med den såkaldte nationale stil og Bedre Byggeskik. Et karakteristisk motiv er de to gavlkviste, der er forbundet af sammenhængende kvistvinduer indrammet af bindingsværk. Det kan Sinding have haft fra Tinglev, men f.eks. også fra Martin Nyrops hovedbygning på Vallekilde Højskole fra 1909. Også Kristoffer Varmings hovedbygning fra 1913 til statshospitalet i Nykøbing S har et lignende motiv, dog med svungne gavle.

Hvorom alting er, deler jeg Furdals glæde over det smukke byggeri, der indgår i et kvarter af villaer med et tidstypisk enhedspræg. Selv om de enkelte huse ikke kan gøre

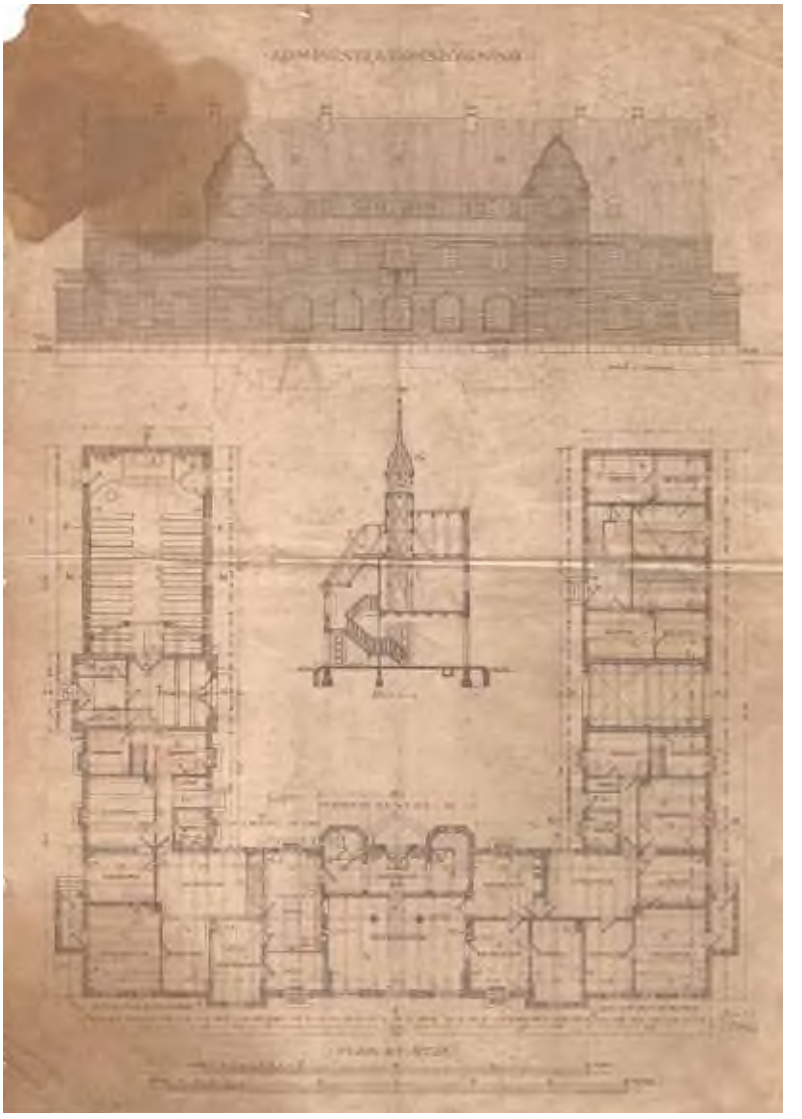

Fig. 7. Til Statshospitalet i Nykøbing Sjælland anvendte Kristoffer Varming i 1913 samme motiv som Sinding gjorde i Roskilde, dog med den forskel, at Varming gav sine gavlkviste lidt schwung. (Odsherred Lokalarkiv).

krav på at være fredningsværdige, udgør kvarteret et efterhånden sjældent eksempel på et samlet udtryk for nogle arkitektoniske og håndværksmæssige kvaliteter, der kulminerede netop i årene op til 1. Verdenskrig.

Litteratur

Furdal, Kim, "Et stykke Heimatschutz-arkitektur i Roskilde" i: *Historisk Årbog for Roskilde Amt* 2020.

Glahn, Henrik Egede: *Opmaalinger. Foreningen af 3. decmeber 1892. Festskrift i anledning af 100-årsdagen.* Kunstakademiets Forlag 1992.

Gram-Andersen, Jesper (red.): *Den sjællandske øgruppes landmilitære domiciler*, bind 1 og 2. Østre Landsdelskommando, Ringsted 1980 og 1982.

Kongelig dansk Hof- og Statskalender 1913.

Liebe, P.I. og E. Borgstrøm: *Hærens Garnisoner, indkvartering, kaserne og arealer samt særlige militære bygninger; Det kongelige Garnisonsbibliotekets litteraturfortegnelser* IV, København 1976.

Sinding, Svend: "Statskasernerne i de nye sjællandske Garnisonsbyer" i: *Architekten – Meddelelser fra akademisk Architektforening,* 17. Aarg., nr. 11, 17. dec. 1914.
Varming, Kristoffer, "Sindssygehospitalet i Nykøbing Sjælland", *Architekten – Meddelelser fra akademisk Architektforening,* 19. Aarg., nr. 1, 7. okt. 1916.
Weilbachs Kunstnerleksikon (online-udgaven).
Zeuner, Jakob: *Roskilde Kloster. Gods og kloster – jomfruer og bønder, Historisk Årbog for Roskilde Amt* 2021.

Noter

1 Gram-Andersen omtaler ikke de militære byggerier i Roskilde. Liebe og Borgstrøm har et par enkelte henvisninger, hvad angår kasernen, men ikke divisionskommandobygningen. Tak til Jesper Gram-Andersen for hjælp med artiklen.
2 Rigsarkivet, Krigsministeriets 4. Kontor, indkomne sager 1868-1950, Roskilde, forskellige sager 1912-1929. Kopi af tegningen i Roskilde Kommunes byggesagsarkiv.
3 *Kongelig dansk Hof- og Statskalender* 1913, sp. 413.
4 Sinding 1914.
5 Rigsarkivet, Krigsministeriets 4. Kontor etc., jf. byggesagen i Roskilde Kommunes byggesagsarkiv.
6 *Slagelse-Posten* 20. maj 1914.
7 *Roskilde Dagblad* 4. nov. 1915.
8 Rigsarkivet, Folketællingen 1. feb. 1916, Roskilde Købstad.
9 *Roskilde Dagblad* 12. feb. 1916.
10 *Roskilde Avis*, 14. maj 1923.
11 Annonce i *Roskilde Dagblad* 30. nov. 1923.
12 Se også Zeuner 139.
13 Budrundens dokumenter er samlet i et særligt læg i Rigsarkivet, Krigsministeriets 4. Kontor etc.
14 *Roskilde Avis*, 15. feb. 1924.
15 Rigsarkivet, Kirkebogen for Roskilde Domsogn, fødte mandkøn, november 1918. Moderens navn var Dagmar Marie Hansen. Se også Fengers levnedsberetning, dateret juli 1920, i Ordenskapitlets arkiv.
16 *Roskilde Avis,* 1. okt. 1937. Se også samme 22. okt. 1937.
17 Rigsarkivet, Folketællingen 5. nov. 1925, Roskilde Købstad
18 *Roskilde Avis,* 20. juni 1925.
19 *Roskilde Avis,* 1. okt. 1937.
20 *Nationaltidende* 12. august 1936.
21 *Roskilde Avis* 16. okt. 1930.
22 *Roskilde Avis,* 1. okt. 1937. Se også samme 22. okt. 1937.
23 *Roskilde Avis*, 9. marts 1939.
24 Rigsarkivet, Folketællingen 5. november 1940, Roskilde Kommune.

Ud med Italien – leve Møgeltønder – en replik til Jes Fabricius Møller: "Divisionskommandoen i Roskilde"

AF KIM FURDAL

Det er altid glædeligt, når ens artikler ikke bare bliver læst, men også igangsætter ny forskning. Dette gælder også Jes Fabricius Møllers artikel "Divisionskommandoen i Roskilde". Hensigten med mit lille bidrag om Dronning Margrethes Vej 39 i Roskilde var at belyse arkitekturens veje i Danmark i det tyvende århundredes første årtier særligt med henblik på at belyse vejen fra et regionalistisk epicenter på Slesvigs vestkyst til Kongeriget. Historie er lyskegler, der lyser noget op i fortiden og lader resten (det meste) ligge i mørke eller tusmørke. Min artikel lod en række aspekter ligge, og dem har Fabricius Møller grebet på fornem vis.

Fabricius Møller har dog også et lidt mere polemisk ærinde i forhold til pointen i min artikel, nemlig at bygningen er et stykke Heimatschutzarkitektur, hvis forlæg er den tyske højskole i Tinglev (opført 1908), tegnet af berlinarkitekterne Paulus, Dinklage og Lilloe. Den handske tager jeg gerne op.

Fabricius Møller skriver, at det ikke er Sven Sindings navn, der står på tegningen af huset, men opstalten er signeret af Carl Frederik Suhr Schouboe, kaptajn ved ingeniørregimentet i København. Han glemmer dog en vigtig detalje. Ifølge den kopi af bygningstegningerne, som Fabricius Møller venligst har tilsendt, står der: "Udkastet under Ledelse af C.F.S. Schouboe. Kaptajn". Signaturen er garantien for autenticiteten og det er geniets hånd, der har skabt værket. Det er derfor en helt usædvanlig signering, der ikke siger "C.F.S. Schouboe gjorde mig", men "C.F. S. Schouboe administrerede mig". Forklaringen giver Sven Sinding selv:

"De nævnte Statsarbejder blev lagt ind under den midlertidige oprettede 3dje Ingeniørdirektion med oberst A. Thortsen som Chef, således at den detaljerede udarbejdelse over-

Kim Furdal (1959) cand. mag. i historie og etnologi ved Københavns Universitet og ph.d. med afhandlingen "Kampen om lokalhistorien" 2012. Siden 2017 leder af Ærø Museum. Har skrevet en række bøger inden for bl.a. sønderjysk lokalhistorie, byhistorie, arkitekturhistorie, og lokalhistoriens kulturhistorie.

droges Direktionens første (og eneste) Bygningsdistrikt, for hvilket Kaptajn C.F. Schouboe blev ansat som Chef, assisteret af Premierløjtnant J.T. Helsted.

I foråret 1912 ansattes jeg ved Distriktet som Architekt og Leder af Tegnestuen, og Projekteringen af de egentlig Bygningsarbejder påbegyndtes.

Arbejdet har da været saaledes fordelt, at den fuldstændige Projektering af Bygningerne er udført af Tegnestuen, medens den administrative Side af Sagen er varetaget af Distriktets officerer…".[1]

Arkitekt Henning Larsen er krediteret for Operahuset i København. Det betyder ikke, at han personligt alene har tegnet Operaen, men han var den kreative leder og ejer af Henning Larsen Tegnestue A/S. Med mindre Fabricius Møller kan finde en "spøgelsesarkitekt" på hærens arkitektkontor, vil jeg fastholde, at arkitektkontorets leder, Sven Sinding, er den kreative sjæl bag Dronning Margrethes Vej 39.

Signeringen sætter ikke spørgsmålstegn ved Weilbachs tilskrivning af bygningen. Som mange statslige rapporter m.m. har bygningen ikke en skaber, men blot en chef, der har godkendt tegningerne. Sinding var en ung og ambitiøs arkitekt, der i andre sammenhænge var omhyggelig med at kreditere andre arkitekter. Det er muligvis forklaringen på, at han har haft behov for at understrege arbejdsgangene omkring kasernebyggeriet. Sagt med andre ord, Schouboe signerede som chef og det er uvist, om han overhovedet var i stand til at slå en streg på en bygningstegning.

Dermed er vi tilbage ved forlægget. Det er ganske rigtig ikke let at finde forlægget, men det er en klassisk disciplin i arkitekturhistorien, hvor man er knap så berøringsangst. Fabricius Møller skriver: "Et karakteristisk motiv [i den nationale stil og Bedre Byggeskik] er de to gavlkviste, der er forbundet af sammenhængende kvistvinduer indrammet af bindingsværket". Det kræver nogle bemærkninger. Der er ikke tale om gavlkviste i almindelighed, men friserkviste.

Friserkvisten er en parafrase over den såkaldte "arkengaf", en karakteristisk rød frontkvist over hoveddøren til det vestslesvigske længehuse, som formentlig dukkede op i midten af 1700-tallet efter frisisk forbillede.[2]

Kvisten fortsætter underetagens murværk og afsluttes af en spidsgavl under tagrygningen. Karakteristisk er også lugen, som blev anvendt til indladning af hø på loftet. De små flunker under det relativt store tag er som fronten murede i røde sten. Kvisten kan være forsynet med forskel-

lige former for murstenspryd. Forbilledet for såvel de danske som tyske arkitekter er den oprindelige simple frontkvist fra 1700-årene i et fag.[3]

Kendetegnende for friserkvisten er den lille opskalkning, der afslutter taget.

Sven Sinding tog tydeligvis friserkvisten til sig, som næsten blev en signatur for mange af hans bygninger. I hans beretning i Architekten fra opmålingsturen i 1907 bringer han således et billede af en arkengaf i Møgeltønder, en landsby, som der ifølge Sinding ikke findes magen til i Kongeriget.[4]

Vi finder den på kasernen i Holbæk, en bygning som i øvrigt er opført i statslig nybarok.[5]

Den dukker også op på en lille staldbygning på kasernen i Roskilde, om end kvisten her har fået en lille gesims under kvistens port, så den ikke bliver ført ned i underetagen.[6]

Så finder man friserkvisten flere steder i kvarteret omkring Dronning Margrethes Vej.

At man finder motivet i Bedre Byggeskik er logisk, da Bedre Byggeskik som Heimatschutz stil havde stærke rødder i den vestslesvigske arkitektur. Som etnolog Peter Dragsbo skriver om Kirkestien 4 i Møgeltønder, blev huset med kvisten og de to karnapper efterlignet over hele Danmark.[7]

Man kan altid trække et enkelt element ud, men nok så afgørende er helheden, som Fabricius Møller ikke for alvor vil forholde sig til, men som de forbipasserende møder. En bygning er ikke opført i rundbuestil blot fordi den har rundbuede vinduer og heller ikke nybarok fordi vinduerne står i rækker og geled, som karle til gymnastik i forsamlingshuset. Bygningen er hverken nybarok, Bedre Byggeskik eller nationalromantik.

Varmings hovedbygning til Statshospitalet i Nykøbing og Roskilde Højskole tegnet af Plesner har meget lidt tilfælles med Sindings bygning. Men der er selvfølgelig berøringsflader. Reaktionen mod historicismen kom i to omgange. Først en nationalromantisk med arkitekter som Ulrik Plesner, H.B. Storck og Martin Nyrop. Siden fulgte Sindings generation op med afsæt i en folkelig byggeskik.[8]

Det giver ingen mening, at Sinding skulle have hentet inspiration fra den ældre generation af arkitekter i det gamle land for at skabe en bygning, der umiskendelig ligner den tyske højskole i Tinglev. Især når man erindrer hans udtrykte begejstring for den vestslesvigske bygningskultur, som friserkvistene på hans kasernebygninger vidner om. Det er teoretisk muligt, men som jeg har argumenteret for, næppe sandsynligt.

Fig. 1. Den tidligere tyske højskole i Tinglev, tegnet af berlinarkitekterne Dinklage, Paulus og Lilloe, 1908. Bygningen er i dag skole for Beredskabsstyrelsen. Foto: Kim Furdal.

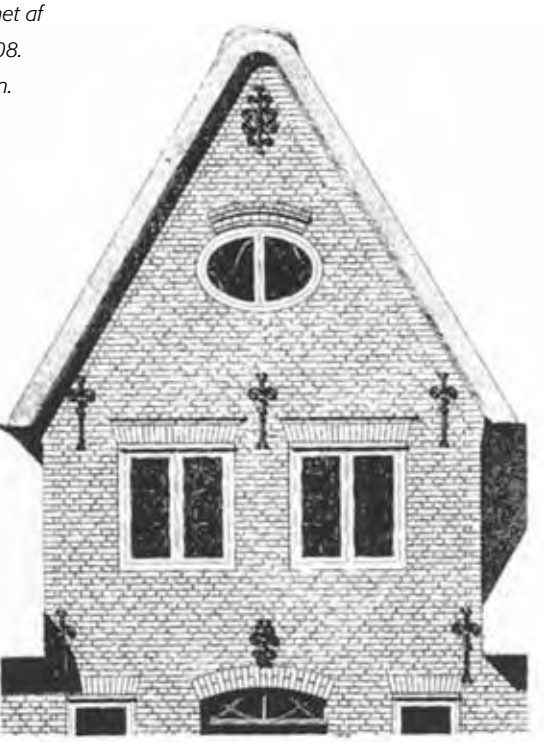

Fig. 2. Friserkvist gengivet i "Vorlegeblat" udgivet af Baupflege Tondern 1908-09.

Fig. 3. Friserkvist på Sven Sindings kasernebygning opført i nybarok, hvor han også fik plads til en friserkvist. Gengivet i Sven Sinding 1914a.

Fig.4. Friserkvist med ladeport på staldbygning på kasernen i Roskilde tegnet af Sven Sinding og gengivet i Sven Sinding 1914b.

Fig. 5. Friserkvist på Dronning Margrethes Vej 44. Foto: Kim Furdal.

Fig. 6. Konge Valdemars Vej 7 med to friserkviste. Bemærk opskalkningen. Foto: Kim Furdal.

Næste gang jeg besøger Roskilde, vil jeg nyde kvarterets mange huse i Heimatschutz stil/Bedre Byggeskik og de mange friserkviste, nu vidende at Sven Sinding som en anden Landesbaurath C.F. Hansen har censureret bygningerne.

Litteratur

Dragsbo, Peter (1999): "Mellem regionalisme og nationalisme. Ballum Slusekro og den slesvigske 'hjemstavnsstil'". I: Stoklund, Bjarne: *Kulturens nationalisering*. København, s. 173-189.

Dragsbo, Peter (2003): "Ud med italien, leve Møgeltønder". I: *Sønderjysk Månedsskrift*, s. 243-253.

Lehman, Otto: "Die bisherigen Ergebnisse der Hausforchung für das Volksturm im deutschen Schleswig". I: *Nordelbingen* 1938, s. 69-107.

Møgeltønder. Slotsby og Bondeby. Fredningsstyrelsen og Tønder Kommune (1985).

Sinding, Sven (1908/09): På opmåling i Sønderjylland med 3. decbr. I: *Architekten*, s. 435-442.

Sinding, Sven (1914a): Statskassernerne i de nye sjællandske garnisionsbyer. Administrationsbygninger og gymnastikhus for garnisonen i Holbæk. I: *Architekten*, s. 89-94.

Sinding, Sven (1914b): Statskasernerne: I de nye sjællandske garnisonsbyer. Administrationsbygning for garnisonerne i Roskilde, Slagelse og Vordingborg. I: *Archikekten*, s. 97-100.

Noter

1 Sinding, Sven (1914a), nr. 11, s. 93.

2 Lehman, Otto (1938), s. 74 og 78. Lige som begreber som "længehus" og "arkengaf" leder man forgæves efter definition af begrebet "friserkvist" i et nyere arkitekturleksikon som Jens Fleischer: "Arkitekturleksikon" København 2007. Forklaringen er formentlig, at begreberne har rod i byggeskik, dvs. de folkelige byggetraditioner og ikke det, vi normalt forbinder med arkitektur.

3 Møgeltønder. Slotsby og Bondeby. Fredningsstyrelsen og Tønder Kommune 1985, s. 74.

4 Sinding, Sven (1908/09), s. 441.

5 Sinding, Sven (1914a), s. 89.

6 Sinding, Sven (1914b), s. 100.

7 Dragsbo, Peter (2003), s. 247.

8 Dragsbo, Peter (1999), s. 180.